

Культурний центр "Хортиця"
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
Науково-дослідна лабораторія історії Південної України ЗДУ

С Т А Р О Ж И Т Н О С Т І
П I В Д Е Н Н O І У К R A І N I

Випуск 2

**УКРАЇНСЬКИЙ СТЕПОВИЙ КОРДОН
В СЕРЕДИНІ XVI СТОЛІТТЯ
(СПОГАДИ БАРСЬКОГО СТАРОСТИ
БЕРНАРДА ПРЕТВИЧА)**

Запоріжжя-Київ
РА "Тандем-У"
1997

ББК 63.3 (4Укр) 46
У 45

Український степовий кордон в середині XVI століття (спогади барського старости Бернара Претвича). — Запоріжжя-Київ: РА “Тандем-У”, 1997.
— 84 с. ISBN 966-7089-46-0

Редакційна колегія серії «**СТАРОЖИТНОСТІ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ**»:

Козирев В.К. (відповідальний редактор), Абросимова С.В., Бойко А.В. (науковий редактор), Борзик Г.В., Лях С.Р., Мицик Ю.А., Пірко В.О., Сохань П.С., Текуч В.М., Шахров Г.І., Швилько Г.К., Шиханов Р.Б.

У виданні публікується доповідна записка барського старости Бернара Претвича, подана королю Сигізмунду Августу в 1550 р. у вигляді спогадів. Дано пам'ятка є важливим історичним джерелом, яке проливає світло на історію України середини XVI ст., історію оборони степового порубіжжя від татарських набігів, в тому числі й на особистість свого автора записи — відомого захисника українських земель.

Упорядник
О.Є.МАЛЬЧЕНКО

*Видання стало можливим завдяки
сприянню Kasie im. Jozefa Mianowskiego,
Fundacja Popierania Nauki (Warszawa)*

Рецензент: кандидат історичних наук, доцент Г.І.Шаповалов

Підготовлено на комп'ютерному обладнанні, наданому Інститутові української археографії Фондом Катедр українознавства при Гарвардському університеті (США). Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США та Канади

ISBN 966-7089-46-0

© РА “Тандем -У”, 1997

© Мальченко О., упорядкування, 1997

Бернард Претвич — теребовельський і барський староста.
Портрет невідомого автора кінця XVI століття.

П Е Р Е Д М О В А

ВСТУП

Спогади барського старости Бернарда Претвича переносять нас до українських земель XVI століття. Іх автор був одним з відомих захисників українського порубіжжя, серед яких можна згадати Богумена Корецького, Федіра Сангушка, Дмитра Вишневецького (Байду) та інших.

Особливістю цієї пам'ятки є те, що перед нами один з небагатьох творів написаних безпосереднім учасником боротьби з набігами татар, який провів більше 70 битв і в більшості з них був переможцем.

В спогадах Претвича відбивається колорит епохи, змальована яскрава картина подій того часу, передано особисте запікавлення автора долею українських земель.

Головні події, описані у творі, розгортаються на терені Південної України, а отже мають безпосереднє відношення до нашого краю, його славного історичного минулого.

В.К.Козирев,
директор Культурного центру «Хортиця»,
відповідальний редактор «Старожитностей Південної України».

Україна знаходилась на Великому кордоні. Ця теза не викликає сумнівів, а факт величезного впливу кордону на історичний розвиток українських земель є загально відомим. Елементи і особливості Великого кордону вивчалися і вивчаються в усьому світі, але чи не найменше - в Україні¹.

Частіше за все з південно-східним українським порубіжжям, що було власне частиною північного боку Великого кордону, пов'язують воєнну діяльність козацтва, його розвиток і стосунки з своїми степовими сусідами. Але це повною мірою стосується лише періоду з кінця XVI ст. На початку і навіть у середині того ж століття північний край Великого кордону на українських землях у військовому плані репрезентували інші сили, не численні, але досить впливові для свого часу. Маються на увазі польсько-литовські відділи прикордонної оборони українських земель, до складу яких часто входив і розвиваючийся козацький елемент. Саме ці відділи, найталановитіші командири яких були відомі всій країні, у середині XVI ст. тримали на собі основний тягар оборони українського порубіжжя і саме їм майже не присвячено уваги у вітчизняній історичній науці.

Пробудження цікавості до цього аспекту української історії веде за собою необхідність звернути увагу на відповідний джерельний матеріал. Нинішня публікація має за мету зробити більш доступним для вітчизняних дослідників цікавий документ, котрий не тільки дає можливість пізнати причини, характер і тактику ведення битв з татарами в 1535-1550 рр., але і частково відображує палітру відносин на південно-східному українському порубіжжі.

Пропонована пам'ятка з'явилася у час, коли вогонь на

¹ Дацькевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV - XVIII ст.) // Записки Наукового Товариства ім.Шевченка.-1991.-Т.222.-С.28-44.

Великому кордоні тільки тлів у вигляді псевдомиру або перманентної степової війни, щоб у другій половині XVI ст. розгорітись на його північному боці, а в кінці XVI - у першій половині XVII ст., з розвитком козацтва, - на південному².

Твір Б.Претвича, який є своєрідними спогадами автора (далі - "Спогади"), не відноситься до абсолютно невідомих документів. В 60-х роках минулого століття він був опублікований Я.Т.Любомирським³. Однак це видання позбавлене критичного апарату і має багато помилок через невірне прочитання тексту і надмірну модернізацію. Саме цією публікацією, або безпосередньо рукописом, користалися дослідники протягом наступного століття. Джерело використовувалося істориками досить поверхово, так би мовити з прагматичною метою, і заличувалося найчастіше як допоміжний матеріал у розгляді того чи іншого питання.

К.Пуласький присвятив перший розділ свого дослідження щодо землеволодіння на Поділлі м.Шаравці, яке було у триманні Б.Претвича з 1539 р. Тут же автор подав і короткий огляд діяльності Б.Претвича, опираючись на факти з "Спогадів"⁴.

Ф.Равіта-Гавронський звернув увагу на військові аспекти записок Б.Претвича⁵. Відомий польський дослідник воєнної історії Т.Корzon лише коротко виклав зміст документу, не зробивши ніяких зауважень чи висновків⁶.

У монографії О.Галецького, присвяченій політичній історії XVI ст., лише коротко згадується перевод Б.Претвича з Бару до Теребовлі та його твір⁷.

Більш уважно підійшов до записок В.Потєха, котрий шукав у ньому головне матеріалів до біографії самого автора⁸.

² Там само.-С.37.

³ Bernard Pretwicz i jego apologia na sejmie 1550 r. Spisał J.T.L[ubomirski] // Biblioteka Warszawska.-Warszawa,1866.-T.3.-S.44-59.

⁴ Pułaski K. Stare osady w ziemi Kamienieckiej i dziedzicząc na nich rody podolskiej szlachty historycznej, [w]: Szkice i poszukiwanie historyczne.-Kraków, 1906.-Seria 3.-S.15-31.

⁵ Gawroński Fr. Rawita. Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyny w XVI wieku.-Warszawa,Kraków,1924.-S.49,106.

⁶ Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce.-Lwów,1923.-T.1.-S.363-364.

⁷ Halecki O. Dwaj ostatni Jagiellonowie (1506-1572) [w]: Historja Polityczna Polski. Część II. Od r.1506 do r. 1775.-Warszawa,1923.-S.76.

⁸ Pociecha W. Śląski bohater Bernard Pretwicz // Śląsk.-1946.-R.I.-№10, grudzień.- S.6. Дотепер не існує повної біографії Б.Претвича і дослідження В.Потєхи не може замінити монографії.

Чи не найглибше з польських істориків займається "Спогадами" і самою особистістю Б.Претвича А.Томчак. Спочатку з'явилася його стаття, присвячена польсько-турецьким відносинам 1548-1553 років, у якій багато місця займає огляд політичної діяльності Б.Претвича на порубіжжі. У такому ж плані використовуються і "Спогади"⁹. Але дослідник не зупинився на цьому і в 1960 р. ним здійснено повторну публікацію твору Б.Претвича (журнальний варіант) з повним дотриманням правил передачі текстів XVI ст. У передмові до публікації автор розглядає документ як джерело для дослідження воєнної історії та історії військ поточної оборони на українських кордонах¹⁰.

Вітчизняними істориками Б.Претвичу та його "Спогадам" присвячено небагато уваги. М.Грушевський приділив кілька сторінок діяльності Б.Претвича на уряді барського старости, використовуючи при цьому фактичний матеріал з його записок¹¹. І майже через століття з'явилася невелика стаття В.І.Сергійчука¹². Опера на твір Б.Претвича, вона має багато неточностей і помилок навіть у переданні фактичного матеріалу. Великою мірою це можна пояснити тим, що автор засновується на публікації Я.Т.Любомирського.

Б.Претвич є постаттю добре відомою у воєнній історії XVI ст. і знаходиться на одному рівні з такими символами українського порубіжжя як Остафій Дацкович та кн.Дмитро Іванович Вишневецький (Байда). Його військова кар'єра розпочалася з 1531 р. під час служби товарищем у роті майбутнього польського гетьмана Миколая Сенявського. З 1535 р. - командував власним кінним підрозділом. Апогею ж його військова діяльність на українському порубіжжі дійшла в 1540-1551 рр., коли Б.Претвич отримав від королеви Бони уряд барського старости.

Поєднання у своїх руках функцій прикордонного старости і ротмістра поточної оборони давало можливість Б.Претвичу

⁹ Tomczak A. Z dziejów stosunków polsko-tureckich za Zygmunta Augusta (1548-1553), [w]: Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.-Warszawa,1958.-S.441.

¹⁰ Eiusdem. Memorial Bernarda Pretwicza do króla z 1550 r. // Studia i Materiały do Historii Wojskowości.-Warszawa,1960.-T.IV.-Cz.2.-S.328-357; tekst - S.340-357.

¹¹ Грушевский М.С. Барское старство. Исторические очерки (XV-XVIII вв.) - К.,1894.-С.100-105.

¹² Сергійчук В.І. Барський староста Б.Претвич //Український історичний журнал.-1990.-№3.-С.124-131.

проводити степові рейди, маючи в тилу міцний пункт оборони і стабільну продовольчу базу. Саме цей тактичний момент разом з воєнним талантом та вдачею, був основою багатьох його воєнних перемог та успіхів у прикордонній степовій війні.

Сили якими керував Б.Претвич, для цього регіону були досить значними, формувалися з різноманітних елементів і могли доходити до 500 вояків. Як ротмістр, він мав загін, що складався у середньому з 150 чоловік¹³. Крім того, Б.Претвич на свій кошт завжди утримував збройний загін. Так в 1551 році у одному з листів до прусського князя Альбрехта він писав, що утримує понад 300 людей, більшість з яких вже 20 років перебувають з ним на українських кордонах¹⁴. Як видно з тексту "Спогадів", у Б.Претвича служила також як місцева, так і прибула з центральних районів королівства шляхта, і навіть козаки.

Як барський староста, Б.Претвич також дислокував певними збройними силами, що складалися з черемиської кінноти. За ревізією 1552 р. черемиси надавали у розпорядження старости 68 вершників¹⁵. У переслідуванні татар зобов'язані були приймати участь і міщани, для чого спеціально утримували коней¹⁶.

Противниками Б.Претвича та інших прикордонних старост і ротмістрів у той час були очаківські, білгородські та добрудзькі татари з Північного Причорномор'я, які під час набігів диспонували приблизно такими ж за кількістю людей загонами. Як стверджує сам Б.Претвич у "Спогадах", татари не мали більше як кілька сотен вершників, а частіше - навіть і сотні. Ці напади дрібних загонів мали виключно розбійний ха-

¹³ Kolankowski L. Roty koronne na Rusi i Podolu 1492-1572 // Ziemia Czerwionka-Lwów, 1935.-R.I.-Z.2.- S155-164.

¹⁴ Pociecha W. Śląski bohater Bernard Prętwicz ...S.8. Це саме той випадок про який писав німецький історик Гюнтер Штюокль. Аналізуючи ситуацію на українському порубіжжі, вчений зробив висновок, що в ході практично постійних бойових дій на цих територіях виживав лише "відбірний воєнний матеріал". Див.: Давлетов А.Р. Проблема генезиса запорожского казачества в трудах немецкого историка Гюнтера Штёкля // Проблемы историографии и источниковедения истории запорожского казачества.-Запорожье, 1992.-С.11.

¹⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.-Ч.8,Т.1: Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского старства XV-XVI вв. / Изд.М.Грушевский.-К.,1893.-С.164. (Далі - АЮЗР).

¹⁶ Там само.-С.97,102,105.

рактер, тому у битву з прикордонними військами татари вступали лише тоді, коли її не можна було уникнути.

Стівставлення воєнних потенціалів цих порубіжних противників було не на користь татар. Тому навіть при невеликій кількісній перевазі вони завжди були розгромлені професійними воїнами загону Б.Претвича. Але якщо підрозділи прикордонної української оборони досить легко давали відсіч невеликим ватагам причорноморських татар, то справи виглядали набагато гіршими під час нападу кількатисячної кримської орди. Доказом того є згадуваний Б.Претвичем набіг на Волинь 1549 р., коли татарські війська підійшли аж під м.Сокаль, а загони оборони не змогли відбити ясиру.

Слабкість невеликих татарських загонів і відносність величини воєнного потенціалу загону Б.Претвича проглядається під час випадкових сутичок з турецькими підрозділами. Саме у битвах з цими професіональними військами Б.Претвич згадує про втрати серед своїх людей.

Завдання прикордонної оборони полягало перед всім у недопущенні татар в глиб заселених територій України. Воно було нелегким як через самий характер набігів, так і з огляду на велику територію, которую потрібно було контролювати невеликими силами. Операційним простором дій відділів оборони, як і загону Б.Претвича, була не тільки польська частина Поділля, але все порубіжжя між нижніми течіями рік Дніпра і Дністра, що належало до Великого князівства Литовського.

Ці землі в середині XVI ст. були майже незаселені. Нижче рік Саврані і Тясьмину аж до чорноморського узбережжя тягнулися степи, що використовувалися під пасовиська. Тільки над самим Чорним морем біля турецьких замків кочувало кілька татарських орд. Лінія первих українських поселень була віддалена від тих замків на 200-300 км. Власне це і було те порубіжжя, що жило певною мірою своїм відокремленим життям, за своїми традиціями і мораллю. Тут зароджувалися набіги, розосереджувалася сторожа і точилася більшість битв, згаданих Б.Претвичем.

За його свідченням, хоругвам оборони вдавалося у зародку ліквідувати деякі з набігів, розбиваючи в стежах татарські загони під час їхньої концентрації. Однак найчастіше ватаги татар переймалися на зворотному шляху, коли і відбиралася захоплена здобич. Нерідко сторожа випадково натрапляла на якийсь загін, що повергався додому або тільки заглиблювався

в українські землі. Перекрити кілька сот кілометрів українського кордону відділами оборони було неможливо і тому можна припустити, що кількість розгромлених татарських загонів повинна була приблизно дорівнювати кількості вцілілих.

Сам Б.Претвич досить критично відносився до королівської політики щодо налагодження оборони південно-східних кордонів. У листах до пруського князя Альбрехта він з жалістю говорив, що король Сигізмунд Август абсолютно занедбав кордони і по багато місяців не сплачує грошей найманцям: "Niech Bóg zlituje się nad tym, że król tak nic nie chce czynić i postępuje jak baba, a nie jak król. Pomni to W.Ks.Mość, że jeśli Bóg nie odmieni, to Polska musi upaść"¹⁷.

Проблему козацтва, що почала розвиватися у середині XVI ст. Б.Претвич пропонував вирішити, звернувши силу козаків на оборону кордонів. Відомий військовий теоретик другої половини XVI ст. С.Сарницький згадує у своїх "Гетьманських Книгах" "te radę, którą zowią Pretwicową, żeby jeszcze lepiej zamnożyć ten cech kozaków Niżowych, nadawszy jem takie bojarstwa, a jem na szabłę to dawać, co się Tatarom daje. Iż ileby jadnokroć do nas pokuszali się Tatarowie aby też oni do nich wygrywali się po Nieprze, a takowy sposób odwrocenia zowią revulsionem"¹⁸.

Неспроможність вислідити, знищити або зупинити татарські загони на лінії локалізації сторож і навіть на заселених українських землях, призвело до часткового переносу воєнних дій на порубіжні степові території шляхом впровадження практики погоні за татарами "róty, póki by ich dognać mogli". Власне Б.Претвича відрізняє від інших прикордонних українських ротмістрів та старост саме широке застосування такої тактики боротьби з набігами.

Погоні за повертаючимися з грабунків відділами татар у той час часто досягали околиць Очакова і Білгорода. Подібні військові акції мали характер відповіді за набіг і часто закінчувалися не тільки відбиранням здобичі, але й пограбуванням місцевих татар.

Чи мали операції прикордонних ротмістрів над Чорним морем тільки характер "відповіді" і чи були лише спровоковані? Очевидно, що так було не завжди. Турецька сторона, звісно представляла ті напади передвсім як грабіжницькі. Їхньою

метою були не самі турецькі замки, а стада худоби, що випасалися в степах чи зимували в кошарах і також - ясир.

Торгівля людським товаром була чи не найприбутковішою статтею на порубіжжі. Цим промислом не нехтували мешканці з обох боків Великого кордону. Захоплених у полон людей пізніше треба було викупляти, тому кількість забитих під час кожного нападу як татарських так і польсько-литовських загонів, не перевищувала звичайно кількох, найбільше - кільканадцяти людей.

Наведемо лише один приклад прибутковості цього прикордонного підприємництва. Під час козацького нападу 1545 р. на Очаків, у місті було захоплено 32 особи мусульман і 30 особ "innich poddanich", очевидно - християн та євреїв. За них нападники отримали 80000 аспрів викупу. Загальна ж сума пограбованого добра у мешканців Очакова за турецькими оцінками, може, навіть завищеними, становила 67100 аспрів¹⁹. Отже при співставленні цифр видно, що головний прибуток нападники отримали все ж таки від викупу ясиру.

Кількість захоплених коней лічилася десятками, іноді - сотнями, великої рогатої худоби - тисячами, але пограбованих овець у кожному нападі нараховувалось по кілька десятків тисяч.

На порубіжжі відгінне тваринницьке господарство вели не тільки татари, але й українські жителі. Сам Б.Претвич також був власником численних отар овець і не одного разу напевно намагався їх збільшити за рахунок здобичі²⁰. Немає сумніву, що він також практикував захоплення ясиру і отримання за нього викупу²¹. Хоча з "Спогадів" Б.Претвича видно, що після

¹⁹ Є.Барвінський Набіг козаків на Очаків 1545 р. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.-1897.-Т.18.-Кн.4.-С.16.

²⁰ Як сілезець, Б.Претвич добре володів німецькою мовою і підтримував обширну кореспонденцію з володарями північно-східних німецьких князівств, з якими його з'єднували торгові інтереси. Б.Претвич поставав ім східні дівані, воли, турецькі коні і курдючні вівці, отримуючи зброю, будівельні матеріали тощо. Торгівля волами належала до найрентабильніших підприємств у Польському королівстві. Великою мірою її контролювали прикордонні магнати, серед яких був і М.Сенявський - патрон Б.Претвича. Барському старості були навіть віддані урядом у користування пасовиська у Сілезії. Див.: Дащекевич-Я. Україна на межі між Сходом і Заходом...-С.11; Pociecha W. Śląski bohater Bernard Pretwicz ...-S.11.

²¹ На те, що ці походи на чорноморське узбережжя були прибутковими для самого Б.Претвича, звернув увагу вже Л.Колянковський. Див.: Kolanowski L. Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne. Wyd. trzecie.-Olsztyn,1991.-S.282.

¹⁷ Pociecha W. Śląski bohater Bernard Pretwicz ...-S.11.

¹⁸ Ibid.-S.9.

битв з татарськими загонами він завжди віддавав полонених М.Сенявському, залишаючи собі захоплених коней.

Відповіальність за усі, так би мовити, побічні наслідки справедливих каральних погонь за татарами на чорноморське узбережжя Б.Претвич у своїх "Спогадах" намагається дещо перенести і на головне командування оборонюю південно-східних українських кордонів. За його словами ініціатива подібних акцій належить польному гетьману М.Сенявському, котрий отримав дозвіл від великого гетьмана Я.Тарновського після узгодження останнім питання з самим королем Сигізмундом I. Б.Претвич також кожного разу вказує, якщо наказ про погоню віддавався особисто М.Сенявським.

Таким чином, згода усієї військової ієрархічної структури держави на проведення погонь за татарами повинна була дещо зменшити міру відповіальності самого Б.Претвича за проведені грабунки. А барський староста виступав у ролі ретельно виконуючого свої обов'язки ротмістра і прикордонного урядовця.

Однак грабування околиць Очакова і Білгорода іноді призводило до серйозних конфліктів з турецькими владами, тому що втрати, особливо коней, волів та овець, що випасались у довколишніх степах, відчували і турки, і осідле мусульманське та християнське населення тих двох міст. Емін білгородського порту навіть скаржився, що напади польсько-литовських відділів з українського порубіжжя привели до зменшення портових оборотів²².

Скарги надходили до Константинополя і були приводом для втручання турецької дипломатії з вимогами відшкодування збитків та покарання винуватців. Турки доводили, що польсько-литовські відділи з'являлися над Чорним морем також і без провокації з татарського боку, що у багатьох випадках було правдою.

У скаргах турецької сторони 1540-х років Б.Претвич часто фігурував як головний винуватець непокоїв та шкод, що чинилися довкола турецьких замків Північного Причорномор'я.

По нападах на околиці Очакова в кінці 1541 і на початку 1542 років²³ з Константинополя перший раз надійшла скарга на Б.Претвича у якій вимагалося його покарання. Було зібрано

²² AGAD, AK, Dz. turecki, t.134, №256.

²³ Kronika Polska Marcina Bielskiego. Wyd.K.J.Turowskiego.-Sanok,1856.-T.II.-S.1085.

комісію і частково відшкодовано постраждалим туркам збитки у сумі 87950 аспрів²⁴.

Другий раз турецька сторона виступила із звинуваченням Б.Претвича у більш складній ситуації. 13.X.1545 р. козаки з прикордонних українських замків Великого князівства Литовського при підтримці володимирського старости кн.Федора Сангушка, на 32 човнах напали на м.Очаків, пограбували його і спалили²⁵. Турки оцінювали збитки у 159800 аспрів²⁶. Однак складність ситуації полягала не в самій величині збитків, а у тому, що цей напад не можна було пояснити погонею за татарами, а спалення міста свідчило про агресію власне проти турок. Характерно, що султан, пишучи до короля про напад і називаючи винуватців, на першому місці ставить Б.Претвича²⁷.

Однак проведене королевою Боною і самим Сигізмундом I слідство показало повну невиновність барського старости, оскільки в жовтні 1545 р. той знаходився у Меджибожі разом з М.Сенявським. Однак під час слідства виявилась ворожість кн.Ф.Сангушка до Б.Претвича. Виявлялася вона між іншим у тому, що козаки володимирського старости, за наказом свого патрона, після набігу "szlak panstwa litewskiego traczili, a ku Baru a na gyne miejscza koroni Polskiei korziscz kasda pędzieli, zebi Walachowie u Turci u Tatarowie na Pretwica ssie o te rzeczi domislali u skarzeli..."²⁸. Султан же майже в кожному листі 1546 року домагався покарання винуватців набігу²⁹.

Але вже наступного 1547 року білгородські урядовці знову скаржились на пограбування Б.Претвичем турецьких купців, заявляючи, що не дозволяють вчиняти грабунки над польськими купцями у Білгороді і сподіваються подібної поведінки від польської сторони³⁰.

²⁴ Tomczak A. Memoriał Bernarda Pretwicza...-S.334.

²⁵ Про цей напад спеціальне дослідження див.: Є.Барвінський Набіг козаків на Очаків 1545 р. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.-1897.-Т.18.-Кн.4.-С.1-7. Там же автор подав і всі документи стосовно тієї справи (С.7-35), що знаходилися в "Akta Tomiciana". Вони охоплюють усю кореспонденцію султана Сулеймана з королем Сигізмундом I і його сином. Однак серед них немає цікавих реєстрів збитків, вчинених під час набігу в Очакові, що зберігаються в: AGAD, AK, Dz. turecki.

²⁶ AGAD, AK, Dz. turecki, k.68, №198, 199.

²⁷ Листи Сулеймана до Сигізмуна I від 14.I-23.I.1546 р. знаходяться в AGAD, AK, Dz. turecki, k.68 II, №173 а,в,с.

²⁸ Барвінський Є. Набіг козаків на Очаків 1545 р....-С.10, 28.

²⁹ AGAD, AK, Dz. turecki, k.68 II, №207, 210.

³⁰ Ibid.-№214.

Цілий ряд турецьких скарг був спричинений частими операціями Б.Претвича та інших прикордонних ротмістрів на узбережжі Чорного моря в 1548-1550-х роках. Нова комісія у вересні 1550 р. повинна була узгодити всі непорозуміння і відшкодувати збитки, але порубіжний конфлікт залишився відкритим³¹.

Напруга на порубіжжі, викликана взаємними набігами прикордонників, співпала із закінченням строку дії мирної угоди між Сулейманом і Сигізмундом I, після смерті останнього. В 1549 р. новий король Сигізмунд Август відправив послом у Константинополь красніставського старосту Миколая Богуша для підписання нового мирного трактату, але посольство закінчилося невдачею. Султан поставив підписання мирної угоди у залежність від попереднього відшкодування збитків³², а також вимагав від Сигізмуна Августа покарання винуватців нападу на Очаків³³.

Б.Претвич оцінив усю напруженість відносин і відчув, що потрапив між двох вогнів: гнівом Сулеймана і невдоволеністю Сигізмуна Августа, розуміючи, що може стати розмінною картою у великій політиці. Тому ним восени 1550 р., після невдачі прикордонної узгоджувальної комісії вересня того ж року, зроблена спроба самозахисту і виправдання своїх дій на українсько-турецькому прикордонні: з'явилася на світ доповідна записка королю ("Спогади"), пропонована нами до публікації. Ця записка була передана Б.Претвичем особисто Сигізмунду Августу в Кракові і зачитана підканцлером Прерембським у сенаті 14 грудня 1550 р³⁴.

Але на той час доля Б.Претвича вже обговорювалась на королевському дворі і рішення, очевидно, мало бути не на користь барського старости, оскільки на його захист перед королем стала навіть угорська королева Ізабела Ягеллонка. У одному з листів цього періоду вона писала: "O R. Pretficza przyczynia się JKMc, aby służbą żołnierską nie był upośledzon, gdyż jest przedniejszym i godniejszym od wielu inszych slug

³¹ Tomczak A. Z dziejów stosunków polsko-tureckich...-S.450.

³² AGAD, AK, Dz. turecki, k.68, №230.

³³ Ibid.-№231a.

³⁴ Особиста передача документу в Кракові згадується Б.Претвичем власне у "Спогадах", а зачитання його у сенаті відомо з приписки у рукописі Див. арх.передмову.

WKMci i bo go też KJMci zmarły nad insze nie upośledzał. A k'temu, żeby też i na Czeremisów, którzy tejże służby jemu dopomagają, WKMśc łaskawe baczenie mieć raczy"³⁵.

Але у даному польсько-турецькому конфлікті мова йшла не про якесь просте відшкодування збитків пограбованим сultanським підданим на прикордонні. Уся королівська політика була спрямована на утримання мирних стосунків з Османською імперією і тому Сигізмунд Август мусив прислухатись до думок та вимог Константинополя з цього питання.

Вже на початку 1540-х років в листах Сулеймана I до Сигізмуна I ставилося питання про усунення Б.Претвича з посади барського старости, а замість нього король повинен прислати чоловіка, що буде дотримуватись ладу і спокою на кордонах³⁶. Польському послу Яну Очевському в 1544 р. сultan нагадав свою вимогу до короля про усунення Б.Претвича з пограниччя. І хоча посол відповів, що барський староста - людина честі, турецька сторона наполягала, що всі порубіжні конфлікти виникають з вини Б.Претвича, тому з огляду на дружбу король мусить вчинити так, як ставить питання султан³⁷.

В 1550-х роках у Константинополі не хотіли більше терпіти барського старосту на кордонах, тому король постановив перевести Б.Претвича до більш віддаленого від кордонів староства, що, зрештою, збігалося з бажанням королеви Бони замінити Бар на якусь іншу королівщину. Але Сигізмунд Август був проти переведення Б.Претвича у Крем'янець, очевидно вважаючи українське порубіжжя Великого князівства Литовського більш небезпечним і нестабільним у плані воєнної активності урядовців³⁸.

Можливо на таке рішення вплинуло і невдоволення Б.Претвича політикою молодого короля щодо захисту кордонів, про що говорилося вище.

³⁵ Starożytności historyczne polskie, zebrał i przydał żywoty uczonych polaków A.Grabowski.-Kraków,1840.-T.I.-S.31-32. Чи не означає це прохання, що якісь міри репресивного характеру мали торкнутися і черемиської колонії м.Бару?

³⁶ Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów osiennych w latach 1455-1672 / Opracował Z.Abrahamowicz.-Warszawa,1959.-S.82.

³⁷ Ibid.-S.87.

³⁸ Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikolaja Radziwilla Czarnego, wojewody Wileńskiego, marszalka i kanclerza W.X.L....z autentyków spisane i wydane przez Stanisława Augusta Lachowicza.-Wilno,1842.-S.25.

Але Сигізмунд Август, як личить королю, котрий не тільки карає, хоча у даному випадку “покарання” було досить умовним, але і милує, не міг залишити заслуги Б.Претвича у захисті південно-східних кордонів без уваги. М.Грушевський слушно припускає, що м.Шаравку Б.Претвичу надано у дідичне володіння (привілей від 3.XII.1550 р.) не тільки як рекомпенсацію за незаконно наданий Олчедаєв, але й у зв’язку з представленою королю запискою³⁹, оскільки саме у цьому привілеї найширше описуються заслуги барського старости⁴⁰.

Отже, у справі захисту перед скаргами султана і султанських підданих з північного узбережжя Чорного моря доповідна записка Б.Претвича не відіграла ніякої вагомої ролі, але стала цінним джерелом для королівської канцелярії, яке орієнтувало урядовців у ситуації на українському порубіжжі. Для нас же “Спогади” Б.Претвича становлять єдиний у своєму роді трактат про оборону степових кордонів українських земель середини XVI ст. від татарських набігів.

Сам же барський староста, про якого так мало згадують українські дослідники, враховуючи його видатний вклад у справу захисту південно-східних кордонів держави і оборони населення українських воєводств від татарських грабунків і полону, повинен зайняти гідне місце в історії України.

ВІД УПОРЯДНИКА

“Спогади” Б.Претвича складаються з двох частин. Перша, більш загальна, становить власне спробу виправдання вчинків автора. В ній говориться про ефективність оборони в зв’язку з новим розміщенням відділів на порубіжжі, про необхідність ведення воєнних операцій над Чорним морем для стримання татарських набігів, про їх розміри, характер і економічну користь, яку мають з них турки прикордонних міст. Б.Претвич вважає, що головним джерелом ворожого до нього ставлення деяких турків є позбавлення іх тих прибутків через паралізування татарських наїздів. Барський староста хоче представитись як дисциплінований жовнір, котрий громив татар, які перетинали кордони Польського королівства, не грабуючи їх, але тільки відбираючи коней.

Друга частина пам’ятки вміщує перелік і частково - опис битв, здійснених Б.Претвичем на українському порубіжжі від початку його служби до 1550 року. У цьому переліку також подаються орієнтовні цифри турецьких коней, відібраних під час битв у татар. Б.Претвич визнає, що таким чином завдавав певних матеріальних збитків туркам, однак вважає, що мав повне право на такі дії, оскільки конфісковані коні служили татарам для набігів на українські землі.

“Спогади” Б.Претвича відомі нам за копією XVI ст., яка знаходиться у варшавському Головному Архіві Давніх Актів (AGAD, Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Turecki, kart.68, teka 137, №260, 261) в матеріалах стосовно польсько-турецької комісії, зібраної в 1550 р. для залагодження прикордонного конфлікту. Дві частини (зошити) пам’ятки, про які була мова вище, зберігаються окремо. Перша частина міститься на 7 аркушах (нумерація 90-96). На звороті останнього аркуша напис: “1550. Apologia Prethwicz lecta publice in Senatorum Regni consessu per Mag[nificum] Dom[inum] Regni Vicecancel[larium], dominica in crastino sanctae Luciae”. Друга частина має винесену

³⁹ Грушевский М.С. Барское старство...-С.105-106

⁴⁰ АЮЗР.-Ч.8,Т.1.-С.104.

окремо назву “Przyczyny chodzenia na pola pana Prethficzowego w pogonią za Tatary a okazanie jego niewinności przez posługi jego tu niżej wypisane z obmowami naprzeciw oskarżeniu przez poddane cesarza tureckiego” i składaється з 8 arkuszy (нумерація 97-104). На звороті останнього аркуша напис: “1550. De damnis illarum. Prethwic se iustificat. Lecta per Dominum Przezzembski dominica in crastino s[anctae] Luciae”.

Обидві частини написані однаковим почерком. Пам'ятка збереглась добре і передає текст досить чітко. Пагінація аркушів арабськими цифрами є частиною нумерації актів усього відділу, де по черзі пронумеровані як оригінальні турецькі листи, так і їхні польські та латинські переклади. Існує також внутрішня пагінація кожного зошита. Вона не є сучасною тексту і зроблена, очевидно, архівістами. У публікації подається як 2/90. Також нами зберігається поділ на параграфи згідно рукопису.

Звичайно, рукопис не є оригінальною працею Б.Претвича, а лише його копією, на що вказують особливості розміщення тексту пам'ятки на сторінках, а також помилки та закреслення. Ніяких відомостей щодо особи переписувача у документі не подається.

Копія тексту пам'ятки з багатьма помилками знаходиться у Tekach Naruszewicza (rkps. Biblioteki Czartoryskich, №67)¹ і не становить самостійної джерельної вартості.

Оскільки нинішнє видання пам'ятки адресоване насамперед історикам, а не лінгвістам, то основна увага приділяється змістові, а не мовним особливостям. Хоча у підрядках фіксуються усі різночитання з публікаціями, здійсненими Я.Т.Любомирським (Л) і А.Томчаком (Т). Передача тексту пам'ятки здійснена за сучасними археографічними правилами транскрипції польських текстів², тобто з наближенням до сучасної орфографії.

¹ Нарушевич Адам Тадеуш Станіслав (1733-1796 рр.) - польський історик, поет, громадський діяч, публіцист, перекладач. На прохання і при підтримці короля Станіслава Августа написав семигтомну працю “Historia narodu polskiego”, доведену до 1386 р. (видана у Варшаві: T.2-7.-1780-1786; T.1 (cz.1-2).-1824). У ході роботи над нею під керівництвом А.Нарушевича було нагромаджено величезну кількість копій з документів різних архівів, головним чином - королівського. Тоді ж було зроблено і досить невдалу копію записки Б.Претвича. Скопійовані документи склали так звані теки (папки) Нарушевича. На 1796 р. було 206 тек, нині є 230, з яких 217 зберігаються в рукописному відділі Бібліотеки Чарториських у м.Кракові. Див.: Grabski A.F. Adam Naruszewicz (1733-1796) // Historycy warszawcy ostatnich dwóch stuleci / Pod. red. A.Gieysztora.-Warszawa,1986.-S.11-34.

² Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt. - Wrocław,1955.-S.63-87.

Доповнення від видавців в тексті означаються кутовими дужками (< >): (przy<j>acioł). Слови і вирази закреслені у рукописі, узяті в подвійні прямі дужки ([ ]). Скорочення у рукописі типу: panē, Krakō^o (=Krakowskiego), Ra: (=Rady), передаються як pane<m>, Krakō<wskieg>o, Ra<dy>. Поправки у тексті подані курсивом (wyęcej), і відзначаються у підрядках тільки першого разу відносно кожного випадку.

Знаки інтерпункції, що зустрічаються в рукописі у вигляді двокрапки (:) та крапки (.) і означають паузу або кінець речення, за можливістю збережені у публікації. Впроваджено розрізнення носових “a” і “e”, чого не робив писар пам'ятки, постійно вживаючий “a”.

Для титулів Wasza Królewska Miłość, Jego Królewska Miłość, Król Jego Miłość, Jego Cesarska Miłość, Jego Miłość, Ich Miłość-ciam, повсюди застосовані скорочення: WKMść, JKMść, KJMść, JCMść, JMść, IMciam.

Відсылання до підрядкових приміток здійснюється за допомогою малих літер алфавіту. Усі підрядкові пояснення виділено курсивом. Якщо примітка охоплює цілий вираз, речення чи абзац, літера алфавіту ставиться перед першим і після останнього слова цього фрагменту вище рядка: (a-a). Реальні примітки (коментарі) виділяються у тексті арабськими цифрами за тим же принципом, що і підрядкові, але із наскрізною нумерацією.

До тексту пам'ятки додаються: передмова і вступ від упорядника, переклад, коментарі, карта, географічний та іменний покажчики.

Словеса та вирази, правильність перекладу яких викликає сумнів в упорядника видання, відмічаються у тексті перекладу знаком (?) після них, а доповнення - прямими дужками ([ ]). Скорочення подані відповідно скороченням тексту рукопису: ВКМстъ, ЙКМстъ, КИМстъ, ЙСМстъ, ЙМстъ, ІМстямъ.

В іменному та географічному покажчиках подаються всі варіанти власних імен. Власні імена, згадані у передмові та коментарях, виділяються курсивом. Реконструйовані власні імена подано у [ ].

Публікацію доповнюють карта території дій польсько-литовських і татарських загонів в середині XVI ст., яка повинна ілюструвати текст пам'ятки. Тому на ній вказані лише географічні назви, згадані у пам'ятці.

Бернард Претвич.
З портрету, що зберігався у родині Замойських у Варшаві.

T E K C T

290

Najjaśniejszy Miłościwy Królu¹ Panie, Panie moj miłościwy.

Ja naniższy służebnik Waszej Najaśniejszej KMci: będąc^a oskarżony ku Waszej Najaśniejszej KMci: i ku Wszem Panom IMciam Radom Waszej KMci: mego M<ilościwego> Pana: i ²-z inszemi starostami pogranicznemi² dobremi sługami WKMc: y wszej Rzeczypospolitej przez poddane Cesarza Tureckiego³ abo przez samego Cesarza: za sprawą tą którą mu poddani jego dali dla której rzeczy przestrzeżenia: aby co z tego na potem gorszego nie urosło: wysłać był WKMśc raczył: z radą IMci Panów Rad WKMc: komisarze⁴ swe z Rady WKMc pany ważne i mądre⁵ na czas położony przez posła WKMc⁵-pana starostę^b krasnostawskiego⁵ z Cesarem Tureckiem: którzy przyjechawszy ^c-gotowi to czynić było co było rozkazanie^d WKMc: rozeznać wszelkie krzywdy i sądzić by była strona Cesarza Tureckiego była: przyjechalem ku Waszej Najaśniejszej KMci swemu M<iloś>ciemu Panu ponieważ^e ty sprawy nie doszły które doj<s>ć miały^f abych WKMc swą winność i niewinność przełożył: i przyczyny takowego oskarżenia oznajmił. Co to WKMc krótkie wypisuję^g swemu M<ilościwemu> Panu: o co proszę aby WKMśc z IMcią Pany R<ady> WKMc miłościwie i łaskawie wysuchać raczył mój: M<ilościmy> Pan: a wysłuchawszy raczył by to WKMśc z IMcią Pany Ra<dy> WKMc

^a в ркнс mym i дали: będąc

^b в ркнс: mądze

^c в ркнс: starosta

^d-^e Л: gotowi to czynić, co było z rozkazania

^f в ркнс: wypisują

^g в ркнс: prassza

^h в ркнс: ktoiorych

uważyć dla których^e przyczyn Turcy wyęcej^{*} się³ na nas slug WKMci żałują: a niżli dla tych: które Waszej Najaśnieszej KMci Cesarz przysłał napisane.

3

Przodkiem Najaśniejszy Miłościwy Królu: gdy JMśc⁷-pan Krakowski⁸: za sławnej pamięci Jego Najaśniej // szej KMci⁸-ojca WKMci⁸ namilszego Pana naszego M<ilościwego> z tego świata zeszłego: którego duszy Panie Boże racz być miłościwi⁹-urząd hetmański przyjąć raczył⁹: tedy wnet po przyęciu^a urzedu tego jako prawy a dobry pastyrz^k Korony tej sławnej więcej miłując rzecz pospolitą: aniżli swą osobliwą nie litując nakładów utrat trudności żadnych: raczył jecząć na granicą: i objechać wszytki zamki i zameczki pograniczne. Tam JMśc raczył oglądać pustynie wszytki koło tych zameczków: które Tatarowie poczynili: nie tylko tam na granicy ale i około Lwowa¹⁰ ku Lublinu¹¹: i ku Przemyślu¹² najdować je raczył: które teraz za łaską Bożą a za opatrnością JMci pana hetmana wielkiego i JMci¹³-pana wojewody bełzkiego hetmana polnego¹³: osiadłyⁿ: nie tylko tu około Lwowa ale i na samej granicy gdzie od wiele lat pusto bywało.

Najaśniejszy Miłościwy Królu: czem się to działa że była tamta ziemia spustoszona WKMci? Tedy WKMśc racz wiedzieć mój: M<ilościwy>^m Pan iż przezⁿ bliskie dzi<e>rzenie strażej: a bo¹⁴-gdzie dziś Bar tam pierwsza straż koronna była dzierżana¹⁴: a druga gdzie JMśc¹⁵-na Sinio polu^o zamek zbudować raczył¹⁵ pan wojewoda bełzki. A tak¹⁶-straż postrzegwszy Tatar: nie mogła tak prętkoⁿ wieści dać do zamków i do hetmanów WKMci: jako Tatarowie z onych miejsc: gdzie straż dzierżana była zagony rozpuścili, które za

* в ркнс тут і далі: виацеј

³ в ркнс тут і далі: сзы

^m Т: тут і далі з малої літери

ⁱ в ркнс: пам'ячці

^і в ркнс: мильосцьви

⁸ в ркнс: приацьце

^к в ркнс: пастыц

^л в ркнс: очядли

^{Л:} тут і далі дужки не використовуються; Т: відсутні дужки

ⁿ в ркнс: przed

^o в ркнс: Szinyopoly; Л: Sino-polu

^p в ркнс: праthko

4/91

noc za dzień padały przesz mil 30 // a straż na zadzie bywała¹⁶: panie panny w rydwaniach: inszy lud pospolity u koscołów prze<z> nieostrzeżenie bierali przez co aż pod Opatów¹⁷ chadzali bezpiecznie.

Ale teraz Najaśniejszy Miłościwy Królu jako JMśc pan Krakowski raczył to hetmaństwo objąć a jako jest dana straż polna JMci panu wojewodzie bełzkiemu: i hetmaństwo polne: tedy JMśc¹⁸-pan Krakowski będąc tam na granicy raczył miesca dalsze wynaleźć wespół z JMcią pane<m>^p wojewodą bełzkie<m>^c ku dzierżeniu straży¹⁸ od tych miejsc gdzie pierwsi straż bywała dzierzana: we dwudziestu a w kilka mil. Przez które tak dalekie dzierzenie tej straży ludzie bywają ostrzezeni: że gdy nieprzyjaciel idzie tedy zbiegają na zamki. A w tem też wojska wielkie Tatarskie ustaly były chodzić wojować ziemie WKMci. Jeno z Jesieniakiem^y który był chytry wojownik Tatarowie bielogrodzcy¹⁹ oczakowscy²⁰ dobrudzcy²¹ kilijscy²² chodzili przedsię^x w tysiącu wojować ziemie WKMci pod Kamieniec²³: którego pan wojewoda bełzki zebrał z sobą ludzi trzysta a // kilkadziesiąt: u Zinkowa²⁴ ich poraził na głowę^q: ludzi plony od nich nazad odbił i pobrał.

Potem zasię malo poczekawszy roku niedoszło tenże Jesieniak zebrał z sobą temiz Tatary z zamków cesarskich przeszedł i brał we wsiach około Baru a na ten czas ją zwano jeszcze Rowe<m>^w: gdzie wybrał wypalił: a pan wojewoda bełzki zasię go na głowę poraził na Wrzeszczaczyńcach²⁵.

A tak Najaśniejszy Miłościwy Królu: przez takową pilność radę¹⁰: ²⁶wynalezienyi tej straży²⁶ JMci pana ^sKrako<ws-

^p Т: відсутні дужки

^c Т: відсутні дужки

^t Т: пропущено літеру з

^у Т: тут і далі Jasieniak

^Ф Л: kiligisci

^х в ркнс: przethszya

^ц Л: Zynkowa

^ч в ркнс тут і далі: głowa

^ш Т: відсутні дужки

^щ в ркнс: Wrzzesszczęzyczach ; Т: Wrzeszczaczyńcach

^ю в ркнс: rada

^{я—я} Т: відсутні дужки

kiego>o wespół z JMcią pane<m> wojewodą bełzkie<m>⁹⁹
miesca puste osiądać poczęły^b i po dziś osiadają.

Potem zasię^a Najaśniejszy Miłościwy Królu Tatarowie w małych poczciech jeśli^b chodzić^a dla przekradzenia imo straż nawięcej^c po dwiescie po trzysta^c: a po 50 60 40 - a po 30 i po 10 jako kiedy a bo na polu^d małych ludzi trudno szlak²⁸ przejść bo różno chodzą a^e zwierzu wszędzie^a dosyć jako klacz dzikich żubrów jeleni²⁹: miedzy^e ktorzych szlakie<m>^e Tatar różno idących trudno kto może przejść. A tak temi małemi // poczty ty ludzi: tak kradli ludzi w ziemi WKMci: że tego bywało przez dwadzieścia kroć^{*} do roku a cało uchadzali. I Turcy z niemi chadzali i slugi swe posyłali: a insi konie pod Tatary dawali z połowice dobytczej: jako i dziś dają. A tak jem to smakowało barzo: a bo stand bogacieli: bo co Tatarzyn dostał na koniech tureckich: to połowicą dać musiał Turczynowi a drugą połowicą mu spłacił Turczyn jako chciał a konie swe wziął nazad^a. A tak stamtąd bogacieli. I Cesarzowi od takowych ludzi branych w ziemi WKMci szło myta po szesciset^h aspr³⁰ a bo kto przeda ten daje aspr 300 a kto kupi te<n>ⁱ też daje 300 a tak każdego roku szło z myta Cesarzowi z ludzi w Oczakowie³¹ a w Białogrodzie³²: o kilkaset tysięcy^h aspr.

A tak Najaśniejszy M<iłościwy> Królu JMśc pan wojewoda bełzki: obaczywszy że tych ludzi w małych poczciech chodzących a ludzi kradnących nie może ustrzec aby ich mógł bić tu w zi<e>mi WKMci a widząc iż się przez to *szkoda

^b в ркнс: poczały

^a в ркнс mym i dalii: zaszysa

^c в ркнс: yały

^d T: chodzi

^e Л: T: po 200, po 300

^f в ркнс: wsszaďye

^g Л: T: mym i dalii między

^h T: відсумні дужки

ⁱ в ркнс: dwaddzyedczyą kroc; Л: 20 kroc

^j Л: propuščeno

^k Л: T: 600

^l T: відсумні дужки

^m в ркнс: kozdego

ⁿ в ркнс mym i dalii: thyszyacy

^o Л: szkoda wielka dzieje wszej Ukraine z pustoszenia

wielka dzieje: i wsi ukrajne že pustoszą^k postał do JMci pana Krakow<skiego>ⁿ : hetmana wielkiego: a pastyrza prawego tej Korony sławnej: oznajmując to JMci co za szkody Tatarowie w małych poczciech^m chodząc czynią a iż ich ustrzec nie może. ^h-A tak JMci prosząc wtem^h o naukę^o co by miał czynić: jeśli by ich JMśc rozkazać raczył gonić: tam na pola gdzie się już oni uprzepieczętują blisko zamków cesarskich. A tak JMśc pan hetman wziawszy w te<m>ⁿ radę^p JKMci gonić ich rozkazać raczył: pôty poki by ich ugnać mógł // i tam ich bić gdzie by jeno Pan Bog pomóc raczył. Tedy JMśc pan wojewoda bełzki z łaski swej i miłości ktorą ku mnie mieć racz: raczył mieć^q k temu mieć i życzyć mi raczył: takowych przysług u Waszych KMci: gdzie sam JMśc ktorzych dognać nie mógł to mnie slugę^r swego i z inszemi służebniki swemi posiłać raczył gonić których-em ja często^y doganiał za łaską Bożą pobiął i porażał. ³³-A w tem też poczarem służebniki miewacz: i około siebie zabawiać których-em znał godnych³³.

Potem zasię JKMśc ³⁴-matka Waszej Najaśniejszej KMci³⁴ namilsza pani moja m<iłoś>ciwa^Φ raczyła zamek i miasto Bar wielkiem kosztem i nakładem^x swem zbudować i postawić: WKMci synowi swemu namilszemu i Rzeczypospolitej Korony tej sławnej: ku wiecznej pamięci i obronie: którym ³⁵-szlak ^Φ-Kuczmański³⁵ Tataram^u zastawić i zagrodzić raczyła: ³⁶-na którym mnie małoważny<m>^w sluga swem a przednie WKMci i wszej Korony z łaski swej miłościwej postawić raczyła³⁶.

Na którym ja zamku będąc zebrałem koło siebie cne dobre

^l T: відсумні дужки

^m в ркнс: pochchyech

ⁿ-^h Л: a tak w tym prosząc

^o в ркнс: naukę

^p T: відсумні дужки

^q в ркнс: radą

^r в ркнс mym i dalii: mya

^t в ркнс mym i dalii: sluga

^u в ркнс: często

^Φ T: відсумні дужки

^x Л: zakładem

^u-^u Л: Kuczmańskim Tataram

^w T: відсумні дужки

syny Korony tej: z którymi jakiem posługi WKMci i Rzeczypospolitej czynił za zyczliwością JMci pana wojewody bełzkiego: dobrego a pozytecznego sługi WKMci i wszej tej Korony: i za szczęściem^m WKMci: co to jest jawno JMci panu Krako<wskiem>ⁿ memu m<iłościwemu> panu: ^oz zalecenia^p posług mych przez JMśc pana hetmana polnego // któremu ja zawsze posługi swe ofiaruję^q jakom jest winien.

Które posługi Najaśniejszy M<iłościwy> Królu te ^r-na drugim spisku WKMci oddawam^s memu: M<iłościwemu> Panu: których proszę^t aby WKMśc raczył miłościwie a łaskawie wysłuchać: wespół z JMcią Pany Radami WKMci a wysłuchawszy raczył by to WKMśc uważyć i obaczyć: z IMcią Pany Radami WKMci: Jeślizych^u to bez przyczyny czynił jakom jest oskarżon ku WKMci i ku IMciam ^vPano<m> Rado<m>^w JKMci przez Cesarza Tureckiego i z innymi starostami pogranicznemi^x: ^y-i z syny JMci pana wojewody bełzkiego^z.

A tak Najaśniejszy M<iłościwy> Królu jako JMśc pan wojewoda bełzki począł czynić pilność: około strzeżenia Tatar i gonienia i my też ludzy WKMci przy JMci: których się za łaską Bożą narodziło w Księstwie Litewskiem. Jako był przedniejszy: ksiądz^{aa} Pruński^{bb}: który jest teraz wojewodą kijowskie<m>^{cc} a teraz też ksiądz Korecky^{dd} ksiądz Wiśniowiecki^{ee} i ksiądz Wolodimierski^{ff}: którzy Najaśniejszy M<iłościwy> Królu jako powstańcy poczeli brać ćwiczenie przy JMci panu wojewodzie bełzkiem: ćwiczenie

^m в ркнс mym i дали: szcząsczyem

ⁿ Т: відсумні дужки

^o—^p Л: пропущено з

^q в ркнс: ofyaruјā

^r Т: відсумні дужки

^s в ркнс mym i дали: prosszą

^t Л jeśli tych

^u—^v Т: відсумні дужки

^w Т: pogranicznemu

^x Т: począł

^{aa} в ркнс mym i дали: Xuasthywe

^{bb} в ркнс mym i дали: Xiacz; Л: mym i дали Xiądz

^{cc} Т: відсумні дужки

^{dd} Т: з малої літери

^{ff} в ркнс mym i дали: poczaly

brać przodkie<m>ⁱ i też pilność czynić koło // takowych służb rycerskich WKMci: poczęły zarastać szlaki: tem małym^j ludziem ku chodzeniu w ziemią WKMci zwłaszcza ^k-białogrodzkie<m> oczakowskie<m>^l którzy po ty lata największe^m szkody czynili w ziemi WKMci imo mir który WKMśc mieć raczy z Cesarem Tureckiem którym teraz przodkiem pilnością pana wojewody bełzkiego: potem też i nas sług WKMci i synów JMci pana wojewody bełzkiego jest zabroniono.

Ja Najaśniejszy M<iłościwy> Królu jako^m ten zamek Bar objął od JKMci mej M<iłościowej> Paniej ⁿ-tedy zawsze jednak poczet służebników chować^o tak służbę^p mając jako jej nie mając^q: co to jest dobrze wiadomo JMci panu wojewodzie bełzkiemu. Abo choć i okrom służby tedy gdy przydzie potrzeba która się często^r trafia: gdzie mię kolwiek JMśc pan wojewoda obrócić^s raczy zawszem gotów i<s>c ze wszystkimi służebnikami swemi naprzeciw koźdemu nieprzy<j>acielowi WKMci tak w bytności JMci // i takież w niebytności JMci. A tak Najaśniejszy Miłościwy Królu: nie służąc WKMci dla tego abych ci^t się dosłużył którego bogactwa u WKMci ale abych się dosłużył łaski WKMci mego Miłościwego Pana: dla której-em już ^u-dawno z młodości swojej odważył gardło swe położyć na posługach WKMci^v i z temi syny rycerskimi których przy sobie zabawiam: przeciwko koźdemu nieprzy<j>acielowi WKMci: i tej Korony sławnej a dalibóg nie tak jako mię niektórzy rozumieją tak jako to slycham od niektórych przy<j>acioł moich.

Najaśniejszy Miłościwy Królu co się dotycze: tego oskarżenia mnie ^w-o ty szkody tureckie i innych sług WKMci^x: przez poddane Cesara Tureckiego: tedy oni nie z tej przy-

ⁱ Т: відсумні дужки

^j в ркнс: malem

^k—^l Т: відсумні дужки

^m в ркнс: nawyathssze

ⁿ Л: jakom

^o Л: chowam

^p в ркнс: sluzbą

^q в ркнс: często

^r Т: відсумні дужки

^s Т: пропущено

^u—^v Л: o te szkody tureckich i innych sług W.K.Miłości

czyny tak wielie szkód napisali co by ich nie zapłacił stem tysięcy^y i ośmiadziesiąt tysięcy⁴⁵ złotych czerwonych⁴⁵: a bo tego jako żywo nie było co oni napisali: aby jem to miało pobrać: jeno to oni pisali z tej przyczyny: iż onych pierwszych pozytków które miewali s Tatar i sam Cesarz teraz nie miewają: i owszem miasto pozytków szkody przez Tatary podejmują. A to jakom wyższej^Φ pisal: że wielki pozytek miewali przedtem od Tatar z koni których jem dawali z połowice. A bo którykolwiek Tatarowie wyni<j>da w ziemią WKMci: rzadko by którzy uj<s>ć mieli cało nie bici a nie gromieni przez co Turcy szkody mają i ubożeją // a to iż jem konie przepadają wespół i z Tatary: których jem dają z połowice. A tak troja szkodę^x w te<m>ⁱⁱ mają naprzód to w koniech: potem w onej połowicy co by brać mieli od swych koni od Tatar. Trzecią: z onej połowice którą by u Tatarzyna kupił według^u wolej swej: z który by zasię miał zysk niemały. A toż oni standⁱⁱⁱ ubożeją i szkody mają: i ty wszystki ⁱⁱⁱ-szkody popisali na rejestr owcami a wolyⁱⁱⁱ: a ty^{ix} konie co jem giną pod Tatary których dawają wojować zie- mie WKMci: ty też wszystki w rejestr w szkody napisali.

Prawda jest Najaśniejszy Miłościwy Królu że gdy idzie kilkaset dwieście trzysta człowieka w pogonią za Tatary: tedy idąc nazad na żywność musi br<a>ć^x owce na strawę: na dziesiątek jedną dwie jak się kiedy trafi. A tak ubędzie^b w Turcy^a kilkadziesiąt ale to znać mało a oni za jedną po dziesiąci pisali i więcej : bo i to pisali gdzie i nic nie wzięto⁶. A tam idacz w pogonią: tedy musi wszystko w nocy i<s>ć by naciemniejsza noc była a we dnie stać aby żaden postrzec: nie mógł: bo gdyby inaczej: tedy by i posługi

^y L: tysiącem

^Φ e rkn̄c: wýsszszej; T: wyżej

^x e rkn̄c: sszkoda

ⁱⁱ T: eídçymni dýjkkı

^u e rkn̄c: wedluk

ⁱⁱⁱ T: stąd

ⁱⁱⁱ⁻ⁱⁱⁱⁱ L: szkody popisali na rejestr (z) owcami, a woly

^{io} e rkn̄c mym i ðalı: thu

^z T: eídçymni dýjkkı

^b e rkn̄c: ubądzye

^a e rkn̄c: Turmŷ; L: Turcy; T: turmy

⁶ e rkn̄c: wziątho

żadnej WKMci nie mógł uczynić i sam by się podobno nie wrócił ni by ludzi uwiodł.

1295

Najaśniejszy Miłościwy Królu: to WKMśc proszę mój M<i-łościwy> Pan racz obaczyć: jeśli że ty szkody podobne ku prawdzie: jako ich wielie napisali abo za tak // wielką sumę^b co napisali. Rozkazałir do IMci panów komisarzów: przez pana Ferhata Podwysockiego⁴⁶ dworzanina WKMci aby jem przysłali za wszystko ⁱⁱⁱⁱ-dziesiąt tysięcyⁱⁱⁱⁱ złotych czerwonych: a do mnie ten ⁴⁷-san<d>żak^e nikopolski⁴⁷ rozkazał^f przez sługę swego abych do panów komisarzów⁴⁸ postał żeby za ty wszystki szkody wyprawili ^x-cztery tysięcy^x złotych czerwonych u WKMci: a iżby WKMśc raczył już swe szkody opuścić a ich nie wspominać. A tak Miłościwy Królu WKMśc jako mądry pan z IMcią Pany Radamy WKMci proszę racz to WKMśc obaczyć i uważać: zeć oni poklepem a nieprawda na nas idą: chcąc aby się jem konie zapłaciły: co je<m>³ z Tatary pognięliⁱⁱⁱⁱ : a chcąc aby też ludzi nie wracali WKMci: których pobrali Tatarowie w Księstwie Litewskie<m>ⁱ o kilka tysięcy: którzy się wszyscy остали w tych zamkach cesarskich. A gdyby je<m>ⁱ tak wielie było wziętoⁱⁱⁱⁱ ^x-jako napisali^x : tedy by nic nie opuszczali.

Najaśniejszy Miłościwy Królu co się dotycze leganyaⁱⁱⁱⁱ na polu miedzy szlaki na straży które zową kozactwo tedy to dlatego: iż wyszedwszy na pola za dąbrowy tedy są takie blota: i by y cztere człowieka szlo: tedy się wkraść nie mogą: bo na błociech wszędzie^m ich poszlakuje: a tak trudno by

^b e rkn̄c: summa

^g L: wskazali

ⁱⁱⁱⁱ-ⁱⁱⁱⁱ L: T: 10000

^e e rkn̄c: sanczak

^g L: wskazał

^x-^x T: 4000

³ T: eídçymni dýjkkı

ⁱⁱⁱⁱ e rkn̄c: poginaly

ⁱ T: eídçymni dýjkkı

ⁱ T: eídçymni dýjkkı

ⁱⁱⁱⁱ e rkn̄c: wzyatho

^k-^k L: jako napisał

^l e rkn̄c: legonya

ⁱⁱⁱⁱ e rkn̄c: wsszadzye

uj<ś>ć mieli. Gdzieś ja i synowie pana wojewody bełzkiego dobrzy a chciwi^h słudzy WKMci przeciw kożdemu nieprzy<j>acielowi WKMci i służebnicy moi °wiele poslug // czynił WKMci^o w takowymⁿ strzeżeniu na polach WKMci miedzy szlaki. Czasem się trafiło żem nie dopuścił Tatar w ziemią WKMci a czasem-em się też dostrzegał gdy szli z ziemię WKMci: których-e<m>^p za łaską Bożą a za szczęsci<e>m WKMci porała^c i pobijał.

Najaśniejszy Miłościwy Królu: WKMśc mój Miłościwy Pan wszystki przyczyny tych żałob na nas slug WKMci: dobrze wyrozumieć raczył: przeto WKMci swego M<ilościwego> Pana proszę aby WKMśc raczył to uważyć z IMcią Pany Radami WKMci gdyż Tatarowie pobiorą: jeśli ich gonić: abo nie: a ja we wszem się tak będą^r zachował jako będzie^y wola a rozkazanie WKMci mego M<ilo>ściwego^Φ Pana.

Najaśniejszy Miłościwy Królu co się dotycze ⁴⁹-najazdu wojewody wołoskiego pod Bar⁴⁹: tedy racz WKMśc wiedzieć: iż czasów tych gdy Rów nie był spustoszon a ⁵⁰-Olczydajów i Żwan⁵⁰: tedy ludzi wiele siedziało około tych zamków: które potem wojewoda wołoski spustoszył i ludzi zagnał za Nestr^{x51} i osadził jemi ziemię^u swą aż po Prut. A tak jako Bar siadł ⁵²wiele ludzi "przebiegło na swą ojczyznę"⁵² : z której byli // zagnani do Wołoch⁴⁵³ i wiele wsi osiadło za Barem koło Dnestrzu. A toż wojewoda wołoski posytał kilkakroć do Cesarza ^wiż "ci takiej dani dawać nie mogę jakom ci dawał pierwej i mój ojciec"^w : a bo jako Bar

^h L: uczciwi

^{o—o} L: wiele poslug czynili WKMci

ⁿ e pknc: takowem

^p T: відсумні дужки

^c L: porażił

^r e pknc: będą

^u e pknc: bądźye

^Φ T: відсумні дужки

^x L: Dniepr

^u e pknc mym i dal: zyema

^{49—50} e pknc: oyczyną; L: przybyło na swą ojczynę którzy byli zagnani do Wołoch

^{w—w} e pknc: mogą; iż czci (t.j. haraczu) takowej dawać nie mogę jakom dawał pierwej i mój ojciec

siadł wiele mi ziemie zostało pusto co pouciekali do niego: i do ziemie KJMci". ^wA tak Cesarza prosił aby mu ji dopuścił spustoszyć^w i ludzi do ziemie swej zagnać: powiedając aż-bych i spód z wierchem przewrócił i samego bych^o Pretwicza dostał i WCMci posłał jeśli nie żywo: tedy głowę jego. ⁵⁴Tedy mu Cesarz dozwolił⁵⁴: on tedy za tą przyczyna na mię był wojsko przysiąał a nie za którą inszą. Ale jako<m>^a go отправił za łaską Bożą a za szczęściem i sprawiedliwością WKMci to już WKMci ⁵⁵-nie jest tajno mego M<ilościwego> Pana⁵⁵.

Iż mi Najaśniejszy Miłościwy Królu nie mógł nic uczynić: rozkazał hynczaro<m>^{b56} swem aby Turki lüpili zabijali po poly u woły owce brali na mój szlak co to jest wiadomo ⁵⁷-panu Ferhatowi dwor<z>aninowi WKMci⁵⁷ przy którym ich Turcy imali tr<z>ikroć i dali ich na kół wbić. I sam ⁵⁸-sandżak^a nikopolski⁵⁸ to Ferhatowi powiadał że się sami przyznali że się mojemi ozywali.

Przyczyny chodzenia na pola pana Pretwiczowego w pogonią za Tatary a okazanie jego niewinności przez posługi jego tu niżej wypisane z obmwarami naprzeciw oskarżeniu przez poddane Cesarza Tureckiego.

⁵⁹-Pierwszy chód jego za Tatary na pole⁵⁹ natenczas gdy JMśc pan wojewoda bełzki: chodził do ⁶⁰⁻⁶-Demkowej Łuki⁶⁻⁶⁰ Tatar przejmować: którzy byli poszli w państwo JKMci w Księstwo Litewskie: i idąc z ziemie: imo Zwinogrodzczynę⁶¹: ludzi pobrali w pasiekach i miedzy wybili a w tem mineli^r pana wojewodę^d. A tak JMśc dowiedziawszy się iż się wrócili: отправić mnie raczył za niemi w pogonią i z

^{w—w} L: A tak bardzo proszę aby mi iść dopuścił spustoszyć

^o L: tych

^x T: відсумні дужки

^b T: відсумні дужки

^a e pknc: sandżak; L: T: sendziak

^{6—6} L: Dembowej Łuki

^v e pknc: zvinohrodzizną; L: Żurnobroczyzną

^g e pknc: mynały

^z e pknc: woyewodą

Potem przyszło wojsko tatarskie i brało we włości winnickie⁷⁰ gdy⁷¹ pan Mysko^c był wzięty⁷¹: których byli Tatarowie białogrodzcy podjęli^y a oczakowscy na imię Bielek a ΦSina<n> Bigocza^Φ Taxary z którymi było Turków o trzysta^x. Tego pan Mysko dobrze świadom a bo go z sobą wiedli. Zebrawszy się poszedł za niemi pobocz przejmując białogrodzkich: Gdzie był ze mną nieboszczyk pan Jakub Secygniowski⁷² Adam Gosławski⁷³: Piotr Cieplowski⁷⁴ Piotr Karwat⁷⁵; i Mikulinski⁷⁶ nieboszczyk. A tak jeden ułan: ⁷⁷-krewny carów⁷⁷ : odwrócił z białogrodzkimi Tatary: którym był wódz Bielek z Oczakowa: a Atoka⁴ z Białogrodu: których-em postrzegł na Czapczakleju⁷⁸: i za łaską Bożą pobił ich tego ułana i z Atoką żywom pojmał. KJMś Atoką w Krzepicach⁷⁹ na pal dać wbić <kazał> a ułan siedzi w Wieluni<u>⁸⁰. Tameśmy też dostali koni tatarskich i tureckich nieco.

⁸¹-Drugi rok w jesieni⁻⁸¹ przyodziło^m kilkaset Tatar: oczakowskich białogrodzkich: miedzy którymi był starszem Bielek murza Taxary // Bigocza Isihodza Dziansejt Tortaj i ^m-brali po Bohu^{-m82} i pod Chmielnikiem⁸³. A jam natenczas pod szlaki strzegł: gdzie ⁸⁴-dzisiejszy pan wojewoda ki-<j>owski¹⁰ który był natenczas starostą na Braszlu^{x-84} : przysłał do mnie że Tatarowie w ziemi biorą: "a tak proszę ^b-pośpieszaj się^b ku mnie": i kazał mi się nachodzić w Muszorowie⁸⁵. Tam gdyń się zdjął z JMcią: poszlich-my za niemi w pogonią: i pogoniliśmy⁶ tych co pozadu szli u Czapczakleja: z którycheśmy żywych pojmali: którzy nam

^e Л: Adzibeku

[€] в ркнс: sszczasczyei^y

^ж Л: Т: mym i dali więźniów

^з Л: zdobyczy

^и в ркнс mym i dali: umya

^і в ркнс: saltanem; Т: słutanem

^і Л: Pankowic

^и Т: відсумні дужки

^и Т: відсумні дужки

^л Л: Błaclawcy; Т: відсумні дужки

^и в ркнс: nathemczas

^и в ркнс: trąbacz

^о в ркнс: Tatarowa

^и Т: відсумні дужки

^р Т: 200

^с Л: mym i dali Mysko

^т в ркнс: wzýath

^у в ркнс: podyałj; Л: podali

^{Φ-Φ} Л: Syna Bigocza; Т: відсумні дужки

^х Т: 300

^и Л: Czyplowski

^и Л: mym i dali Athoka

^ш в ркнс: przuchodzilo

^{ш-ш} в ркнс: brali po Bahu; Л: brali po Bar

^и Т: відсумні дужки

^и Л: mym i dali Bractawi

^{и-и} Л: pośpieszajcie

^а в ркнс: Musszorowe; Л: Nussurowie

^б в ркнс: pogonylyczmy; Л: pogoniliśmy

dali znać że ci pierwsi ludzie mieli ich czekać na ⁸⁶-Wierchowinach Berezańskich⁸⁶ odesławszy wieźnie: a zasię mają i<ś>ć znowu w państwo JKMci. Tam przebrawszy ludzi postałichmy przed sobą a samiśmy szli za niemi. A tam za łaską Bożą porazilichmy ich na głowę więźniów przez^b 50 pojmaili: A koni się nam dostało przez tysięc^c. Ty wieźnie którzy na mię przyszli oddałem ich JMci panu wojewodzie belzkiemu. A miedzy temi końmi było koni tureckich ^d-o pół-pięta sta^e: na których Tatary wyprawowali Turcy wojaować.

⁸⁷-Natenczas gdy winniczanie i brasławianie oblegli byli księ<d>za Pruńskiego na Winnicy byłem przy JMci⁸⁷. Przyszedł Bielek murza: Bigocza: Isihodza Tortaj^e ci starsi byli: i wybrali byli Dymidowce^{*88}. A mnie wzięli^f półtrzecia tysiąca owiec którym <na>był u ⁸⁹-prikałabów sorockich⁸⁹ gdy Iwon wojewoda począł // był walczyć z Turki: ⁹⁰-po wygnaniu z ziemie Piotra wojewody⁹⁰ i trzech służebników mi byli wzięli. I postałem był za niemi w pogonią służebniki: lecz ich dagnać nie mogli i wrócili się nazad: i potkali się ^u-z Kormanakiem a z Surnakiem^u Tatary białogrodzkiemi a oni szli z Księstwa Litewskiego których pobili: i ludzi KJMci u nich odbili i wieźniów żywych pojmaili. A tam mi ubili nieboszczyka Kr<z>ys<z>tofaⁱ Świdra. Tam też dostało się było koni kilkadziesiąt miedzy którymi też były tureckie.

Potem Dzianachmat Czelej Isihodza Tatarowie biał<odrodnocy>^j, z^u swą drużyną brali w Księstwie Litewskim. Ksią<d>z Pruński⁹¹ poszedł^k ich przejmować ku Nierubaju⁹² i ja: a moi służebnicy strzegli na brodziesz pod Kiermenczukiem⁹³. Niżeśmy pod Nierubaj przyszli: tedy Tatary

^b L: przeszło
^c T: 1000

^d-^a в ркнс: opulpyatnastha

^e в ркнс: przyszadl

^f L: Tortai

^{*} L: Dunidowce

^g в ркнс tym i dałi: wzylały

^h-^u L: Kormanakiem Asurnakiem

ⁱ T: відсумні дужки

^j T: відсумні дужки

^k L: літера пропущена

^l в ркнс: posszodl

^m в ркнс: Kyermenczukyem; T: Kiermeńczukiem

przeminęli^m i uszli. a insi Tatarowie trafili na służebniki moje: których <Tatarów> pobili i żywych pojmaili: których więźniów oddałem JMci panu wojewodzie. Tam też dostało się było koni nieco: miedzy którymi też były tureckie.

⁹⁴-Potem na drugi rok⁹⁴ Tatarowie białogrodzcy dobru<d>czy brali pod Owrczem⁹⁵ i pod Chmielnik przywracali: gdzie JMśc⁹⁶-pan wojewoda⁹⁶ zebrawszy się poszedł był za niemi Był i pan Rychcicki Andrych⁹⁷ dworzani<n>ⁿ JKMci Morawiec⁹⁸ który był ^o-podstaroscie<m> chmielnickie<m>^o Ioan Alita: Paweł Secygniowski⁹⁹. A ksią<d>z Pruński¹⁰⁰ // nie zejmując się z JMcią poszedł z swemi ludźmi za niemi po tamty stronie Bohu i pojmaili mu straż Tatarowie: i temⁿ się postrzegli: bo się dowiedzieli że ludzie idą za niemi po obu stronu Bohu. ¹⁰¹-Pa<n>^p wojewoda¹⁰¹ strzegł ich na brodziesz a gdy się ich dostrzec nie mógł tedy się wrócił nazad a mnie zostawić raczył i z służebniki swemi. Ja tedy postałem straż^c dolu Bohem: i dała mi znać że się niżej Czapczakleja przepraw<u>ją. Jam tedy poszedł za niemi w pogonią: z ^r-pane<m> Pawlem Secygniowskie<m> a z pane<m>-^r Janem Sobieskiem¹⁰² i z Ioanem^y Alita i z inszemi służebniki JMci pana wojewody.

Przyszedłem pod samy zamek do Oczakowa Tatar-em nie nalazł: i posałem do ¹⁰³-wojewody oczakowskiego¹⁰³: pytając go o Tatarzech gdzie są aby nam ludzi wrócili aby to jem przykazał. On powiedział: "wy się wie<d>źcie z Tatary ono^Φ są na Wierchowinach Berezańskich a w mieście ich nie masz czynicie^x z niemi co chcecie". Ja tedy wziaszy Pana Boga na pomoc i sprawiedliwość JKMci: poszedłem do nich: tame<m>^u ich pobili i wielem ich żywo pojmał dzieci żony pokłótł podeptał mszcząc się krzywdy JKMci. A

ⁿ в ркнс: przemynały

^o-^o T: відсумні дужки

^p L: tam

^q T: відсумні дужки

^r в ркнс: stras

^s-^t T: відсумні дужки

^u в ркнс: Yoanem; L: T: Iwanem

^Φ L: oni

^x в ркнс: czynycze; T: czyńcie

^y T: відсумні дужки

tamem u nich koni wziął przez pięćset^a miedzy którymi było koni o dwieście^m <tureckich>: jak sami wieźnie powiedali: a czeladź Turcy już od nich byli odebrali // co jem koni pod nie dawali z połowice a insze pokupili.

Potem posłałem pod szlaki służebniki strzec nad którymi Goślicki¹⁰⁴ był starszem. A tam się dostrzegli Tatar białogrodzkich nad którymi był starszy Alawerdy^m i Kurtka: a oni idą z Księ<s>twą Litewskiego ludzi pobrawszy po uchodziech pasieki powybi<j>awszy. Tam ich pobili i tych dwu^o starszych wodzów pojmali. Tam się też tego poboju dostało koni kilkadziesiąt^a miedzy którymi też były tureckie.

Potem przychodzili Tatarowie w Księstwo Litewskie za którymi ¹⁰⁵pan wojewoda¹⁰⁵ chodził ¹⁰⁶z pany litewskimi¹⁰⁶ w pogonią aż do Lebedyna¹⁰⁷: tam nie ugnawszy ich nazad się wrócili. A jam odprawił od wojska służebniki swe a czy by się którzy Tatarowie obrócili nazad w ziemię od wojska. A tak poszedwszy strzegli pod Kajnary¹⁰⁸ a tam odwrócił dwie wataże Tatar od onego wojska: białogrodzkich: nad jedną był Surnak starszem i wodzem a nad drugą Karadza. Tam Pan Bóg pomógł że się ich dostrzegli: i obudwu pobili Suraka samego na śmierć ubili: a Karadzę^a żywego do mnie przywiedli z inszemi wieźniami: którego oddał JMci panu wojewodzie. Tam też byli dostali koni przez kilkadziesiąt: miedzy którymi i tureckie były. //

¹⁰⁹-Potem na drugi rok po Wielkiejnocy¹⁰⁹: przychodzili Tatarowie strzec ¹¹⁰pod drogę^b barską¹¹⁰: nad którymi był starszy Dzianachmat a Isihodza z Białogrodu. A jam był posłał służebniki strzec ^bnad szlaki^b którymi Tatarowie chodzą<c>^c strzec w Księstwo Litewskie: a samem w Barze został. Tedy

^a в ркнс: pyączsot; T: 500

^m T: 200

^m Л: Alawerdi

^o Л: dwóch

^a в ркнс: kylkadzyeszyath

^b Л: Lebedzina

^a в ркнс: Caradza

^b в ркнс mym i дали: droga

^b—Л: na te szlaki

^c Т: відсумні дужки

mi Pan Bóg pomóc raczył tych pobić co pod Bar przyszli: gdziem był Alarczegoⁿ wodza ich pojmał z inszemi: którzy mi dali ^ete sprawę^e pewną: że Tatarowie bić mieli w państwo JKMc: a iż jedni już poszli pod Cerkasy¹¹¹ oczakowscy z Bielek murzą. Ja wnet trzeciego dnia wyszedłem: i posłałem^e do służebników swych: aby się ze mną zdejmowali a samem szedł nocą i dnie<m>*.

Gdym się już z służebniki zdjął rozesłałem strzec na szlaki: które idą pod Ki<j>ów¹¹² i pod Cerkasy. Przyszła mi straż powiedając żechmy przejeli³ [[strach]] szlak niemały jako koło pięci<u>set^a koni: abo więcej. Ja tedy wnet ze wszemi poszedłem pobocz przejmując ich ku Oczakowu na on szlak: i przyszedłem onem szlakiem pod Oczaków na ty Tatary którzy byli ¹¹³księdu Andrzejowi Pruńskiemu staroście czerkaskiemu¹¹³ stado wzięli i służebniki jego gromili. Tamem ich pobił i wieźniów pojmał koni ich i czerkaskich wziąłem u nich o pięcsetⁱ. Tam żem pojmał Tatar którzy byli do nich przyszli od białogrodców: którzy się gotowali w państwo JKMc // a tak przysyiali do tych Tatar aby z niemi poszli którzy by mieli konie po temu prosto pod Bar. I dali mi o tem ci wieźnie dostateczną sprawę: gdzie leżą i kiedy wyni<s>ć mieli. Ja tedy nocą na ono miese na wszystką noc poszedł: i naszedłem ich ¹¹⁴nad Widowem ⁱna wierch Berymbogaⁱ⁻¹¹⁴ a ⁱ-<o>ni już mieli jako nazajutr<z>-^u wyni<s>ć. Tam-e<m> ich na głowę poraził: i Tatyka ich starszego żywo pojmał i inszych kilkanaście. Ta<m> mi było koni wiele postrzelano i służebników poraniono ale ^mna to miese na tem poboju^m wziąłem koni o czterystaⁿ: miedzy

ⁿ Л: Atarczego

^e— в ркнс mym i дали: thą sprawą

^e Л: poszedłem

^{*} Т: відсумні дужки

³ в ркнс: przejela

^b в ркнс: pyącziseth; T: 500

ⁱ в ркнс: pyączseth; T: 500

ⁱ⁻ⁱ Л: na wierzch (górze) Berimboga

ⁱ⁻ⁱ Т: відсумні дужки

^k Т: відсумні дужки

^л Т: відсумні дужки

^{m-m} Л: na tem miejscu na tym poboju

ⁿ Т: 400

któremi mało inszych było jeno tureckie: bo byli Turcy mało nie wsztyk Tatar wyprawili z połowice tak ci wieźnie powiedali.

¹¹⁵-Na drugi rok: szli Tatarowie wielcy na ^oŁojową Góre^o-¹¹⁵ których pan Krzonowicz¹¹⁶ gromił w Litwie: których JMśc pan wojewoda bieżki chodził przejmować i z księdzem Włodimiriskiem¹¹⁷ aż pod Balaklej¹¹⁸. Tameśmy ni<e>których zadnich pojmal i ludzi pospolitych i ziemianek odgromili: a insi ludzie już byli przeszli: za którymi mię JMśc odprawić^c raczył: z synem swem panem Mikołajem. I byli z nami ¹¹⁹pana wojewody podolskiego¹¹⁹ służebnicy: Pan Gosławski¹²⁰ Roch Służewski¹²¹ i insi. Tameśmy białogrodzkie i oczakowskie Tatary przięli^y: nad którymi byli starszem sulta<n>^Φ // Alej i pozad za ludźmi szedł. Tam Bóg^x poszczęcić^scić^u raczył za łaską swą świętą^a zechmy go porazili i samego żywo pojmal i z inszemi: które wieźnie oddalichmy JMci panu wojewodzie. Tam się też nam dostało o sto^w koni. Gdzie ten sułtan^{III} Alej JMci panu wojewodzie dał tę sprawę : i mnie też: że było kilka watah ludzi <w> pogotowiu i<s>ć w ziemyę JKMci którzy i<s>ć mają różno. Tamem się uprosił u JMci: i leżałem u Brasławia niedziel dwie: a ^o-Butaka¹²² niebosz<cz>yka^o postałem strzec na szlaki z kilkiemdziesiąt człowieka: gdzie Mustafa Turczyn który był w pojmaniu <u> ¹²³pana wojewody¹²³: szedł w ziemię JKMci z Tatary wojskować: którego Butak niedopuszczając w ziemę poraził: i przysiął mi wieźnie pod Brasław: którzy wieźnie dał mi tę sprawę : iż Asan wyszedł z swą

^{o-o} в ркнс: Loyowa góra

^п Л: Krzeczonowicz T: помилково Kr<z>czonowicz

^р Т: з малої літери

^с Л: odprawowac

^т Л: Roch Służewski

^у в ркнс: przyały

^Φ в ркнс: solta ; Т: відсумні дужки

^х Т: Pan Bóg

^и в ркнс: posszaczyczycz; Т: відсумні дужки

^в в ркнс: szwyatħa

^ш Т: 100

^щ в ркнс: soltan

^{о-ю} в ркнс: Butaka nýebosszyka; Л: Bułaka nieboszczyka; Т: відсумні дужки

watahą pod Ki<j>ów: a Kormonak z drugą pod Kaniów¹²⁴. A ^ztake<m> postał służebniki na szlaki ki<j>owskie a samem szodł <na> <szl>aki^{-z} [[kijowskie]] [[czerkaskie]] kaniowskie strzec.

Tam Bóg poszczęścić^b mi raczył za łaską swą świętą^a a sprawiedliwością JKMci żem obu tych wojowników i skaziec państwa JKMci pobił. Kormanaka na śmierć ubili tam służebnicy a jam Asana żywo pojmał. Gdzieś miał wieźniów: kilka i dwa // dziesiąt: z których jedni oddałem JMci ¹²⁵panu wojewodze¹²⁵: a Asanam sam ¹²⁶oddał JKMci na Piotrkowie z inszemi¹²⁶: którego JKMśc ściać dać raczył. A Tame<m>⁶ był dostał koni o dwieście^b : miedzy którymi tureckich było większa^r połowica była co ich dawali z połowice: tak ci wieźnie powiedali.

Tegoż roku ^и-pode jesieni^и przyszli Tatarowie pod drogę : która idzie z Baru do Wołoch: na imię Bajsejt i Tortaj: pobrali kupce i pasieczników kilka wzięli a mych dwu strzelcu. I postałem za niemi w pogonią Biernaszowskiego^{e127} z inszemi służebniki: tam ich nie dognali a bo ich Serbin^e zdradził. Idąc nazad potkali się z inszą watahą: a oni idą z Księstwa Litewskiego: nad którymi był starszy Czelej a Bigocza: tam ich pobili i wieźniów żywo pojmal: a ludzi JKMci jem odbili. Tam też koni się jem kilkan<a>ście^x dosły miedzy którymi też tureckie były.

Potem przyszli byli Tatarowie pod drogę barską strzec na imię Isihodza <з> swą drużyną i ^зDanabaszyn Ferhat^з Kijeja: i pogromili Czeremisów¹²⁸: a oni szli do domu z łowów^и. Ubili ich kilka na śmierć a dziewcząt ich żywo poj-

^{и-я} Т: відсумні дужки

^б в ркнс: poszczęścić

^а в ркнс: szwyatħa

^б Т: відсумні дужки

^в Т: 200

^г в ркнс: wýathssza; Л: większa

^{и-и} Л: w jesieni

^е Л: Biernaszewskiego

^е Л: Serbit

^ж в ркнс: kylkonszche; Т: відсумні дужки

^{з-з} можна читати i як Danaba syn Ferhat; Л: Danatassyn Ferhat

^и Л: łowu

12/102 mali: i ludzi inszych: po pasiekaⁱ. // Za którymi-m posłał służebniki swe w pogonią; i rozkazałem ich gonić: pótó póki by ich dagnać mogli: chyba iżby się jem wodą: otopili. A tak gnali za niemi aż do Skiel¹²⁹. Oni przychodzą ku brzegu: a i-Tatarowie Czeremisi z Turki w wodę w korabⁱ: a bo¹³⁰-Turcy którzy dawali tem Tatarem koni swych "z połowice"-ⁿ wyjechali byli przeciw jem: a tak jeli^k się bić z służebniki memi ci Tatarowie i Turcy¹³⁰. Tamże mych służebników ubili kilka koni postrzelali: Tatar z Turki też ubito niewiem co.

¹³¹-Zasięⁿ tak dwie¹³¹ lecie przeszeli ^m-Sinan-agą¹³² murza oczakowski a białogrodzkich starszy: Czelej Mormol^m Nieczaj: y przeszedszy pod Bar rozdzieliły się na dwoje^h jedni poszli strzec pod drogę barską a drudzy pod Winnicę^o : szukać strzelców. I naszli Czeremisy i ubili Siemiona i Pal-tacza inszych ludzi pobrali. I posłałem za niemi w pogonią człowieka 120 z Goślickiem¹³³ aby gonili pókiby ich dagnać mogli. A tam ich ugnali "na wierz Berymboju"ⁿ: a drudzy byli poszli już do Bielgoroda tam ich^p za łaską Bożą pobili i żywych pojmalili 20 i wzięli u nich koni o 250^c miedzy którymi było tureckich blisko sta. //

13 Tegoż roku kiedy JMśc¹³⁴-pan wojewoda¹³⁴ miał te sprawę : ¹³⁵-że nieprzyjaciel JKMci miał był wtargnąć w ziemię JKMci¹³⁵: tedy wyciągnąć raczył z nami ^r-za Brasław^r : z księdzem Koreckiem¹³⁶ i z ni<e>któremi rotmistrzmi Księstwa Litewskiego: i strzec raczył przez kilka czasów nieprzyjaciela JKMci. Gdy się nie mógł dostrzec: z pola ściągnąć raczył: a mnie zostawić raczył: z syne<m>y JMci

ⁱ Л: pasiekach; Т: відсумні дужки

ⁱⁱ⁻ⁱ в ркнс: wodą; Л: Tatarowie Czeremiscy z Turki wchodzą w korab
ⁱⁱⁱ Л: пропущено

^k в ркнс: yały

ⁿ Л: Z Azyi

^{mm} Л: Sinanoga murza oczakowski a białogrodzki starszy Czelej Mormor

ⁿ в ркнс: dwoya

^o в ркнс: wynnyčja

ⁿ⁻ⁿ Л: na wierz (górze) Berymboju

^p Л: sie

^c abo 1250. В ркнс між о і 250 знаходитьсья знак, який можна приймати за 1

^{r-r} Л: do Bracławia

^y Т: відсумні дужки

panem Mikolajem¹³⁷. I dostrzegliśmy się Tatar białogrodzkich: którzy byli weszli Kuczmanią¹³⁸: w ziemię: JKMci nad którymi był starszy Isihodza a Kuczuk. A tak Pan Bóg dopomóc na^mΦ raczył ich pobić i Kuczuka samotrzeciego pojmać. Tameśmy też dostali koni kilkanaście: miedzy którymi było nieco tureckich co jem dawali z połowice jak zawsze.

¹³⁹-Potem tak rok¹³⁹: wyprawiłem rybitwów na Boh a samem poszedł strzec za niemi: wiedząc iż każdy rok nie minie się aby rybitwów gdzie nie pobrali. A tak ^x-pobrali rybitwów brasławskich na Siniej Wodzie^x¹⁴⁰: i dali mi znać ci którzy uciekli. I poszedłem za niemi w pogonią pod Ingul¹⁴¹. Tamże<m>ⁱⁱ ich pogromił a inszych żywo pojmał: które<m>ⁱⁱ wieźnie do JKMci odeśał // jeszcze z pola.

14/103

Idąc sam na pole ostawiłem był kilkadziesiąt służebników strzec na Kuczmańskim szlaku: nad którymi był Bier-naszowski¹⁴² ^w-z kozakiem starszem^w. I w tydzień po mnie dostrzegliśmy się Tatar białogrodzkich: nad którymi był starszy Isihodza a Tortaj i był z niemi ^w-Sinandzikow Kiheja^w którzy szli prosto pod Bar. I poszli za niemi: i ugnali ich od Baru ^w-cztery mile^w : tam ich pobili a inszych żywo pojmalili. Tam też koni wzięli kilkadziesiąt miedzy którymi tam było koni tureckich o 20.

Potem rybitwy mnie nie doczekały nim schodził z pogoni tych Tatar poszli do domu: a tam ich przejął Czelej ^x-Monasz Mormol i Nieczaj^x : i tam ich pobili i starszego na imię Bohdanem pojmalili: a ci którzy się z rusznicy odstrzelali posłali przeciwko mnie ^b-na Sawrań^b¹⁴³ : dając mi o tem znać. A tak stamtąd odprawiłem służebników 80: Goślickiego¹⁴⁴ a Badowskiego¹⁴⁵ nad niemi starszemi: Tam go-

^Φ Т: відсумні дужки

^{x-x} Л: pobrali z rybitwów brasławskich na Żywejwodzie

ⁱⁱ Т: відсумні дужки

ⁱⁱ Т: відсумні дужки

^{w-w} Л: z Kosakiem z Tarszem; Т: z Kozakiem starszem

^{w-w} Б. ркнс: Sinanczykow; Л: Sinanczykow Kilicia

^{w-w} Т: 4 mile

^{x-x} Л: Monass Mormol Nyexy

^{b-b} Л: na Sarani

nili za niemi aż do Teligoły¹⁴⁶: a Turcy natenczas wyszli byli na pole i tych Tatar potkawszy zatrzymali przy sobie. Służebnicy moi nie wiedząc nic o Turkoch potkali się z Tatary i z Turki a bo Turcy wprzód jeszcze skoczyli: onym nielza było jeno się bić. A tam z obu stron ostało pobitych nie mało Tatar Turków ^a-i moich^a nie mało. Tam też // się jem dostało koni przez kilkadziesiąt tak tureckich jako tatarskich.

¹⁴⁷-Potem rok minał¹⁴⁷ o żniwi<e>ch przyszli Tatarowie oczakowscy i białogrodzcy pod Brasław: starszy na imię Sinan murza Isihodza Bigocza Taxary i pobrali ludzi pod miastem. Księcia Koreckiego¹⁴⁸ starosty brasławskiego służebników dwanaś<c>ie^b pojmalı podsad<z>ą^b na nich uczyniwszy: a sam ksią<d>z był nie nastręgl^r jeszcze i potem sam aż w miasto wbieział. A tak ksią<d>z Korecki za tem wielkiem żalem i szkodą JKMci: pisał do mnie prawie żałościwie^d i z płaczem prosząc mię : abych^e poszedł z niem za Tatary temi a pomógł mu się: mścić tej krzywdy i szkody JKMci. Takież też¹⁴⁹ do IMci panów wojewodziców bełzkich pisał¹⁴⁹: do pana Jarosza i do pana Mikołaja którzy wziąwszy ze mną porozumienie: poszli wespolek ze mną ku księciu Koreckiemu: i Sichmanczer¹⁵⁰ rotmistrz Księstwa Litewskiego a Karlinski^e porucznik. Tam zjawiwszy się wszyscy wespół poszlichmy za temi Tatary ich szlakiem aż pod Oczaków tameśmy ich naszli: i za łaską Bożą na głowę-śmy ich porazili żywych-eśmy pojmalı przez pięćdziesiąt*. Tam cochmy byli wzięli tureckiego tochmy wszytko wrócili: na co księciu Koreckiemu kwit dali Turcy jako generałowi³. // Tameśmy też wzięli na tem poboju koni o półtora sta abo więcej między którymi było koni tureckich o kilkadziesiąt: co ich^u z połowice dawali pod Tatary: które Turcy konie wszystki

^{a-a} Л: dwóch

^b Л: Т: 12

^b Л: podsadę

^r в ркнс: nastrzykl; Л: naszedł

^d Л: żałością

^e Л: abym

^е в ркнс: Carlynský; Т: Karliński

^{*} в ркнс: pyączdzeszyath; Л: Т: 50

³ Л: asawułowi

^u Л: się

pisali w szkody co jem ginęłyⁱ pod Tatary których jem dawały wojować ziemie JKMci.

¹⁵¹-Tak rok gdy Tatarowie wielcy brali na Wołyniu¹⁵¹ i-tedy tomⁱ czynił ile możliwości mej stawało wespół z temi cnemi pany rycerskimi ludźmi którzy ku mnie byli przyjechali jako pan Jan Herbut¹⁵² podkomorzy kamieniecki a¹⁵³ pan Mikołaj wojewodzic bełzki¹⁵³: czego są znaki u JKMci wiecznie ty któreśmy JKMci odsyłali. I takeśmy ich trapili i przyczyny ty dawali że zagonów rozpuszczać nie śmieli: i nie uczyniwszy swemu umysłu dosyć nazad się obrócili z ziemie JKMci¹⁵⁴.

ⁱ в ркнс: gynały
ⁱ⁻ⁱ Л: tedym tam

П Е Р Е К Л А Д

*Найясніший Милостивий Пане Королю,
Пане мій милостивий.*

Я, найнижчий слуга Вашої Найяснішої КМсті, разом з іншими пограничними старостами, добрими слугами ВКМсті і всієї Речі Посполитої, будучи оскаржений перед Вашою Найяснішою КМстю і всіма ІМстями Панами Радами ВКМсті моого Милостивого Пана, підданими Турецького султана і самим султаном на основі доповіді яку піддані йому надали, для перестереження тієї справи, аби надалі з неї не вийшло чогось гіршого, бо ВКМсті за порадою ІМсті Панів Ради вислав своїх і Ради ВКМсті комісарів, панів поважних і мудрих, на час, визначений послом ВКМсті паном красніставським старостою і Турецьким султаном, котрі, приїхавши, були готові виконати наказ ВКМсті: виявити усілякі кривди і судити, аби була присутня турецька сторона, я приїхав до Вашої Найяснішої КМсті, свого Милостивого Пана, оскільки не вирішились справи, що мали бути вирішеними, аби показати ВКМсті свою вину і невинність і ознайомити з причинами тієї скарги. Те, що я коротко написав ВКМсті, своєму Милостивому Пану, прошу, аби ВКМсті з ІМстями Панами Ради ВКМсті милостиво і ласково вислухав, міг би ВКМсті з ІМстями Панами Ради ВКМсті зрозуміти, через які причини турки більше скаржаться на нас, слуг ВКМсті, а не через ті, що султан прислав Вашій Найяснішій КМсті листом.

Передвсім, Найясніший Милостивий Королю, коли пан Krakівський, за славної пам'яті Його Найясні // щої КМсті батька ВКМсті, наймилішого нашого Милостивого Пана, що пішов з цього світу, до душі якого, Господи Боже, будь милостивим, отримав гетьманський уряд, то зразу ж після прийняття того уряду, як правдивий і добрий пастир славної Корони, більше піклуючись про загальну справу, аніж про свою особисту, не

зважаючи на жодні витрати і труднощі, поїхав на кордон і побував в усіх прикордонних замках і замочках. Довкола тих замочків ІМстъ оглядав усі пустині, що вчинили татари, не тільки на кордоні, але і біля Львова, під Люблюном і Перемишлем їх знаходив, котрі тепер, завдяки божій ласці і старанням ІМсті пана великого гетьмана і ІМсті пана белзького воєводи польного гетьмана, заселилися не тільки тут біля Львова, але і на самому кордоні, де з давніх років було пусто.

Найясніший Милостивий Королю, чому ж так сталося, що та земля ВКМсті була спустошена? Отже, ВКМстъ, мій Милостивий Пану, повинен знати, що через близьке утримування сторожі: бо де тепер Бар, там була утримувана перша коронна сторожа, а друга - де ІМстъ пан белзький воєвода на Синьому полі збудував замок. Сторожа, замітивши татар, не могла так швидко подати звістку до замків і до гетьманів ВКМсті, тоді як татари, з тих місць де вона утримувалась розпускали загони, котрі за ніч і за день проходили 30 миль, // залишаючи сторожу позаду, панів, панянок у візках, інший непопереджений посполитий люд біля костьолів захоплювали, через що аж під Опатів безпечно ходили.

Але тепер, Найясніший Милостивий Королю, як ІМстъ пан Krakівський отримав гетьманство, а пільна сторожа і пільне гетьманство надане ІМсті пану белзькому воєводі. ІМстъ пан Krakівський разом із ІМстю паном белзьким воєводою, перевіруючи на кордоні, встановив для утримання сторожі місця на двадцять і кілька миль дальші від тих, де попередньо вона утримувалась. Через таке віддалене розміщення сторожі люди попереджаються про наближення неприяителя і тоді збігаються до замків. Тоді ж великі татарські війська перестали ходити нищити землі ВКМсті. Єдине з Єсеняком, котрий був хитрий воїн, тисяча білгородських, очаківських, добрудзьких, кілійських татар ходило нищити землі ВКМсті під Кам'янець, котрого пан белзький воєвода, зібравши триста // і кілька десятків людей, розгромив наголову біля Зінькова, відбивши людей і відібравши здобич.

Не пройшло і року, як той же Єсеняк, зібравшись з тими ж татарами з султанських замків, прийшов грабувати у селах навколо Бару, що на той час ще називався Ровом, де пограбув-

вав, попалив, після чого пан белзький воєвода розгромив його наголову на Верещатинцях.

Отже, Найясніший Милостивий Королю, через пильну увагу ЙМсті пана Krakівського разом з ЙМстю паном белзьким воєводою до встановлення тієї сторожі, пусті місця почали заселятися і заселяються дотепер.

Потім, Найясніший Милостивий Королю, татари почали нападати меншими почтами, щоб прокрадатися мимо сторожі: найбільше по 200, по 300, і по 60, 50, 40, і по 30, і по 10, як коли, оскільки у полі слід від малого розгорощеного загону тяжко знайти, і між слідами звірів, як диких коней, зубрів, оленів, котрих багато всюди, слід від татар, що пересуваються розсереджено, мало хто може впізнати. І такими малими // почтами вони так захоплювали людей в землі ВКМсті, що бувало і двадцять разів на рік, повертаючись цілими. З ними ходили і самі турки, і посилали своїх слуг, а інші давали коней татарам з умовою на половину здобичі, як і тепер дають. Дуже ім те подобалося, бо від того багатіли. Бо що татарин захопив на турецьких конях, половину мусив віддати туркові, який другу половину викупляв у нього за скільки хотів і забирає назад своїх коней. Отак з того багатіли. І султанові з людей, захоплених в землі ВКМсті йшло по 600 аспрів податку, бо хто проходить, той сплачує 300 аспрів, і хто купує, також сплачує 300 аспрів, і таким чином, кожного року з людей в Очакові і Білгороді султанові йшло податку кілька тисяч аспрів.

І тоді, Найясніший Милостивий Королю, ЙМсті пан белзький воєвода, побачивши, що не може встереюти малі загони, викрадаючі людей, аби міг бити їх в землі ВКМсті, і дивлячись, що це призводить до великої шкоди і спустошення українських сел, послав до ЙМсті пана Krakівського, великого гетьмана і правдивого пастира славної Корони, повідомляючи про шкоди від малих татарських загонів і про неможливість їхнього встеження. І прохав у ЙМсті поради, що мав би робити, і дозволу гонитися за ними на поля, якщо навіть татари відійдуть до султанських замків. І ЙМсті пан гетьман, порадившися з ЙКМстю, наказав гонитися за ними доти, доки можна догнати // і там їх бити, аби тільки допоміг Господь Бог. Тоді ЙМсті пан белзький воєвода з своєї ласки і милості, що має до мене,

вирішив мене на те поставити і зажадав таких послуг Вашій КМсті, що коли сам ЙМсті наздогнати не міг, то мене, свого слугу, з іншими своїми служебниками посилає у погоню за татарами, котрих я часто доганяв, за Божою ласкою побивав і поражав. Тоді ж я почав мати служебників і утримувати біля себе тих, яких вважав гідними.

Пізніше ЙКМсті мати Вашої Найяснішої КМсті, наймиліша моя милостива пані, вирішила ВКМсті своєму наймилішому синові і Речі Посполитій славної Корони на вічну пам'ять і оборону, збудувати і поставити великим коштом і своїми витратами замок і місто Бар, котрим перекрила і загородила татарам Кучманський шлях, і мене, свого, а передвсім - ВКМсті і всієї Корони, маловажного слугу, з своєї милостивої ласки вирішила на ньому поставити .

Перебуваючи на тому замку, я зібрав коло себе добросердих синів Корони, з якими за зичливості ЙМсті пана белзького воєводи, доброго і корисного слуги ВКМсті і всієї Корони, і за щастям ВКМсті, служив ВКМсті і Речі Посполитій, що відомо ЙМсті пану Krakівському, моєму милостивому пану, за рекомендацією моєї служби ЙМстю паном польним гетьманом, // якому я завжди готовий служити, як і повинен.

Які послуги, Найясніший Милостивий Королю, те я подаю в іншій записці ВКМсті моєму Милостивому Пану, і прошу, аби ВКМсті разом з ІМстями Панами Ради ВКМсті вислухав милостиво і ласкати, а вислухавши, взяв би до уваги і вирішив з ІМстями Панами Ради, чи без причини робив [те], у чому разом з іншими прикордонними старостами і з синами ЙКМсті пана белзького воєводи до ВКМсті і до ІМсті Панів Ради ЙКМсті був оскаржений Турецьким султаном.

Отже, Найясніший Милостивий Королю, як ЙМсті пан белзький воєвода почав уважно займатися сторохою від татар і погонями, [то] і ми теж при ЙМсті слуги ВКМсті, котрих за Божою ласкою досить народилося в Князівстві Литовському. Найпершим був князь Пронський, котрий тепер київський воєвода, а тепр теж князь Корецький, князь Вишневецький і князь Володимирський, які, Найясніший Милостивий Королю, як з'явилися [на кордонах] і почали здобувати досвід біля ЙМсті пана белзького воєводи, навчатися і займатися // рицарською

службою ВКМсті, почали заростати шляхи тим малим загонам, для походів в землю ВКМсті, особливо білгородським, очаківським, котрі у ті роки робили найбільші шкоди в землі ВКМсті не зважаючи на мир, що ВКМстъ має з Турецьким султаном, і яким тепер, завдяки старанням пана белзького воєводи а також нас, слуг ВКМсті і синів ІМсті пана белзького воєводи, перекрито [хід].

Я, Найясніший Милостивий Королю, як отримав замок Бар від ЙМсті моєї Милостивої Пані, відтоді завжди утримував однаковий почт служебників, як маючи службу, так і без неї, що добре відомо ЙМсті пану белзькому воєводі. Або хоч і не на службі, під час потреби, що часто трапляється, коли іноді ЙМстъ пан воєвода мене залучав, завжди готовий іти з усіма своїми служебниками проти кожного неприятеля ВКМсті як разом з ЙМстю, // так і у його відсутність. Отже, Найясніший Милостивий Королю, [я] не служив ВКМсті для того, аби дослужитися до якогось благаства у ВКМсті, але аби дослужитися ласки ВКМсті моого Милостивого Пана, для котрої вже давно з молодості, вирішив присвятити своє життя службі ВКМсті, разом із рицарськими синами, яких утримую біля себе, проти кожного неприятеля ВКМсті і тієї славної Корони, і дай бог не так, як мене деякі розуміють, про що чую від своїх приятелів.

Найясніший Милостивий Королю, що стосується тієї скарги на мене та інших слуг ВКМсті про шкоди туркам від підданих Турецького султана, то вони написали так багато шкод не з тієї причини, що їм не сплатив 180 тисяч червоних злотих (?). Того насправді не було, що вони написали, аби той викуп забрати, а вони написали так єдине з тієї причини, що попередніх прибутків, які мали з татар, і сам султан [мав], тепер не мають, і взагалі, замість прибутків отримують від татар збитки. Як [я] више писав, великий прибуток мали раніше від татар з коней, котрих їм давали за половину здобичі. Але тепер, якщо татари заходять у землю у землю ВКМсті, рідко які можуть вийти цілі, не биті і не погромлені, через що турки залишаються у збитках і біdnють, // оскільки їхні коні пропадають разом із татарами, яким були надані за половину здобичі. Таким чином, залишаються у потрійному збитку: по-перше, в конях; потім, в тій половині, що мали забирати у татар за своїх коней; по-третє, з тієї половини, яку купували б у татар згідно

своєї волі, з чого завжди мали великий зиск. А отже вони, через те біdnючи і маючи збитки, всі їх занесли в реєстр вівцями і волами, і тих коней, яких давали нищти землі ВКМсті і втратили під татарами, теж записали в реєстр збитків.

То є правою, Найясніший Милостивий Королю, що коли йде кілька сотен, двісті, триста чоловік у погоню за татарами, тоді йдути назад на продовольство мусить брати вівці для харчування, на десяток - одну-дві, як коли трапиться. І так забирається у турків кілька десятків, що, зрозуміло, небагато, а вони за одну по десяти і більше писали, і навіть тоді писали, коли нічого не було взято. Ідучи в погоню, потрібно завжди йти вночі, і якби ніч була щотемнішою, а вдень зупинятися, щоб ніхто не міг вистежити. Бо якби по іншому [робилося], тоді б жодної послуги не зміг надати ВКМсті, сам не повернувшись б і людей не привів.

Найясніший Милостивий Королю, прошу ВКМстъ моого Милостивого Пана зважити, чи схожі на правду ті шкоди, яких так багато написали і та завелика сума, яку написали. Вимагали [турки] у ІМсті панів комісарів через дворянина ВКМсті пана Ферхата Підвісоцького, щоб ім надіслали за все десять тисяч червоних злотих, а никопольський санджак наказав мені через свого слугу сповістити панів комісарів, щоб за всі ті збитки у ВКМсті було узято чотири тисячі червоних злотих, і щоб ВКМстъ відступився від своїх збитків і не згадував. Прошу, Милостивий Королю, ВКМстъ як мудрий пан, разом із ІМстями Панами Ради ВКМсті, повинен те розглянути і зважити, що вони, діючи проти нас наклепом і неправдою, хочуть аби за коней їм заплатили, що під татарами втратили, і не хочуть повернути ВКМсті кілька тисяч людей, захоплених татарами у Князівстві Литовському, залишених у султанських замках. Якби у них так багато було узято як написали, то не від чого б не відступалися.

Найясніший Милостивий Королю, що стосується лежання на полі між шляхів на сторожі, що зветься козацтвом, те робиться тому, що вийшовши на поля за діброви, існують такі болота, що якби і чотири чоловіка йшло, то прокрастися не могли б, оскільки на болотах всюди видно їхній шлях і важко було б утікти. Там я і сини пана белзького воєводи, добрі і чесні слуги

ВКМсті, і з моїми служебниками, багато послуг робив проти кожного неприятеля ВКМсті під час такої сторожі між шляхами на полях ВКМсті. Часом траплялося, що недопускав татар в землю ВКМсті, а часом вистежував, коли йшли із землі ВКМсті, котрих за Божою ласкою і щастям ВКМсті поражав і розбивав.

Найясніший Милостивий Королю, ВКМсті мій Милостивий Пан, усі причини тих скарг на нас, слуг ВКМсті добре зрозумів, тому прошу ВКМсті свого Милостивого Пана, аби ВКМсті з ІМстями Панами Ради ВКМсті вирішив, коли татари грабують, гонити їх чи ні, а я в усьому буду дотримуватись того, якою буде воля і наказ ВКМсті моого Милостивого Пана.

Найясніший Милостивий Королю, що стосується наїзду волоського воєводи під Бар, то ВКМсті має знати, що за часів коли Рів, Олчедаєв і Жван не були спустошенні, біля тих замків мешкало багато людей, котрі пізніше волоський воєвода їх спустошив, людей загнав за Дністер і заселив ними свої землі аж по Прут. А як з'явився Бар, багато людей перебігло до своєї вітчизни, з якої були вигнані до Волощини, і багато сел з'явилося за Баром біля Дністра. Через те волоський воєвода кілька разів писав до султана, що “такої данини як раніше тобі давав мій батько, давати не можу, бо як Бар заселився, багато моїх земель спустіли, оскільки [люди] повтікали до нього і до землі ЙКМсті”. І просив султана, аби дозволив його спустошити і повернути людей до своєї землі, обіцяючи перевернути все зверху до низу, захопити самого Претвича і відіслати ВСМсті, як не живого, то його голову. Тоді султан дозволив і саме з тієї причини, а не з якоїсь іншої, він на мене прислав військо. А як я за Божою ласкою, за щастям і справедливістю ВКМсті його відбив, те для ВКМсті, моого Милостивого Пана не таємниця.

А оскільки мені, Найясніший Милостивий Королю, [воєвода] не міг нічого вдягти, то наказав своїм яничарам, аби турки грабували, вбивали, забирали в полі вівці і воли на моєму шляху, що відомо дворянину ВКМсті пану Ферхату, при якому турків тричи ловили і садили на кіл. І сам нікопольський санджак розповів Ферхатові, що самі [турки] зізналися, що називалися моїми.

*Причини ходіння на поля
в погоню за татарами пана Претвича
і виявлення його невиновності через його послуги
тут нижче описані, з обмовами проти скарг
підданих Турецького султана.*

Перший його похід за татарами в поле [припадає] на той час, коли ЙМсті пан белзький воєвода ходив до Демкової Луки перехоплювати татар, котрі пішли у державу ЙКМсті, у Князівство Литовське і йдучи назад мимо Звенигородчини, розмінувалися з паном воєводою, захопили на пасіках людей і пограбували мед. А ЙМсті довідавшись що повернулися [татари], відправив мене із своїми служебниками за ними в погоню. Наздогнавши їх на Аджибеку, за Божою ласкою і за щастям ЙКМсті розбив, захопив полонених і відбив людей ЙКМсті. З тієї битви дісталося 170 коней, між якими половина були турецькими, що давалися татарам за половину здобичі, як завжди даються, а полонених віддав ЙМсті пану белзькому воєводі, а пан белзький воєвода в Горлиціні - пану Краківському.

Після того, наступного року татарське військо з царевичем на ім'я Езібек султан, прийшло в землю [ЙКМсті], яких ЙМсті пан белзький воєвода з паном подільським воєводою громив біля Панківців, а коли ЙМсті повернулися від Панківців, я у ЙМсті ще випросився у погоню за ними [татарами]. ЙМсті вирішив відправити мене з іншими своїми служебниками за ними. А як пішов, то на полі з'єднався з людьми волоського воєводи, а з'єднавшись, наздогнав татар аж на Беримбою. Наздогнавши уночі, тієї ночі били їх тричі. І зі мною були також брацлав'яни. Захоплених полонених віддав ЙМсті пану белзькому воєводі. Тоді коли у моого Яблонського загинув сурмач, це були білгородські, очаківські і добрудзькі татари інад якими старші на ім'я Бієлек мурза, Бигоча, Таксарі. Після битви нам дісталося 560 коней, між якими було 200 турецьких.

Після того прийшло татарське військо і грабувало у вінницькій волості, коли був захоплений пан Мисько, організаторами яких були білгородські і очаківські татари на ім'я Бієлек, Сінан, Бигоча, Таксарі, з якими було триста турків. Це добре відомо пану Миську, оскільки [вони] його вели з собою. Зібралися,

пішов за ними поряд, переймаючи білгородських, коли зі мною був небіжчик пан Якуб Сецигньовський, Адам Гославський, Петро Тепловський, Петро Карват і небіжчик Микулинський. Один улан, ханський родич, відокремився з білгородськими татарами, над якими були вождями Біелек з Очакова і Атока з Білгорода, яких [я] вислідив на Чапчаклею і, за Божою ласкою, розбив, а того улана з Атокою упіймав живими. КІМсті [наказав] Атоку посадити на палю в Крепичах, а улана - посадити у Велюні. Там же нам дісталося небагато татарських і турецьких коней.

Восени наступного року приходило кілька сотен очаківських і білгородських татар, над якими були старшими Біелек мурза, Таксарі, Бигоча, Ісіходжа, Джансейт, Тортай, і грабували по-над Богом і під Хмільником. Я тоді стеріг шляхи, коли та-першній пан київський воєвода, який на той час був старостою у Брацлаві, повідомив мене, що татари грабують землю [ЙКМсті]: "Прошу, поспішай до мене", - і наказав мені знаходитись у Межирові. Звідти, коли з'єднався з ЙМстю, пішли за ними у погоню і біля Чапчаклея наздогнали тих, що йшли позаду, серед яких захопили полонених, котрі повідомили нас, що передні люди [татари], відіславши в'язнів, повинні їх чекати на Березанських верховинах, після чого знову мають йти у володіння ЙКМсті. Тоді ми послали попереду переодягнутих [у татарську одіж] людей, а самі пішли позаду за ними. І там за Божою ласкою поразили татар наголову, узяли 50 полонених, а коней нам дісталося біля тисячі. Тих полонених, що дісталися мені, віддав ЙМсті пану белзькому воєводі. А між тими кіньми було 450 турецьких, на яких турки відправляли татар воювати.

На той час, коли вінничани і брацлав'яни облягали князя Пронського у Вінниці, я знаходився біля ЙМсті. Прийшов Біелек мурза, Бигоча, Ісіходжа, Тортай, що були старшими, і вибрали Демидівці, і у мене захопили 2500 овець, набутих у сороцьких баркалабів, коли воєвода Івон після вигнання воєводи Петра почав війну з турками, і трьох моїх служебників захопили. Послав був за ними в погоню служебників, однаке наздогнати їх не змогли і, повертаючись назад, зустрілися з білгородськими татарами Кормоканом і Сурнаком, що йшли з Князівства Литовського, розгромивши яких, взяли полонених

і відбили людей КІМсті. Тоді у мене вбили небіжчика Криштофа Свідра. Тоді ж [нам] дісталося кілька десятків коней, між якими були і турецькі.

Після того білгородські татари Джанахмат, Челей, Ісіходжа з своєю дружиною грабували в Князівстві Литовському. Князь Пронський і я пішли їх переймати до Нерубая, а мої служебники сторожували на бродах під Керменчуком. Прийшовши під Нерубай, ми розминулися з татарами, а інші татари натрапивши на моїх служебників, були розбиті і впіймані живими, яких я віддав ЙМсті пану воєводі. Там також дісталося небагато коней, між якими були і турецькі.

Наступного року білгородські і добрудзькі татари грабували під Овручем і повернули під Хмільник, де ЙМсті паном Андрихом Рихтицьким, хмельницьким підстаростою Моравцем, Яном Алітою, Павлом Сецигньовським. А князь Пронський, не з'єднувшись з ЙМстю, пішов зі своїми людьми за ними [татарами] по іншому березі Богу і татари упіймали його сторожу, а тому були обережними, бо довідалися, що за ними йдуть люди з обох сторін Богу. Пан воєвода чекав їх [татар] на бродах і, не дочекавшись, повернувся назад, а мене із своїми служебниками залишив. Тоді я послав сторожу вниз Богом, яка сповістила мене, що [татари] переправляються нижче Чапчаклея. Тоді я з паном Павлом Сецигньовським, з паном Яном Алітою, і з іншими служебниками ЙМсті пана воєводи вирушив за ними у погоню.

Прибувши під самий очаківський замок, не знайшов татар і послав до очаківського воєводи, запитуючи його про татар, де знаходяться, аби наказав їм повернути нам [захоплених] людей. Він відповів: "Знайте, що татари на Березанських верховинах, а в місці їх немає, робіть з ними, що хочете". Тоді я взявши у поміч Господа Бога і справедливість ЙКМсті, вирушив до них, розбив і багатьох полонив, дітей, жінок поколов, потоптав, помщаючись за кривди ЙКМсті. Там взяв у них біля п'ятисот коней, між якими, як розповідали самі полонені, було двісті [турецьких], а челядь, що за неї коней давали з умовою половини здобичі, турки вже відбрали, а інше - викупили.

Після того послав служебників, над якими був старшим Гос-

лицький, стерегти над шляхи. І там вистежили білгородських татар, над якими був старшим Алаверди і Куртка, що захопивши по уходам людей і пограбувавши пасіки, йшли з Князівства Литовського. Там їх погромили і впіймали тих двох старших вождів. Після тієї битви дісталося кілька десятків коней, між якими були і турецькі.

Після того татари приходили в Князівство Литовське, за якими пан воєвода з литовськими панами ходив у погоню аж до Лебединя, але не наздогнавши їх, повернулися назад. А я відправив з війська своїх служебників, [на випадок] якби якісь татари повернулися назад в землю [ЙКМсті]. Відправившись, стерегли під Кайнарами, коли від війська білгородських татар відокремилися дві ватаги, старшим і вождем над однією був Сурнак, а над другою - Караджа. Господь Бог допоміг, що їх вистежили і обидві розгромили, самого Сурнака забили на смерть, а Караджу з іншими полоненими живим привели до мене, якого я віддав ЙМсті пану воєводі. Також там здобули кілька десятків коней, між якими були і турецькі.

Наступного року, по Великій нічі, татари, над якими були старшими Джанахмат і Ісіходжа з Білгорода, приходили стерегти під барську дорогу. А я був послав служебників сторохувати над шляхи, якими татари ходять вистежувати в Князівство Литовське, а сам залишився у Барі. Тоді Господь Бог допоміг мені розбити тих, що прийшли під Бар, коли був упіймав їхнього вождя Аларча з іншими, котрі дали мені певні відомості, що татари мали [йти] в державу ЙКМсті, а очаківці з Біелек мурзою вже пішли під Черкаси. Я зараз же третього дня вирушив і послав до своїх служебників, аби з'єдналися зі мною, а сам ішов вдень і вночі.

Коли з'єднався з своїми служебниками, розіслав [загони] стерегти на шляхи, що йдуть під Київ і під Черкаси. Мої сторожі повернулися, розповідаючи, що натрапили на великий слід, біля п'ятьсот або і більше коней. Я зразу ж з усіма [служебниками] вирушив паралельно [татарам] на той шлях, щоб переняти їх під Очаковом, і вийшов тим шляхом під Очаків на татар, що захопили стадо, і розгромив служебників черкаського старости князя Андрія Пронського. Там їх розбив і захопив полонених, взяв п'ятьсот іхніх і черкаських коней. Там же

упіймав татар, котрі прийшли до них від білгородців, які готовувалися у державу ЙКМсті і прислали до тих татар, [запрошууючи] аби з ними пішли хто має коней, прямо під Бар. Полонені дали мені достатньо відомостей, де знаходяться і куди маютьйти [ті татари]. На [те] місце я тоді йшов цілу ніч і знайшов їх над Відовим, у верхів'ях Беримбою., а вони вже мали вранці виходити. Там їх розбив наголову а старшого Татика з кільканадцятьма іншими захопив живими. Тоді було забито багато моїх коней і поранено служебників, але того разу, по тій битві взяли чотириста коней, між якими майже не було інших - тільки турецькі, бо, як розповіли полонені, турки мало не всіх татар виправили за половину здобичі.

Наступного року на Лойову Гору йшло багато татар, яких пан Хрішонович громив у Литві і яких ЙМсті пан белзький воєвода з князем Володимирським ходив переймати аж під Балаклей. Там упіймали деяких задніх [татар] і відбили посполитих людей та зем'янок, а інші люди вже були перейшли [брід], за якими ЙМсті відправив мене з своїм сином паном Миколаем. І були з нами служебники пана подільського воєводи пан Гославський, Рох Служовський та інші. Там ми перейняли білгородських і очаківських татар, над якими був старшим султан Алі, що йшов позаду за людьми. Там Господь Бог, за свою святою ласкою, вирішив пощастити, що ми його [Алі] поразили і разом з іншими впіймали живим, яких полонених віддали ЙМсті пану воєводі белзькому. Там же нам дісталося сто коней. Султан Алі розповів ЙМсті пану воєводі і мені, що кілька ватаг людей, котрі мали пересуватися окремо, було напоготові йти в землю ЙКМсті. Тоді ж, з дозволу ЙМсті, я два тижні лежав під Брацлавом, а небіжчика Бутака з кількома десятками людей відправив стерегти на шляхи, де турок Мустафа, котрого ловив пан воєвода, йшов з татарами воювати в землю ЙКМсті, якого Бутак, загородивши шлях, розгромив і прислав до мене під Брацлав полонених, котрі повідомили, що Асан зі своєю ватагою вийшов під Київ, а Кормонак з другою - під Канів. Тоді а відіслав служебників стерегти на київські шляхи, а сам пішов стерегти на канівські шляхи.

Там Бог мені пощастив за свою святою ласкою і за справедливістю ЙКМсті, щоб розгромив обох тих руйнівників і нищівників землі ЙКМсті. Кормонака служебники забили на смерть, а Асана я впіймав живим. Тоді ж захопив більше двад-

цяти полонених, з яких одних віддав ЙМсті пану воєводі, а Асана з іншими сам віддав ЙКМсті в Піотркові, якого ЙКМсті наказав обезголовити. Там був дістав біля двохсот коней, між якими, як розповіли полонені, більше половини були турецькими, що давалися [татарам] за половину здобичі.

Того ж року під осінь, прийшли татари на ім'я Байсейт і Тортай на дорогу, котра йде з Бару до Волошини, пограбували купців, захопили кілька пасічників і двох моїх мисливців. Послав за ними в погоню Бернашовського з служебниками, але не наздогнали [татарам], бо їх зрадив серб(?). Ідучи назад, зустрілися з іншою ватагою [татарам], що йшли з Князівства Литовського, над якими був старший Челей і Бигоча, там їх побили, захопили полонених і відбили людей ЙКМсті. Також ім дісталося кільканадцять коней, між якими були і турецькі.

Після того прийшли татари на ім'я Ісіходжа [з] своєю дружиною, Данабашин, Ферхат, Кіхея стерегти під барську дорогу і погромили черемисів, котрі йшли додому з риболовлі. Кількох з них забили на смерть, а дев'ятьох з іншими людьми по пасіках, упіймали живими. За ними в погоню послав своїх служебників і наказав гонитися доти, доки не догонять, навіть якби їх загнали у воду [море]. Гонилися за ними аж до Склі. Коли вони вийшли на берег, то татари, черемиси з турками [вже були] на воді в кораблі і турки, котрі давали тим татарам своїх коней за половину здобичі, виїхали проти них, і ці татари та турки почали битися з моїми служебниками. Там убили кілька моїх служебників і застрелели коней. Татар з турками теж убито невідомо скільки.

Двома роками пізніше прийшов очаківський Сінан-ага мурза і старші над білгородськими [татарами] Челей, Мормол, Нечай.., і прибувши під Бар, розділилися надвое: одні пішли стерегти під барську дорогу, а другі - шукати мисливців під Вінницю. І знайшли черемисів, і убили Семена і Палтча, а інших людей полонили. І послав за ними в погоню 120 чоловік з Гослицьким, аби гонилися, поки не догонять. Одних наздогнали у верхів'ях Беримбоя, а других, що вже були пішли до Білгорода, за Божою ласкою, розбили і 20 захопили у полон, і взяли у них 250 коней, між якими було близько ста турецьких.

Того ж року, коли ЙМсті пан воєвода отримав відомості,

що неприятель ЙКМсті повинен був вдертися до землі ЙКМсті, тоді вирушив з нами, з князем Корецьким і з деякими ротмістрами Князівства Литовського за Брацлав, де певний час чекав неприятеля ЙКМсті. Недочекавшись, повернувся з поля, а мене з сином ЙМсті паном Миколаєм, залишив. І вистерегли ми білгородських татар з старшими Ісіходжою і Кучуком, котрі зайдли в землю ЙКМсті Кучманським шляхом. Господь Бог допоміг нам їх розгромити і Кучука впіймати у пастку(?). Там же здобули кільканадцять коней, між якими було небагато турецьких, що як завжди, давалися ім за половину здобичі.

Після того через рік [я] спорядив рибалок на Бог, а сам пішов за ними спостерігати, знаючи, що не минає року, аби де-небудь рибалок не захопили. Тоді ж полонили [татари] брацлавських рибалок на Синій Воді, про що мені дали знати ті, котрі втікли. І пішов за ними в погоню під Інгул. Там їх погромив, а деяких упіймав живими, котрих ще з поля відіслав до ЙКМсті.

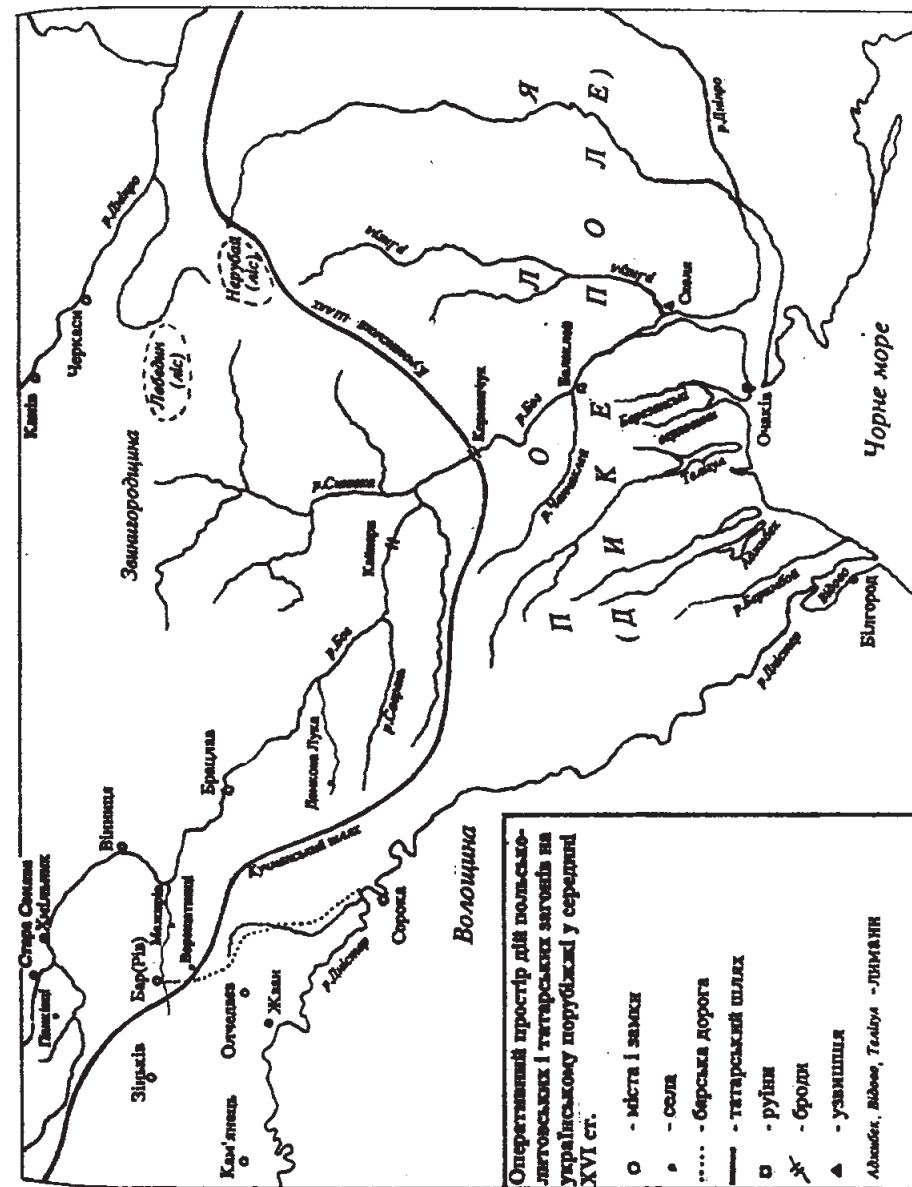
Сам ідучи на поле, залишив кілька десятків служебників, над якими був старшим Бернашовський з козаком, стерегти на Кучманському шляху. Через тиждень після мого від'їзду вистерегли [вони] білгородських татар, котрі йшли прямо під Бар і над якими були старшими Ісіходжа з Тортаем, і був з ними Сінанджиків Кіхея. Пішовши за ними, наздогнали і розбили у чотирьох милях від Бару, а інших захопили у полон. Там теж взяли кілька десятків коней, між якими було 20 турецьких.

Рибалки, не дочекавшись коли повернуся з погоні за татарами, пішли додому, де їх перехопили Челей, Монаш, Мормол і Нечай, побили і впіймали старшого на ім'я Богдан, а ті, котрі відстрілялися з рушниць, послали [гінця] мені назустріч на Саврань, повідомляючи про те. Звідти зразу ж відправив 80 служебників з старшими Гослицьким і Бадовським. Гонилися за ними аж до Телігула, а турки якраз вийшли були на поле і, зустрівши тих татар, залишили біля себе. Мої служебники, нічого не знаючи про турків, натрапили на татар з турками, а турки ще стали попереду, і ім [служебникам] залишалося тільки битися. Тоді з обох сторін було забито немало татар, турків і моїх [служебників] немало. Там дісталося ім кілька десятків коней, як татарамських, так і турецьких.

По тому минув рік, коли на жнива прийшли очаківські і білго-

родські татари з старшими на ім'я Сінан мурза, Ісіходжа, Бигоча, Таксарі під Брацлав і захопили людей біля міста. Вчинивши засідку, впіймали дванадцять служебників брацлавського старости князя Корецького, і самого князя мало не захопили, єдине - утік до міста(?). Тоді князь Корецький, через великий жаль і збитки ЙКМсті, жалісно і з плачем писав до мене, аби пішов з ним за тими татарами і допоміг помститися за кривди і шкоди ЙКМсті. Те ж саме писав до ІМсті панів белзьких воєводичів, до пана Яроша і до пана Миколая, котрі, домовившись, пішли до князя Корецького разом зі мною, з ротмістром Князівства Литовського Сіхманчером і поручником Карлінським. Об'єднавшись, усі разом вирушили за татарами іхнім шляхом аж під Очаків, де знайшли їх і, за Божою ласкою, розгромили, захопивши біля п'ятидесяти полонених. Там, що було узято турецького [майна], було повернуте, на що князю Корецькому, як генералові, турки дали розписку. У тій битві також захопили півтори сотні або і більше коней, між якими були кілька десятків турецьких, що давалися під татар за половину здобичі, яких коней, що загинули під татарами, котрим давалися для нападу на землю ЙКМсті, турки записали у збитки.

У рік, коли велике татарське військо грабувало на Волині, робив усе, скільки вистачало мої сили, разом з добросередніми панами, рицарями, що приїхали до мене, як кам'янецький підкоморій пан Ян Гербурт і белзький воєводич пан Миколай, чого підтвердженням у ЙКМсті є полонені, яких ми відсилали ЙКМсті. І так ми їх [татар] шарпали і доводили до того, що не сміли розпускати загонів, і не здійснивши повністю свого наміру, повернулися назад із землі ЙКМсті.

КОМЕНТАРІ

¹ Сигізмунд II Август (1520-1572) - син Сигізмунда I Старого, польський король з 1529 р. (фактично був ним у 1548-1572 рр.), великий князь литовський з 1522 р. (фактично - з 1548 р.). Cunarski S. Zygmunt August. -Wrocław etc.,1988.

²⁻² У турецьких скартах поряд з Б.Претвичем згадувались: Ярош і Миколай Сенявські, сини гетьмана польського Миколая Сенявського, кн. Богуш Федорович Корецький, кн.Дмитро Іванович Вишневецький (Байда).

³ Сулейман I(II) Канун - турецький султан (1520-1566 рр.).

⁴ Королівськими комісарами були: подільський воєвода Ян Мелецький і лубельський воєвода Андрій Тенчинський. Tomczak A. Memorial Bernarda Pretwicza do króla z 1550 r. // Studia i Materiały do Historii Wojskowości.-Warszawa,1960.-T.VI.-Cz.2.-S.340.

⁵⁻⁵ Миколая Богуша, що був красністравським старостою з 1541 р. Красністав - місто на р.Вепші у Люблінському воєводстві. Boniecki A. Herbarz Polski...-T.I.-S.355.

⁶⁻⁶ Часті військові операції прикордонних урядників в 1548-1550-х роках на чорноморському узбережжі привели до нового потоку турецьких скарт. Головне вони були звернуті проти Б.Претвича. Усі непорозуміння повинна була вирішити польсько-турецька комісія, котрої домагався султан Сулейман I(II) Кануні. На початку вересня 1550 р. Ян Мелецький і Андрій Тенчинський разом з чаушем Мустафою виїхали на триденну відстань за Брацлав на зустріч з нікопольським санджак-беєм Ахмедом, котра не відбулася, і конфлікт залишився відкритим. Власне тоді Б.Претвич сам розпочав готоватися до свого захисту. Tomczak A. Z dziejów stosunków polsko-tureckich za Zygmunta Augusta (1548-1553), [w]: Księga pamiątkowa 150-lecia Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie.-Warszawa,1958.-S.450;

⁷⁻⁷ Ян Тарновський (1488-1561 рр.). З 1536 р. - краківський каштелян. Bogatyński W. Hetman Tarnowski 1488-1561.- Kraków,1913; Tomczak A. Memorial...-S.341.

⁸⁻⁸ Сигізмунд I Старий (1468-1548) - син Казимира IV Ягеллончика, польський король і великий князь литовський (1506-1548). Wojciechowski Z. Zygmunt Stary (1506-1548) /Oprac. i wstępem poprzedził A.F.Grabski.-Warszawa,1979.

⁹⁻⁹ Я.Тарновський отримав гетьманство в 1527 р., однак в 1533 р. відмовився від уряду. Але по шести роках прийняв його знову. Очевидно Б.Претвич говорить тут про перше прийняття гетьманства, хоча деякі дослідники вважають, що про друге. Pociecha W. Śląski bohater Bernard Pretwicz // Śląsk.-1946.-R.I.-№10.grudzień.-S.7.

¹⁰ Львів - центр староства у Руському воєводстві. Тепер обл. центр.

¹¹ Місто розташувалося у місці впадіння рік Чеховки і Чернійовки до

р.Бистриці. Столиця Люблінського воєводства (з 1474 р.). З 1578 р. у місті працював Коронний Трибунал.

¹² Перемишль - головне місто Перемишльської землі. Розташувалось на р.Сяні в Руському воєводстві.

¹³⁻¹³ Сенявський Миколай (1489-1569 pp.) - гетьман польський коронний (1539-1563 pp.), гетьман великий коронний (1563-1569 pp.), белзький воєвода (з 1542 р.). Перед отриманням польського гетьманства, М.Сенявський багато років служив ротмістром на Русі і Поділлі. Maciszewski M. Brzezany w czasach Rzeczypospolitej.-Brody,1911; Kolankowski L. Roty koronne na Rusi i Podolu 1492-1572 // Ziemia Czerwieńska.-Lwów,1935.-R.I.-Z.2.-S.150.

¹⁴⁻¹⁴ Бар, перед тим - Рів, лежав над р.Ровом, біля 25 км. на захід від кордону Великого князівства Литовського і 45 км. на північ від Молдавського князівства, майже на татарському шляху. Тепер місто Вінницької обл.

¹⁵⁻¹⁵ Річ йде про замок Сенявських над р.Іквою (біля 50 км на північ від Бару), поблизу кордону з Великим князівством Литовським. У 1543 р. Миколай Сенявський отримав від короля Сигізмуна I привілей на заснування міста "in campo dicto Syenianskie Polie circa fluvium et arcem Ikwa districtus Laticzoviensis, nominandi Sienianskie Polye" на майдебурзькому праві. Пізніше поселення називалося Старою Сенявою. Тепер місто Хмельницької обл.

Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur. Contexuit indiceque adiecit Theodorus Wierzbowski.-Varsoviae,1915.-P.IV.-vol.3.-S.193-194.

¹⁶⁻¹⁶ Вказівки на нерациональне і неефективне розміщення прикордонної сторожі часто зустрічаються в документальних джерелах середини XVI ст., як, наприклад, у лісторії житомирського староства 1552 р.: "Powedyli też ziemiane u meszczane tamosznyje [житомирські], iż storoży ne we lmy wełykaia potrzeba, bo nikoli storoża na wstreżet, a chotia też u podsterehut Tatar, tohdy do zamku wticzy pered nimy ne moħut..." Архів Юго-Западної Росії, издаваний комісією для разбора древніх актів, що відносяться до Київському, Подольському і Волинському генерал-губернаторе.-К.,1886.-Ч.7.T.1.-C.144 (далі -АЮЗР).

¹⁷ Місто розташувалося на р.Опатовці (Лукаві). У той час належало краківському каштеляну Я.Тарновському, пізніше - перейшло до кн.Остrozьких. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych państw słowiańskich wydany pod redakcją F.Sulimierskiego, B.Chlebowskiego, Wl.Walewskiego. -Warszawa,1886.-T.VII.-S.545-549.

¹⁸⁻¹⁸ За словами Б.Претвича, це відбулося по другому прийнятті Я.Тарновським гетьманського уряду (після 1539 р.): "jako JMśc pan Krakowski raczył to hetmaństwo objąć, a jako jest dana straż polna Jmci panu wojewodzie bieżkiem i hetmaństwo polne". М.Сенявський у 1539 р. став польським гетьманом одночасно з повторним прийняттям великого гетьманства Я.Тарновським. Але далі Б.Претвич суперечить собі, коли пише про напад Єсеняка на Поділля, що відбувся після отримання гетьманських урядів: "i brał we wsiach około Baru, a na ten czas jí zwano jeszcze Rowem". Відомо, що Бар з'явився на місці Рову тільки після 1538 року. Отже треба визнати, що об'їзд кордонів Я.Тарновським і встановлення нових місць дислокації відділів поточного обороною (сторожі) в стежках відбувся десь біля 1528-29 рр. М.Сенявський міг брати участь в тій акції тільки як ротмістр, а не як гетьман. Б.Претвич, описуючи події більш як десятирічної давнини, або не все пам'ятав, або хотів підкреслити важливість М.Сенявського в даній справі, додавши тим слави своєму патронові. Tomczak A. Memorial...- S.342.

¹⁹⁻¹⁹ Сукупність татарського населення межиріччя нижніх течій рік

Дністра і Дунаю у XVI-XVIII ст. Татари стали осідати тут наприкінці XV ст. - після захоплення цього регіону в 1484 р. Османською імперією у Молдавського князівства, де було створено провінцію Буджак (тур. *Bucak* - "Кут"). Заселення татарами Буджака відбувалося з дозволу Константинополя і при сприянні Кримського ханату. Спершу сюди прибули татари, що проживали на схід від р.Дністра, а згодом - значна кількість з улуса малоногайських татар, що під тиском калмиків відступила з прикаспійських степів у володіння кримського хана в Приазов'ї і Причорномор'ї. Ногайські татари складали ядро і більшість буджацьких татар. Формально буджацькі татари підпорядковувалися кримському ханові як васалові султана. Хан надсилив до Буджаку своїх намісників, але фактично татари були незалежними. За останніми в XVI ст. закріпилася назва "білгородська орда". Вживалася також назва "буджацька орда". Мохов Н.А. Молдавия епохи феодализма...- С.187, 213-215; Картоагэ И.Г. Юг Днестровско-Прутского междуречья под османским владычеством (1484-1595).-Кишинев,1992; A Description of Ukraine Guillaume Le Vasseur, Sieur de Beauplan.-Harvard Ukrainian Research Institute,1993.-Maps.-Delineatio Provinciae Turcicæ Budziak dictæ (1652).-Map 23; Inalcik H. Budják // The Encyclopaedia of Islam.- Vol.1,fasc.21.- P.1286-1287.

²⁰ Татарське населення, що мешкало між устями рік Південного Бугу і Дністра. На початку XVI ст. вони складалися з Єдисанської та Ямболуцької (Джамболуцької) орд, що кочували в основному на Побужжі. Назва пішла від замку Очакова, як центра турецької влади в регіоні, звідки здійснювався контроль над кочівниками.Хоча відомий польський орієнталіст Ольгерд Гурка не вважав їх безпосередньо підлеглими Османській імперії. Брун Ф. Берег Чорного моря между Днепром і Днестром по морским картам XIV-XV ст. // Черноморье. Сборник исследований по исторической географии Южной России (1852-1877г.).-Одесса,1879.-Ч.I.-С.79; Górk O. Uwagi orjentacyjne o tatarach polskich i obyczach // Rocznik Tatarski.-Zamość,1935.-T.II.-S.145-198; Rawita-Gawroński F. Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny...w XVI w. Warszawa-Kraków,(b.r.).-S.44.

²¹ Татарське населення, що мешкало в Добруджі - історичній області між р.Дунаєм і Чорним морем. Вона охоплювала дунайську дельту і підвищенню степову рівнину на південь від неї між містами Сулиною, Сілістрюєю і Варною. У 1520-х роках місцевість захоплена Османською імперією. Тепер займає територію північно-східної Болгарії та чорноморське узбережжя Румунії. Брун Ф. Некоторые исторические соображения по поводу названия Добруджи // Черноморье...-Одесса,1880.-Ч.II.-С.325-346; Его же. Нечго о Добрудже // Там же.-Одесса,1879.-Ч.I.-С.33-47; Górk O. Uwagi orjentacyjne...-S.145-198; Rawita-Gawroński F. Geneza i rozwój idei kozactwa i kozaczyzny...-S.44.

²² Татарське населення, що мешкало на північній стороні дельти р.Дунаю, біля м.Кілії, звідки на нього розповсюджувалась турецька влада. Разом з білгородськими - становили частину буджацьких татар. Кілія - місто (тур. *Kili*), невеликий порт над кілійським рукавом дельти р.Дунаю. Захоплене турками 1484 р. і знаходилося у складі Сілістрійського, потім - Аккерманського санджаку. Тепер місто Одеської обл. Tomczak A. Memorial...- S.331.

²³ Кам'янець над р.Смотричем - центральне місто Подільського воєводства. На той час (біля 1544 р.) було завершено модернізацію замкових фортифікацій під керівництвом архітектора Іова Бретгуса. Тепер місто Кам'янець-Подільський Хмельницької обл. Regestr wszego budowania wokrąg io zewnątrz zamku Kamienieckiego / Wyd. A.Jabłonowski // Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny.-1882.-T.3.-S.11-30.

²⁴ Зіньків - замок і місто на р.Малій Ушиці в Подільському воєводстві. У першій половині XVI ст. неодноразово підлягало нападам татарських і волоських військ. Тепер місто Хмельницької обл.

²⁵ Верещатинці - село в барському старостві у володінні родини Митків. Інша назва - Митківці. Грушевский М.С. Барское старство, исторические очерки (XV-XVIII вв.).-К.,1894.-С.57-58.

²⁶ Способ локалізації відділів найманих військ на кордонах окреслював уже львівський устав від 28.IV.1520 р. , в якому говорилося про висунення передової сторожі далеко на територію Східного Поділля. Ухвали піotrковського і варшавського сеймів 1528-1529 рр., подаючи перелік військових відділів, встановлювали і способ несення служби. Напевне в зв'язку з цими ухвалами остаточно встановилася дислокація прикордонних військ. В пописових реєстрах 1529-1530-х рр. при переліку рот дописувалися місця їхнього стаціонування. З тих приписок видно, що усі прикордонні українські сили поділялися на 5 частин, розміщених у такий спосіб: 1) видвинуті відділи на р.Саврань, Чечельник, Звінногородчину і Костиловці; 2) над р.Мурахвою; 3) в Хмільнику, Кожухові і на р.Тетереві 4) в Копистерині 5) на р.Случі і "in temny haj". Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Dz.85 (Rachunki skarbowo-wojskowe), nr.16, cz.2 (dalej: AGAD, ASK, Dz.85.); Tomczak A. Memorial...-S.342.

²⁷ Дике Поле, Дики Поля. Термін, що увійшов у другій половині XV ст. до західноєвропейської літератури на позначення незаселених (осілим населенням) напівпустельних степів Північного Причорномор'я.

²⁸ Слово "szlak" Б.Претвичем використовується як у значенні "дорога", так і "слід", що залишали за собою татарські коні, і який був головним орієнтиром під час вистежування татарських загонів.

²⁹⁻²⁹ Про значну кількість дичини в Диких полях писав в середині XVI ст. Михалон Литвин, згадуючи власні зубрів, диких коней і оленів. Різноманітність і величина кількість дичини згадував сто років пізніше Г.Л. де Боплан. Боплан Г.Л.де Опис України...-К.:Наук.думка: Кембрідж (Mac.): Укр. наук.ін.-т.,1990.-С.84-93; Мемуари, относящиеся к истории Южной Руси / Под.ред. В.Антоновича.-К.,1890.-Вып.1.(XVI ст.).-С.6.

³⁰ Аспр (акче) - турецька срібна монета, основна грошова одиниця в Османській імперії до 1687 р. В середині XVI ст. 60 аспрів йшло на один піастр, котрий дорівнювався одному дукату. З другої половини XVI ст. її срібний зміст зменшується, а купівельна спроможність падає. Reyuchman J., Zajączkowski A. Zarządy dyplomatyczne osmańsko-tureckie. - Warszawa,1955.-S.139.

³¹ Очаків - місто і переправа на правому березі Дніпровсько-Бузького лиману. Кримський хан Менглі Гірей I збудував тут 1491 р. замок Ези (Özi, Özü -тур., крим.-тат. назва р.Дніпра), відомий в українських і польських джерелах як Очаків. 1538 року захоплений турками. Тоді замок увійшов до складу Аккерманського санджаку. Відомий також під назвою Джанкерман (тур. Cankerman - "Новий Замок") та ін. Очаків неодноразово облягався козаками та загонами прикордонних старост. Тепер місто Миколаївської обл. Смирнов В.Д. Кримское ханство под веховенством Отomanской порты до начала XVIII в.-СПб.,1887.-С.338-343, 346.

³² Білгород (тур. Ak Kerman ~ Kerman - "Білій Замок")- місто на правому березі Дністровського лиману, захоплене турками 1484 р. Входило до складу Сілістрійського санджаку, з 1538 р. стало центром Аккерманського санджаку. Великий порт і купецький центр, зокрема для торгівлі ясиром з України. Тепер місто Одеської обл. Beldiceanu N. Kilia et Cetatea-Albă à travers

les documents ottomans // Revue des Études islamiques. - Paris, 1968.-T.36, fasc.2.-P.216-266.

³³ З 1531 р. Б.Претвич служив у роті М.Сенявського, а з 1535 р. командував власним відділом. Томczak A. Memorial...-S.329.

³⁴⁻³⁵ Бона Сфорца д'Арагона (1494-1557) - дочка міланського герцога, з 1518 р. - дружина польського короля Сигізмунда I. З метою фінансово унезалежнити правлячу в Короні Польській і Великому князівстві Литовському династію, зосередила в своїх руках багато розташованих у них державних маєтків, зокрема Рівське (Барське) старство. 1556 року повернулася до Італії, де і померла. Pułaski K. Gospodarka Bony na kresach // Biblioteka Warszawska.- Warszawa, 1878.-T.I.-S.353-381; Bogucka M. Bona Sforca d'Aragona // Źyciorysy historyczne, literackie i legendarne.-Warszawa, 1989.-Ser.2.-S.79-100; PSB - T.II.-S.288-294.

³⁵⁻³⁶ Йдеться про битий шлях, яким користувалися татари для нападів на Правобережну Україну в XV-XVII ст. В районі Перекопського перешейка починався Чорний шлях, що тягнувся через степи на північ. Північніше верхів'їв рік Тясмину (притоки р.Дніпра), Інгулу (притоки р.Південного Бугу) та Інгульця (притоки р.Дніпра), ділився на Кучманський шлях і два інших розгалуження. Кучманський шлях перетинав р.Південний Буг в районі броду Керменчука і йшов на північний захід біля Бара, кінчався біля Збаража, де з'єднувався з Чорним шляхом. Кісъ Я. Татарські шляхи на Україні в XVI -XVII ст. // Жовтень.-Львів, 1986.-№4.-C.135-136; A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Specialis et Accurata (1650)...-Map 6, top sheet 2; Rulikowski E. Dawne drogi i szlaki na prawym brzegu Dniepru i ich znaczenie historyczne // Ateneum.-1878.-T.III.-S.502-528; T.IV.-S.58-84.

³⁶⁻³⁷ У першій половині XV ст. існувало рівське старство, назва якого походила від замку-поселення Рову (на р.Рів - притоці р.Південного Буга), знищеноого в 1452 р. татарами. У першій третині XVI ст. Рів почав відбудовуватись, але центр старства знаходився тоді у містечку Зінькові, тому деякий час воно називалось зіньковським. 1537 року за наказом нової власниці королеви Бони Сфорци, поблизу м.Рова було споруджено замок-місто Бар (Польський), названий так за ім'ям родового маєтку Бони в Італії - Барі (місто на узбережжі Адріатичного моря в Апулії). За його укріпленнями тоді ж збудовано Бар Руський. Сам Рів став Баром Верхнім або Чемериским. Це тримісто і стало центром барського старства. Б.Претвич отримав старство біля 1540 р., після Альберта Старжеховського (пізніше став кам'янецьким каштеляном) і пробув на цьому уряді більш 10 років. Грушевський М.С. Барське старство. Історические очерки (XV - XVIII вв.).-К., 1894.-C.45, 49-51, 64, 85, 100; Szczygieł R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku.-Lublin, 1989.-S.73-74.

³⁷⁻³⁸ Мається на увазі розділ даного твору "Przyczyny chodzenia na pola pana Pretwicza w pogoni za Tatary..." (C.31-43).

³⁸⁻³⁹ Див прим. 2-2

³⁹ Кн. Семен (Фрідріх) Глібович Пронський (пом. у 1555 р.) - житомирський староста (1538-1539 рр.), брацлавський і вінницький староста (1540-1541 рр.), київський воєвода (1544-1555 рр.), чорнобільський державець (1549-1555 рр.). Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).-К., 1993.-C.311.

⁴⁰ Кн. Богуш Федорович Корецький (бл.1510 - 1576 рр.) - житомирський староста(1539-1548 рр.), брацлавський і вінницький староста (1548-1576 рр.), луцький староста (1560-1576 рр.), волинський воєвода (1572-1576 рр.). Яковенко Н.М. Українська шляхта...-C.284.

⁴¹ Кн. Дмитро Іванович Вишневецький (Байда)(пом. у 1563) - черкаський і канівський староста. У 1550-60-х рр. проводив бурхливу воєнно-політичну діяльність в Причорномор'ї. Збудував фортецю на острові Мала Хортиця. Переїхав на службу у московського царя Івана IV. 1563 р. втрутівся в міжусобну боротьбу молдавського боярства, здійснивши похід на Молдавію, де виступив як претендент на господарський престол. Там взятий у полон і страчений у Константинополі за наказом султана. Голобucciй В.А. Запорожське казачество.-К., 1994.-C.71-87; Грушевський М.С. Історія України-Русі.-К., 1995.-T.VII.-C.114-127.

⁴² Кн. Федір Андрійович Сангушко (пом. у 1547 р.) - володимирський староста (1531-1547 рр.), маршалок Волинської землі (1535-1547 рр.), брацлавський і вінницький староста (1544-1547 рр.). Яковенко Н.М. Українська шляхта...-C.294.

⁴³⁻⁴⁴ З 1535 по 1550 роки (за винятком 1536 р.) Б.Претвич командував кінним відділом (ротою). В згаданих роках він отримував кошти на різну кількість "коней": 1535 р. - 50 коней, 1537 - 120, 1538 - 200, 1539 - 120, 1540 - 120, 1541 - 100, 1542 - 50, 1543 - 150, 1544 - 90, 1545 - 200, 1546 - 200, 1547 - 200, 1548 - 100, 1549 - 200, 1550 - 200. Kolankowski L. Roty koronne...-S.155-164.

⁴⁴⁻⁴⁵ Б.Претвич вислужився перед королівською родиною не тільки в битвах із зовнішнім ворогом. В 1540 р., відкривши так званий "спісок Зборовських" (Мартін Зборовський на той час був ротмістром на Поділлі), приїхав у Краків і доповів про це королю. На тій підставі Сигізмунд I викликав М.Зборовського до сеймового суду і зажадав виступу Б.Претвича. Для подільського ротмістра така акція проти потужного роду Зборовських була небезпечною і він відмовився, але залевній про підтримку королевою Боною і М.Сенявським, - погодився. Вночі перед процесом, коли Б.Претвич повертається від адвоката, з яким працював над звинувачувальною промовою, на нього було зроблено замах. Тяжко поранений, Б.Претвич не зміг виступити в суді особисто, але промову було виголошено від його імені. (Ширше про цю справу див.: Dembińska A. Zygmunt I. Zarządzanie wojen politycznych w latach 1540-1548 // Prace Komisji Historycznej PTPN. - Poznań, 1948.-T.XIV.-Z.3.-S.21-22). Можливо дана сентенція Б.Претвича була нагадуванням давніх подій.

⁴⁵⁻⁴⁶ У діловодстві Польського королівства флорин (дукат), на відміну від лічильного золотого, фігурував під назвою "червоний золотий" (лат. florinus rubens, florenus in auro). Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana.-Warszawa, 1896.-T.XVII.-S.254-258.

⁴⁶ Підвісоцький Ферхат - шляхтич з родини, яка мешкала в XVI ст. у Львівській землі. Може син Мартіна або Федька, котрі перед I.X.1524 р. повернулися з турецької неволі. Сам Ферхат добре знав турецьку мову і через те, напевно, був при комісарах. Іздив з іншими листами в Білгород до санджак-бейі і потім відвозив відповідні листи Ахмеда до короля Сигізмунда Августа. Про його здібності дуже сквально відзвіювався турецький чауш Мустафа. Пізніше командував відділом у прикордонних військах. Tomczak A. Memorial...-S.346.

⁴⁷⁻⁴⁸ Санджак - основна адміністративна одиниця в Османській імперії. Тут мається на увазі санджак-бей - правитель санджаку і начальник усіх його збройних сил. Тому власне нікопольський санджак-бей Ахмед був делегований султаном до комісії. Місто Нікополь знаходилося біля устя р.Осими до р.Дунаю. Існувало вже в 1352 р., а в 1396 р. згадується як сильна

фортеця. Тепер м.Нікопол в Болгарії. Брун Ф. Нечто о Добрудже // Черноморье...Одесса,1879.-Ч.I.-С.45; Tomczak A. Memoriał...S.346.

⁴⁸ Див. прим. ⁴.

⁴⁹⁻⁴⁹ Напад здійснено військами воєводи Іллі 13.II.1550 р.

⁵⁰⁻⁵⁰ Олчедаєв Верхній і Нижній - місто і село в Подільському воєводстві над р.Лядовою, на півден від Бару. Тепер село Вінницької обл. Жван - місто над рікою тієї ж назви, притокою р.Дністра. Тепер місто Вінницької обл. В першій половині XVI ст. - пустки, що належали родині Язловецьких. Górski W. Powiat mohylowski w gubernii podolskiej. Opis geograficzno-historyczny.-Kraków,1902.-S.229-236,339.

⁵¹ Ріка Дністер.

⁵²⁻⁵² Явище втечі на Волошину і наступне масове повернення втікачів фіксують також кам'янецькі земські книги. Як приклад - втеча братів Скірдеїв на початку XVI ст., див.: Центральний Державний Історичний Архів м.Києва, ф.2228,оп.1,спр.697,арк.1; Białkowski L. Podole w XVI wieku. Rysy społeczeństwa i gospodarcze.-Warszawa,1920.-S.74.

⁵³ Волошина- історична область Румунії між Карпатами і р.Дунаєм. З початку XIV ст. - князівство, котрим правили господари (воєводи). У XV ст. стає данником Османської імперії, а від початку XVI ст. перебуває під її пануванням. У українських і польських джерелах назва "Волошина" застосовується і до Молдавського князівства, що займало територію між Карпатами, ріками Дністром і Дунаєм, Чорним морем і Галицькою Руссю та Поділлям. У XVI ст. столиця - Ясси. З XV ст. - данник Османської імперії, а з початку XVI ст. - захоплене нею. Jabłonowski A. Multany // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych państw słowiańskich wydany pod redakcją F.Sulimierskiego, B.Chlebowskiego, W.Walewskiego. - Warszawa,1885.-T.VI.-S.803-804; Ejusdem Wołoszczyzna // Ibid.-1893.-T.XIII.-S.897-904; Czamańska I. Moldawia i Wołoszczyzna w stosunkach polsko-tureckich // Balcanica Poznaniensis.-Poznań,1989.-4.-S.301-312.

⁵⁴⁻⁵⁴ Не відомо, чи напад стався за прямим дозволом султана. В листі до Константинополя господар Ілля на запитання, чи напади на порубіжжя в 1548-49 рр. відбувалися з відома польського короля, відповідав, що за його розумінням, на те королівської волі не було і немає, а сваволю здійснює тільки Б.Претвич з іншими прикордонними панами. З огляду на таку відповідь, можна передбачити наказ султана. До того ж господар виправдовувався перед Сигізмундом Августом, що зробив напад занаказом султана Сулаймана, котрий повелів скопити Претвича. З огляду на те, він, Ілля, був змушеній виконувати наказ, але послав тільки невеликий загін спалити однедруге село і створити видимість війни. Просив відпустити полонених і прислати когось на кордон для залагодження справи. Tomczak A. Z dziejów stosunków ...-S.449; Ejusdem Memoriał...S.347.

⁵⁵⁻⁵⁵ Королю Сигізмунду Августу дійсно були досить добре відомі події, що розгорталися під час нападу волоських військ на Бар, про що свідчить його лист до віленського воєводи, канцлера Великого князівства Литовського Миколая Радзивіла від 28.II.1550р. (два тижні по нападі). У облозі Бару брали участь 5000 війська, з яких під час штурму загинуло 100 волохів. Після першого ж невдалого штурму, очевидно за безперспективністю справи, облогу було знято. В листі також вказується, що по дорозі до Волошини господар Ілля втратив майже половину свого війська через напади загону Б.Претвича. В погоню ходив і М.Сенявський. Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego, wojewody Wileńskiego, marszalka i

kancelra W.X.L. ... z autentyków spisane i wydane przez Stanisława Augusta Lachowicza.- Wilno,1842.-S.12.

⁵⁶ Яничари (тур. yeniçeri - "нові війська")- турецьке військо, що формувалося згідно з інститутом девшірме, за яким п'яту частину християнських хлопців забирали на примусову військову службу з насильственным вихованням в ісламі.

⁵⁷⁻⁵⁷ Див. прим. ⁴⁶.

⁵⁸⁻⁵⁸ Див. прим. ⁴⁷⁻⁴⁷.

⁵⁹⁻⁵⁹ Хронологія перших трьох походів Б.Претвича точно не встановлена. Вони мали відбутися між 1535 (початок командування своєю ротою) і 1540 рр., коли він на кілька місяців залишив Бар, від'їхавши до Кракова. Див. прим. ⁴⁴⁻⁴⁴.

⁶⁰⁻⁶⁰ Назва села Лука часто зустрічається на Поділлі в XVI ст. Однак в цей час відсутня Демкова Лука, хоч в Подільському воєводстві були Демковичі. Можливо тут йдеться про Луку (інша назва -Жабокрич) у верхів'ях р.Дохні на півдні Брацлавщини.

⁶¹ Звенигородчиною називалась східна частина Брацлавщини у поріччі Синюхи, довкола неіснувавшого вже на той час замку Звенигороду (остання згадка відноситься до 1520-х рр.). Пізніше ця територія була спірною між Брацлавським та Київським воєводствами. Крикун Н.Г. Административно-територимальное устройство Правобережной Украины в XV-XVIII вв. Границы воеводств в свете источников.-К.,1992.-С.75, карты Брацлавского и Киевского воеводств.

⁶² Аджибек (Аджибей, Аджибейський лиман) знаходився на північний схід від Білгороду. Біля його устя до Чорного моря в першій половині XV ст. порт Корони Польської Качибей, а в XVIII ст. - турецький порт Хаджібей. Тепер -м. Одеса.

⁶³ Горличина - село на р.Млечці біля м.Преворська в Перемишльській землі.

⁶⁴ Султан (з араб. sultān - "влада", "могутність") - титул незалежного світського правителя. З X ст. у всьому мусульманському світі правителі починають метафорично іменувати у третій особі "султан", у сенсі "його величність". Іслам. Энциклопедический словарь. -М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991.-С.213; The New Encyclopaedia Britannica in 30 volumes. Micropaedia -Vol.IX.-Chicago, London etc..., 1977.-Р.665.

⁶⁵⁻⁶⁵ Ян Мелецький, подільський воєвода з 1544 р, пізніше - великий коронний маршалок. З 1526 р. командував кінною ротою на Поділлі. Kolanowski L. Roty koronne...-S.150.

⁶⁶ Панківці - село в Подільському воєводстві, на північ від Меджибожу.

⁶⁷ Беримбай - ріка, яка впадала до Чорного моря поблизу Дністровського лиману. З турецької мови перекладається як "вовче горло", чому польський дипломат Мартін Броневський і міг сказати: "Demum vego Beribonium, alias licastenum Collum lupinum appellant". Тепер р.Барабой. Брун Ф. Судьбы местности занимаемой Одессою // Черноморье...Одесса,1879.-Ч.I.-С.183.

⁶⁸ Брацлав - замок і місто на р.Бозі, столиця Брацлавського воєводства. Тепер місто Вінницької обл.

⁶⁹ Мурза (тур. mırza, крим.-тат. - mürgə, murza з арабсько-перського - emīr-zade - "син князя")- аристократичний титул старійшин родів, вождів племен. Мурза міг командувати також великими з'єднаннями татарського війська.

⁷⁰ Вінниця - замок і місто на р.Бозі, центр староства у Брацлавському воєводстві. З кінця XVI ст. - столиця воєводства. Тепер обл. центр.

⁷¹⁻⁷¹ А.Томчак припускає, що ним міг бути представник родини волинських Митків, з котрих походив гомельський староста Федір Митко, про якого відомо, що воював з татарами. Тут також може йтися про когось із барських шляхтичів Митків, наприклад, Дмитра Митка. Але з огляду на те, що в тексті згадується про захоплення "pana Myska" у вінницькій волості, найвірогіднішим є, що у полон потрапив пан Мисько П'ятничанський, відома на вінниччині постать, володілець сел П'ятничани і Демидівці. АЮЗР.-Ч.7,Т.1.-С.609; Tam же.-Ч.8,Т.1.-С.121-123; Białkowski L. Podole w XVI wieku...-S.139; Tomczak A. Memorial -przypis 91.

⁷² Сецигньовський Якуб - ротмістр поточній оборони в 1538-40-х рр. Kolankowski L. Ruty koronne...- S.158-161.

⁷³ Гославський Адам - шляхтич з родини Гославських, котрі мешкали на Русі. Boniecki A. Herbarz Polski...- T.VI.-S.328.

⁷⁴ Тепловський Петро - шляхтич з родини Тепловських, котрі на Поділлі володіли селами Вербкою, Крутньовим і Березним. Вже в 1528-30-х рр. служив у поточній обороні як товариш в хоругві Ходовського. Boniecki A. Herbarz Polski...-T.III.-S.198; AGAD, ASK, Dz.85, pt.16, cz.I, f.6v; cz.II, f.17.

⁷⁵ Карват Петро - шляхтич з родини Карватів, котрі мешкали з XV ст. в Серадзькому воєводстві. Tomczak A. Memorial...-S.349.

⁷⁶ Микулинські - родина руської шляхти з с.Микулинець на Поділлі. В 1545 р. відомий Олехно, а в 1546 р. - Іван та Петро Микулинські. Якийсь з Микулинських вже в 1528 р. служив у поточній обороні в хоругві С.Лянс-коронського. Tomczak A. Memorial...-S.349; AGAD, ASK, Dz.85, pt.16, cz.I, f.6v.

⁷⁷⁻⁷⁷ У тогочасних українських і польських джерелах ханський титул іноді передавався як "цар". Тут - родич хана Сахіб Гірея (1515-1551 рр.).

⁷⁸ Чапчаклей - правий доплив р.Богу недалеко лиману. Ріка становила кордон території, контролюваної прикордонними військами. Тепер р.Чи-чиклєя.

⁷⁹ Крепичі - місто на р.Лічварті. Центр староства в Краківському воєводстві.

⁸⁰ Велюнь - місто на межі басейнів рік Плоски і Варти. Давній центр Велюнської землі, прикордонне старостинське місто Серадзького воєводства.

⁸¹⁻⁸¹ В 1540 р.

⁸² у даному творі "Boh" - скрізь означає р.Південний Буг. Ця назва, в основі своїй народна, була загальновживана до приєднання в кінці XVIII ст. Правобережної України до Російської імперії. Відтоді в Росії р.Бог стали називати Бугом, а щоб відрізнисти його від Бугу, котрий владає у р.Віслу, дали йому нову назву "Південний Буг", тоді як власне Бугу - "Західний Буг".

⁸³ Хмільник - замок і місто на р.Бозі в Подільському воєводстві. Від початку XVI ст. - центр прикордонного староства. В 1534 р. укріплення монетнізовані Я.Тарновським. Тепер місто Вінницької обл. АЮЗР.- Ч.7.Т.2.-С.87.

⁸⁴⁻⁸⁴ Кн.Семен (Фрідріх) Глібович Пронський. Див. прим. ³⁹.

⁸⁵ На той час - село Межиріч на р.Рові у Подільському воєводстві, між Баром і Брацлавом біля польсько-литовського кордону. Тоді ж було знищено, оскільки в 1551 р. згадується як "novitus locatum". Тепер село Вінницької обл. Грушевский М.С. Барське староство...-С.94.

⁸⁶⁻⁸⁶ Березанню називалась ріка з лиманом тієї ж назви, що впадала до Чорного моря поряд з Дніпровсько-Бузьким лиманом. Назву Березань мав також острів напроти устя ріки і очаківський порт на ньому. Березанські верховини повинні були знаходитись десь на південний схід від Очакова, безпосередньо біля нього.

⁸⁷⁻⁸⁷ На початку 1541 року стався збройний виступ брацлавських і вінницьких зем'ян проти старости кн. Семена Глібовича Пронського. Після здобуття брацлавського замку бунтівники обложили старосту у вінницькому. Очевидно Б.Претвич із своїм загоном з'явився на допомігу князю за королівським наказом. "Zebych nie był przy Książeciu JMci,- pisar vіn 22 березня 1541 r. z Вінниці до гетьмана польного М.Сенявського,- tedy by go dawno dobyli a spalili z zamkiem". До вирішення спору король надав брацлавський замок в управління шляхтичу Носіловському. Підробніше про ту справу див.: АЮЗР.-Ч.8,Т.5.-С.26-27; Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków/ Wyd. nakładem właściwego pod kier. Z.L.Radziimińskiego przy współudziale P.Skobielskiego i B.Gorczaka.-Lwów,1890.-T.IV.-S.278-280 dalej Archiwum Sanguszków); Pociecha W. Śląski bohater...-S.9.

⁸⁸ Демидівці - село у вінницькій волості на Брацлавщині. Пізніше - Димідівка.

⁸⁹⁻⁸⁹ Сороцькі баркалаби (биркалаби)- начальники молдавської фортеці (і волості) Сороцькі, що знаходилась на правому березі р.Дністра, майже напроти м.Ямполя. Тепер місто в Молдавії.

⁹⁰⁻⁹⁰ Мається на увазі Петро IV Рареш (Петрило), господар з 1527 р., котрого турки змістили з трону у вересні 1538 р. Як ротмістр, Б.Претвич брав участь у невдалій битві з цим воєводою над р.Серетом (І.І.1538 р.) і у відповідному поході Я.Тарновського під Хотин, що закінчився капітуляцією Рареша. Одночасно на Молдавське князівство вирушила турецька армія, за допомогою якої на господарський трон зійшов Стефан V. Pociecha W. Śląski bohater...-S.7.

⁹¹ Див. прим. ³⁹.

⁹² Нерубай - доплив р.Жаботина і ліс у Київському воєводстві. Тут йдеться про невеликий ліс (у Г.Л.де Боплана "Nierubaj las"), що локалізувався між Чорним і Лебединським лісами біля Чорного шляху. A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Specialis et Accurata (1650)...-Map 6, top sheet 2.

⁹³ В XVI ст. таку назву носили: 1). перевіз поблизу устя р.Псьолу, в Київському воєводстві на шляху з Дикого поля на лівобережжя до Путівля; 2). поселення над р.Дніstrom на місці майбутнього Ямполя, на шляху з Києва до Сороцькі (через Брацлав); 3). острів, урочище а також зручний брід на р.Бозі поблизу устя р.Мертвих Вод, на звичному татарському шляху. Тут, очевидно йдеться про брід на р.Бозі біля острова, через який проходив Кучманський шлях. A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Generalis Camerorum Desertorum (1648).-Map 1.

⁹⁴⁻⁹⁴ В 1542 р.

⁹⁵ Овруч - замок і місто на лівому березі р.Норині, притоки р. Уші. Центр староства в Київському воєводстві. Тепер місто Житомирської обл.

⁹⁶⁻⁹⁶ Див. прим. ¹³⁻¹³.

⁹⁷ Родина Рихтицьких в 1539 році тримала на Поділлі м.Чорнокунці. Tomczak A. Memorial...-S.351.

⁹⁸ Родина Моравців мешкала у Львівській землі, обіймаючи там в XVI ст. земські уряди. Tomczak A. Memorial...-S.351.

⁹⁹ Сецигньовський Павел - товариш в роті Б.Претвича. AGAD, ASK, Dz.85, pt.46, f.7.

¹⁰⁰ Див. прим. ³⁹.

¹⁰¹⁻¹⁰¹ Див. прим. ¹³⁻¹³.

¹⁰² Собеський Ян - товариш в роті Б.Претвича. Від 1537 р. служив в

ротах Станіслава Мишковського і Станіслава Добросоловського. Kolankowski L. Roty koronne...-S.157.

¹⁰³⁻¹⁰³ Можливо мається на увазі комендант очаківського замку Сулайман -ага. Tomczak A. Z dziejów stosunków...-S.469.

¹⁰⁴ Гослицький Франциск - товариш роти Б.Претвича і барський підстароста. Загинув у битві з татарами біля 1563 р. Грушевский М.С. Барське старство...-С.102; AGAD, ASK, Dz.85, pg.46, f.9v.

¹⁰⁵⁻¹⁰⁵ Мається на увазі белзький воєвода М.Сенявський.

¹⁰⁶⁻¹⁰⁶ "Литовські пани", і взагалі "литовці", – жителі Великого князівства Литовського, незалежно від їхньої етнічної приналежності. Це поняття в своїй основі - територіальне. Тут маються на увазі прикордонні українські урядовці.

¹⁰⁷ Лебединський ліс знаходився у Київському воєводстві південніше р.Ташлика і західніше р.Мокрого Ташлика - лівих притоків у середній течії р.Тисмина, біля Чорного шляху. На картах Г.Л.де Боплана - "Lebedyn Las". A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Specialis et Accurata (1650)...-Map 6, top sheet 2; Tomczak A. Memorial...- S.352.

¹⁰⁸ Кайнари - брід на р.Бозі нижче впадіння р.Саврані. Пізніше існувало поселення вище устя р.Синюхи, поблизу впадіння в неї ріки такої ж назви. A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Specialis et Accurata (1650)...-Map 6, top sheet 2; Tomczak A. Memorial...- S.352.

¹⁰⁹⁻¹⁰⁹ В 1543 р. Велика Ніч (Пасха) випадала на 25 березня. Vademecum. Podręcznik do studiów archiwalnych dla historyków i prawników polskich / Wyd. Teodor Wierzbowski.-Warszawa.-S.42.

¹¹⁰⁻¹¹⁰ Дорога з Бару до Молдавського князівства на Сороку. Вказується на картах Г.Л. де Боплана. Див.: A Description of Ukraine ...Maps.-Delineatio Specialis et Accurata (1650)...-Map 7, top sheet 3.

¹¹¹ Черкаси - замок і місто на правому березі р.Дніпра. Центр староства у Київському воєводстві. Тепер обл. центр.

¹¹² Київ - замок і місто на правому березі р.Дніпра, столиця Київського воєводства. Тепер столиця України.

¹¹³⁻¹¹³ Кн. Андрій Глібович Пронський (пом. у 1557 р.) - брат кн.Семена Глібовича Пронського, черкаський і канівський староста (1540-1543 рр.), житомирський староста (1553-1557 рр.). Яковенко Н.М. Українська шляхта...-С.311.

¹¹⁴⁻¹¹⁴ Над Дністровським лиманом у верхів'ях р.Барабою. М.Броневський у своїй реляції називає Дністровський лиман "lacus Vidovo seu Ovidovo", письменник С.Сарницький - "Ovidii lacus". Брун Ф. Донесение о поездке к устьям Буга і Днепра в 1862 году // Черноморье...-Одесса,1879.-Ч.І.-С.176.

¹¹⁵⁻¹¹⁵ Напад на м.Лайлову Гору (Лоїв), що знаходилося північніше Києва над р.Дніпром, відбувся у 1544 р. А.Томчак вважає, що "Tatarowie wielcy" означає "великі татари" - кримські татари. Однак цей вираз може означати і просто вказівку на чисельність татарської війська. Тепер Лоїв - місто Гомельської обл. в Білорусі. Archiwum Sanguszko...-T.IV.-№313-315. Tomczak A. Memorial...-S.353, przypis pg.129.

¹¹⁶ Родина Хрішновичів відома в XVI ст. на Литві і на Русі. Тут, певно, згадується Ян Хрішнович, гомельський староста в 1548 р. і черкаський та канівський староста в 1552 р. Boniecki A. Herbarz Polski...-T.III.-S.119.

¹¹⁷ Див. прим.⁴².

¹¹⁸ Балаклей - зруйнований замок Язловецьких біля устя р.Синюхи до р.Чапчаклея, поблизу його устя до р.Богу. Помилково його розташовували

напроти м.Ямполя на р.Дністрі і навіть на південному узбережжі Криму на місці Балаклави (Чембало). На картах Г.Л.де Боплана позначений як "Czapczaklej Rudera". A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Provinciae Turcicae, admodum desertae Dziarcimenda dictae (1652).-Map 22; Pociecha W. Śląski bohater...-S.12-13.

¹¹⁹⁻¹¹⁹ Див. прим.⁶⁵⁻⁶⁵.

¹²⁰ Див. прим.⁷³.

¹²¹ Служевський Рох - шляхтич з чисельної в XVI ст. родини Служевських зі Служева в Бресько-Куявському воєводстві. Tomczak A. Memorial...-S.354.

¹²² Очевидно, товариш роти Б.Претвича, можливо місцевого походження, про що свідчить прізвище. "Бут" - лайливе слово з тюркською основою, окреслювало українсько-татарського перекладача. Горбач О. Українська морська і судноплавна термінологія. Відбитка з журналу "Вісті Братства кол. Вояків 1 УД УНА".- Мюнхен,1958.-С.20.

¹²³⁻¹²³ Див. прим.¹³⁻¹³.

¹²⁴ Канів - замок і місто на правому березі р.Дніпра. Центр староства в Київському воєводстві. Тепер місто Черкаської обл.

¹²⁵⁻¹²⁵ Див. прим.¹³⁻¹³.

¹²⁶⁻¹²⁶ Сейм в Пiotrkowі відбувся в 1544 р. Пiotrkowі -місто над р.Стравою у Варшавському воєводстві, де зазвичай відбувалися з'їзди і сейми Польського Королівства.

¹²⁷ Бернашовський Лукаш - товариш у роті Б.Претвича на протязі багатьох років. В 1550 р. отримав від нього у заставу с.Левківці. AGAD, ASK, Dz.85, pg.46, f.9v.; Białkowski L. Podole w XVI wieku...-S.144.

¹²⁸ Королева Бона оселила в барському старості черемисів з обов'язком військової служби. Вони мешкали в окремо локованому під замком Верхньому Барі, що також називався Черемиским передмістям. Подальше переселення черемисів призвело в 1547 р. до заснування нового села Волоські Черемиси, головною повинністю якого була доставка старості в разі потреби 68 вершників. Б.Претвич часто користався послугами черемисів, які становили не останню частину його невеликої армії. Дащкевич Я.Р. Подільські чесмериси // Тези доп. наук. конф. "Проблеми етнографії Поділля".-Кам'янець-Подільський,1986.-С.133-135; Його ж. Чесмериси в городах Украины XVI-XVIII вв. // Этнические группы в городах европейской части СССР: (Формирование, расселение, динамика культуры).-М.,1987.-С.100-112; Tomczak A. Memorial...-S.330.

¹²⁹ Можливо, Скелька - брід на р.Бозі, пізніше - поселення, нижче броду Кайнари (дим. прим). Але це мало ймовірно, оскільки, зважаючи на несудноплавність р.Богу, навряд чи можна було дістатись кораблем так далеко у верхів'я. Очевидно річ іде про якесь місце нижче по р.Богу, або на морському узбережжі. Ним могла бути "Winaradna Krusza", яка позначена на картах Г.Л.де Боплана біля устя р.Інгула до р.Богу у вигляді скелі. A Description of Ukraine...-Maps.-Delineatio Provinciae Turcicae, admodum desertae Dziarcimenda dictae (1652).-Map 22

¹³⁰⁻¹³⁰ Турецькі залоги не виступали в той час проти польських відділів і до битв доходило лише випадково.

¹³¹⁻¹³¹ В 1546 р. Того року татари виявили бурхливу діяльність на кордонах, бажаючи взяти реванш за спалення Очакова в 1545 р.

¹³² Ага - звання начальника різних категорій двірських слуг, різних військових і громадянських чинів на державній службі в столиці і провінціях Османської імперії.

¹³³ Див. прим.¹⁰⁴.

¹³⁴⁻¹³⁴ Див. прим.¹³⁻¹³.

¹³⁵⁻¹³⁵ В 1547 р. Тут іде мова про воєнні приготування за наказом короля Сигізмунда Августа. В кінці жовтня 1546 р. до Krakova почали надходити звістки про намір турків збудувати замок Балаклей над р.Чапчаклеем. Переговори посла М.Броневського про недопустимість такої акції не принесли результату. На початку 1547 р. прийшло докладне повідомлення, що султан вислав сілістрійського санджак-бея з 15 тисячами кінноти для охорони будівництва замку, який зводили робітники з Волощини. Король Сигізмунд Август вирішив силово недопустити будівництва і наказав мобілізувати Волинь. За королівські кошти було найнято 1000 кінноти, долучено королівські надзвірні хоругви і вислано на Поділля. В операції брала участь і рота Б.Претвича. Але до збройної сутички не дійшло, оскільки санджак-бей зупинив будівництво. Наврят чи турки злякалися військової демонстрації, скоріше за все - це був успіх дипломатії М.Броневського, котрий в кінці 1547 р. привіз новий мирний договір з Константинополя.

Місце, обране турками для будівництва було одним з ключових на всьому українсько-татарському порубіжжі. Пізніше, в 1585 р. польські комісари на чолі з Яном Сенявським, люструючи за наказом короля Стефана Баторія чорноморське узбережжя, радили відбудувати той балаклейський замок для контролю над кордоном. Kolankowski L. Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548 // Archiwum naukowe.-Lwów,1913.-Dz.I.-T.VII.-Z.I.-S.251-252; Pociecha W. Śląski bohater..-S.13.

¹³⁶ Див. прим.⁴⁰.

¹³⁷ Мається на увазі Миколай Сенявський.

¹³⁸ Див. прим.³⁵⁻³⁵.

¹³⁹⁻¹³⁹ В 1548 р.

¹⁴⁰ Лівий доплив р.Богу на східній Брацлавщині - р.Синюха. Існувала і р.Снівода (також лівий доплив р.Богу) на польсько-литовському пограниччі.

¹⁴¹ Інгул - ріка, що впадає до Бузького лиману на північний схід від Очакова.

¹⁴² Див. прим.¹²⁷.

¹⁴³ Саврань - правий доплив р.Богу у південній Брацлавщині.

¹⁴⁴ Див. прим.¹⁰⁴.

¹⁴⁵ Бадовський Ян - товариш в роті Б.Претвича с 1544 р. Загинув у Молдавському князівстві під час походу кн.Дмитра Івановича Вишневецького (Байди) в 1563 р. Див. прим. Грушевский М.С. Барське староство...-С.237; AGAD, ASK, Dz.85, nr.46, f.9v.

¹⁴⁶ Тилігул - (тур. Deli Göl - "Скажене озеро")- закритий пересипом лиман річки аналогічної назви. На картах Г.Л.де Боплана - "Teligol Jezioro". Загоровский Н.А. Лиманы Северного Причерномор'я на картах прошлых столетий // Вісник Одеської комісії краязнавства при УАН.-Одеса,1929.-Ч.4-5./ Секція вивчення природних багатств.-С.43-44. A Description of Ukraine... Maps.-Typus Generalis Ukrainae (1690).-Map 3.

¹⁴⁷⁻¹⁴⁷ В 1549 р.

¹⁴⁸ Див. прим.⁴⁰.

¹⁴⁹⁻¹⁴⁹ Яроша і Миколая Сенявських.

¹⁵⁰ Можливо ідентичний з "Szachmanczea", ротмістром, котрий служив в 1538 р. з відділом у 100 вершників в Короні Польській. Kolankowski L. Roty koronne...- S.158.

¹⁵¹⁻¹⁵¹ У вересні 1549 р. Про цей татарський напад існують чисельні звіти. Tomczak A. Z dziejów stosunkow...-S.448-449.

¹⁵² Ян Гербурт (пом. у 1553 р.) - кам'янецький підкоморій з 1540 р., барський староста з 1552 р. (після Б.Претвича). В 1549 р. служив з відділом у 100 вершників. Boniecki A. Herbarz Polski...-T.III.-S.261; Kolankowski L. Roty koronne...-S.164.

¹⁵³⁻¹⁵³ Миколай Сенявський у 1549 р. служив з відділом у 100 вершників. Kolankowski L. Roty koronne...- S.164.

¹⁵⁴ Б.Претвич закінчив свій опис розповіддю про татарський напад на Волинь 1549 р. Але турецькі джерела ще згадують про його діяльність поблизу Білгорода між 30.XI.1549 р. і 19.I.1550 р. І навіть пізніше, вже перебуваючи в Теребовлі, Б.Претвич не залишив порубіжжя. У листі від 26.X.1556 р. до віленського воєводи, канцлера Великого князівства Литовського Миколая Радзивіла, король Сигізмунд Август пропонував відправити 1000 козаків (!) Претвича на війну в Інфляндію. Краще, щоб він [Претвич] був в Інфляндії, "niżli by się tam [в степах] za cabany gonić miał". AGAD, Archiwum Koronne Warszawski, Dział Turecki, kart.68, nr.256,257; Listy oryginalne Zygmunta Augusta...-S.94.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК*

Алаверди, (Alawerdy). 54
 Аларчи, (Alarczy). 54
 Алі, (Alej), султан. 55
 Аліта Ян, (Alita Joan). 53
 Альбрехт, пруський князь. 8, 10
 Асан, (Asan). 55, 56
 Аtoka, (Atoka). 52
 [Ахмед], ([Ahmed]), нікопольський санджак-бей. 60, 65

Бадовський, (Badowski) див.
 Бадовський Ян.

Бадовський Ян, ротний товариш. 41, 57, 72

Байсайт, (Bajseit). 56

Бернашовський, (Biernaszowski) див. Бернашовський Лукаш.

Бернашовський Лукаш, ротний товариш. 39, 41, 56, 57, 71

Бигоча, (Bigocza). 51, 52, 56, 58

Біелек, (Bielek), мурза. 51, 52, 54

Богдан, (Bohdan). 57

[Богуш Миколай], ([Bogusz Mikołaj]), красністравський староста. 14, 60

Бона див. Бона Сфорца д'Арагона.

[Бона Сфорца д'Арагона], ([Bona Sforca d'Aragona]), королева, дружина Сигізмунда I, польського короля. 7, 13, 15, 64, 65, 71

Боплан Гійом Левассер де, військовий архітектор. 63, 69-71

Бретфус Іов, військовий архітектор. 62

Броневський Мартін, польський дипломат. 67, 70, 72

Бутак, (Butak). 55

Вишневецький, (Wiśniowiecki) див.
 Вишневецький Дмитро Іванович (Байда).

Вишневецький Дмитро Іванович (Байда), кн., черкаський і канівський староста. 7, 26, 47, 60, 65, 72

Галецький Оскар, польський історик. 6

Гербурт Ян, (Herburt Jan), кам'янецький підкоморій. 58, 73

Гославський, (Gosławski) див.
 Гославський Адам.

Гославський Адам, (Gosławski Adam). 52, 55, 68

Гославські, шл. родина. 68

Гослицький, (Goślicki) див.
 Гослицький Франциск.

Гослицький Франциск, барський підстарosta, ротний товариш. 36, 40, 41, 53, 56, 57, 70

Грушевський Михайло Сергійович, український історик. 7, 16

Гурка Ольгерд, польський історик. 62

Данабашин, (Danabaszyn). 56

Дашкович Остафій, канівський і черкаський староста. 7

Джанахмат, (Dzianachmat). 53, 54

Джансейт, (Dziansejt). 52

Добросоловський Станіслав, ротмістр. 70

Зборовський Мартін, ротмістр. 65

Езібек, (Ezibek), султан 51

Есеняк, (Jesieniak). 45, 61

Іван IV, московський цар. 65

Івон, (Iwon), волоський воєвода. 52

Ізабела Ягеллонка, угорська королева. 14

Ілля, волоський воєвода. 66

Ісіходжа, (Isihodza). 52-54, 56-58

Казимир IV Ягеллончик, польський король. 60

Караджа, (Karakadza). 54

Карват Петро, (Karwat Piotr). 52, 68

Карвати, шл. родина. 68

Карлінський, (Karliński), поручник. 58

Кіхея, (Kiheja). 56

Колянковський Людвік, польський історик. 11

Корzon Тадеуш, польський історик. 6

Корецький, (Korecki) див. Корецький Богуш Федорович.

Корецький Богуш Федорович, кн., житомирський, брацлавський і вінницький староста. 26, 40, 42, 57, 58, 60, 64

Кормонак, (Kormonak). 52

Куртка, (Kurtka). 54

Кучук, (Kuczuk). 57

Литвин Михалон, литовський дипломат. 63

Лянскоронський Станіслав, подільський староста. 68

Любомирський Ян Тадеуш, польський історик, економіст. 6, 7, 18

[Мелецький Ян], ([Mielecki Jan]), подільський воєвода, комісар. 60, 67

Менглі Гірей I, кримський хан. 63

Миколай [Сенявський], (Mikołaj [Sieniawski]), син М. Сенявського, белзького воєводи, ротмістр. 55, 57, 58, 60, 72, 73

Микулинський, (Mikulinski). 52, 68

Микулинський Іван. 68

Микулинський Олехно. 68

Микулинський Петро. 68

Микулинські, шл. родина. 68

Мисько, (Mysko) див.

П'ятничанський Мисько.

Митки, шл. родина в Барському старостві. 63

Митки, шл. родина на Волині. 68

Митко Дмитро, барський суддя. 68

Митко Федір, гомельський староста. 68

Мишковський Станіслав, ротмістр. 70

Монаш, (Monasz). 57

Моравець, (Morawiec), хмельницький підстароста. 53

Моравці, шл. родина. 69

Мормол, (Mormol). 56, 57

Мустафа, турецький чауш. 60, 65

Мустафа, (Mustafa), турок - проводир. 55

Нарушевич Адам Тадеуш Станіслав, польський історик, публіцист, перекладач. 18

Нечай, (Hieczaj). 56, 57

Носіловський, шл. 69

Острозькі, кн. родина. 61

Очевський Ян, польський посол у Константинополі. 15

Палтач, (Paltacz). 56

Петро, (Piotr) див. Петро IV Рареш (Петрило).

Петро IV Рареш (Петрило), волоський воєвода. 34, 52, 69

Підвісоцький Мартін. 65

Підвісоцький Федіко. 65

Підвісоцький Ферхат, (Podwysocki Ferhat). 49, 50, 65

Потеха Вацлав, польський історик. 6

Прерембський, підканцлер. 14, 18

Претвич, (Pretwicz) див. Претвич Бернард.

Претвич Бернард, барський староста, ротмістр. 6-18, 31, 50, 51, 60-67, 69-73

Пронський, (Pruski) див. Пронський Семен (Фрідріх) Глібович.

Пронський Андрій, (Pruski Andrzej) див. Пронський Андрій Глібович.

* Скорочення: кн.-князь; шл.-шляхтич, шляхетський.

Пронський Андрій Глібович, кн., черкаський і канівський староста. 37, 54, 70
Пронський Семен (Фрідріх) Глібович, кн., житомирський, брацлавський і вінницький староста, київський воєвода. 26, 34, 35, 47, 52, 53, 64, 68, 69
Пуласький Казимір, польський історик. 6
П'ятничанський Мисько. 33, 51, 68
Равіта-Гавронський Франтішек, польський історик. 6
Радзивілл Миколай, віленський воєвода, канцлер Великого князівства Литовського. 66, 73
Рихтицький Андрих, (Rychcicki Andrych). 53
Рухтицькі, шл. родина. 69
Сангушко Федір Андрійович, кн., володимирський, брацлавський і вінницький староста. 13, 65
Сарницький Станіслав, польський письменник-хроніст XVI ст. 10, 70
Сахіб Гірей, кримський хан. 68
Свідри Криштоф, (Świder Krysztof). 53
Семен, (Simeon). 56
[*Сенявський Миколай*], ([Sieniawski Mikołaj]), гетьман польний коронний, белзький воєвода. 7, 12, 13, 60, 61, 64-66, 69, 70, 72
Сенявський Ян. 72
Сергійчук Володимир Іванович, український історик. 7
Сечигньовський Павло, (Secygniowski Paweł), ротний товариш. 53, 69
Сечигньовський Якуб, (Secygniowski Jakub), ротмістр. 52, 68
[*Сигізмунд I Старий*], ([Zygmond I Stary]), польський король. 12-15, 60, 61, 64, 65
[*Сигізмунд II Август*], ([Zygmunt II August]), польський король. 10, 14-16, 60, 65, 66, 72, 73
Сінан, (Sinan). 51, 58
Сінан-ага, (Sinanaga), очаківський мурза. 56

Сінанджіків Кіхея, (Sinanczykow Kiheja). 57
Сіхманчер, (Sichmanczer), ротмістр. 58
Скірдеї. 66
Служевські, шл. родина. 71
Служковський Рож, (Stużowski Roch). 55, 71
Собеський Ян, (Sobieski Jan), ротний товариш. 69
Станіслав Август, польський король. 18
Старжеховський Альберт, барський староста, кам'янецький каштелян. 64
Стефан Баторій, польський король. 72
Стефан V, волоський воєвода. 69
Сулейман див. Сулейман I(II) Кануні. [Сулейман I(II) Кануні], ([Suleiman I(II) Kanuni]), турецький султан. 14, 15, 60, 66
Сулейман-аза, комендант очаківського замку. 70
Сурнак, (Surnak). 52, 54
[*Сфорца Джованні*], батько польської королеви Бони. 64
Таксари, (Taxary). 51, 52, 58
[*Тарновський Ян*], ([Tarnowski Jan]), гетьман великий коронний, краківський каштелян. 12, 60, 61, 68, 69
Татик, (Tatyk). 55
[*Тенчинський Андрій*], ([Tęczyński Andrzej]), лубелінський воєвода, комісар. 60
Тепловський Петро, (Tepłowski Piotr), ротний товариш. 52, 68
Тепловські, шл. родина. 68
Томчак Анжей, польський історик. 7, 18, 68, 70
Тортай, (Tortaj). 52, 56, 57
Ходовський, ротмістр. 68
Хріщонович, (Krzczonowicz) див. Хріщонович Ян.
Хріщонович Ян, гомельський староста. 38, 55, 70
Хріщоновичі, шл. родина. 70

Ферхат, (Ferhat) див. Підвісоцький Ферхат.
Ферхат, (Ferhat), татарський проводир. 56
Челей, (Czelej). 53, 56, 57
Штьокль Гюнтер, німецький історик. 8
Яблонський, (Jabłoński). 51
Язловецькі, шл. родина. 66, 70
Ярош [Сенявський], (Jarosz [Seniawski]), син М.Сенявського, белзького воєводи. 58, 60, 72
[Ahmed], ([Ахмед]), sandžak-bej nikopolski. 29
Alarczy, (Alarchi). 37
Alawerdy, (Alaverdi). 36
Alej, (Alji), sułtan. 38
Alita Joan, (Alita Ян). 35
Asan, (Asan). 38, 39
Atoka, (Atoka). 33
Badowski, (Badowskyj) zob. Бадовський Ян.
Bajseit, (Baiscjt). 39
Bielek, (Bielek), murza. 32-34, 37
Biernaszowski, (Bernašovszkyj) zob. Бернашовський Лукаш.
Bigocza, (Biogcha). 32-34, 39, 42
Bohdan, (Bogdan). 41
[*Bogusz Mikołaj*], ([Bogus Mikołaj]), starosta krasnystawski. 21
[*Bona Sforca d'Aragona*], ([Бона Сфорца д'Арагона]), królewa, żona Zygmunta I, króla polskiego. 25
Butak, (Butak). 38
Cieplowski Piotr, (Tepłowski Piotr), towarzysz w rocie. 33
Czelej, (Челей). 34, 39, 40, 41
Danabaszyn, (Danabashin). 39
Dzianachmat, (Джанахмат). 34, 36
Dziansejt, (Джансейт). 33
Ezibek, (Езібек), sułtan. 32
Ferhat, (Ферхат) zob. Podwysocki Ferhat.
Ferhat, (Ферхат), prowodyr tatarski. 39
Gosławski, (Гославський) zob. Гославський Адам.
Gosławski Adam, (Гославський Адам). 33, 38
Goślicki, (Гослицький), zob. Гослицький Франциск.
Herburt Jan, (Гербурт Ян), podkomorzy kamieniecki. 43
[*Ilijá*], ([Ілля]), wojewoda wołoski. 30, 31
Isihodza, (Icihadja). 33, 34, 36, 39, 41, 42
Iwon, (Івон), wojewoda wołoski. 34
Jabłoński, (Яблонський). 32
Jarosz [Seniawski], (Ярош [Сенявський]), syn M.Sieniawskiego, wojewody belskiego. 42
Jesiensiak, (Єсеняк). 23
Karadza, (Караджа). 36
Karliński, (Karlińska), porucznik. 42
Karwat Piotr, (Карват Петро). 33
Kiheja, (Kixea). 39
Korecki, (Корецький) zob. Корецький Богуш Федорович.
Kormonak, (Kormonak). 34, 39
Krzczonowicz, (Хріщонович) zob. Хріщонович Ян.
Kuczuk, (Кучук). 41
Kurtka, (Куртка). 36
[*Mielecki Jan*], ([Мелецький Ян]), wojewoda podolski, komisarz. 21, 29
Mikołaj [Sieniawski], (Миколай [Сенявський]), syn M.Sieniawskiego, wojewody belskiego. 38, 41-43
Mikulinski, (Микулинський). 33
Monasz, (Монаш). 41
Morawiec, (Моравець), podstarosta chmielnicki. 35
Mormol, (Мормол). 40, 41

Mustafa, (Мустафа), turczyn-prowodz. 38
Mysko, (Мисько), zob. П'ятничанський Мисько.
Nieczaj, (Нечай). 40, 41
Paltacz, (Палтач). 40
Piotr, (Петро), zob. Петро IV Рареш (Петрило).
Podwysocki Ferhat, (Підвисоцький Ферхат). 29, 31
Pretwicz, (Претвич) zob. Претвич Бернард.
Pruński, (Пронський) zob. Пронський Семен (Фрідріх) Глібович.
Pruński Andrzej, (Пронський Андрій) zob. Пронський Андрій Глібович.
Przezembski, zob. Прерембський.
Rychcicki Andrych, (Рихтицький Андрих). 35
Sęcygniowski Jakub, (Сецигніовський Якуб), rotmistrz. 33
Sęcygniowski Paweł, (Сецигніовський Павло), towarzysz w rocie. 35
Sichmanczer, (Сіхманчєр), rotmistrz. 42, 72
[Sieniawski Mikołaj], ([Сенявський Миколай]), hetman polny koronny, wojewoda bełski. 22-27, 30-36, 38, 40
Simeon, (Семен). 40

Sinan, (Сінан). 33, 42
Sinanaga, (Сінан-ага), murza oczakowski. 40
Sinandzikow Kiheja, (Сінанджиків Кіхея). 41
Służowski Roch, (Служевський Рож). 30
Sobieski Jan, (Собеський Ян), towarzysz w rocie. 35
[Suleiman I(II) Kanuni], ([Сулейман I(II) Кануні]), sultan turecki. 21, 24, 26-28, 30, 31
Surnak, (Сурнак). 34, 36
Szachmanczer zob. Sichmanczer.
Świdr Krystof, (Свідри Криштоф). 34
[Tarnowski Jan], ([Тарновський Ян]), hetman wielki koronny, kasztelan krakowski. 22-26, 32
Tatyk, (Татик). 37
Taxary, (Таксарі). 32, 33, 42
[Tęczyński Andrzej], ([Тенчинський Андрій]), wojewoda lubelski, komisarz. 21, 29
Tortaj, (Тортай). 33, 34, 39, 41
Wiśniewiecki, (Вишневецький) zob. Вишневецький Дмитро Іванович (Байдা).
[Zygmund I Stary], ([Сигізмунд I Старий]), król polski. 22
[Zygmunt II August], ([Сигізмунд II Август]), król polski. 2121-35, 37-42

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК*

Аджибей, див. Аджибейський лиман.
Аджибейський лиман. 32, 51, 67
Аджибек, (Adžybek), див. Аджибейський лиман.
Адріатичне море. 64
Аккерманський санджак. 62, 63
Апулія, історична область в Італії. 64

Балаклава (Чембало), м. на південному узбережжі Криму. 71
Балаклей, (Balaklej), з., руїни. 55, 70, 72
Бар, (Bar), з., м. 6, 15, 45, 47, 48, 50, 54-57, 61, 64, 66-68
Барабой, р. 67, 70
Барі, м., володіння Бони в Італії. 64
Барська дорога, (Barska droga). 54, 56
Барське староство. 63, 64
Березанські верховини, (wierchowiny Berezańskie). 52, 53, 68
Березань, л. 68
Березань, о. 68
Березань, р. 68
Березне, с. 68
Беримбой, (Begumboj), р. 51, 55, 56, 67
Бистриця, р. 61
Білгород, (Białogrod), м. 10, 12, 13, 46, 52, 54, 56, 63, 65, 67, 73
Бог, (Boh), див. Південний Буг
Болгарія. 62, 66
Брацлав, (Bracław), з., м. 52, 55, 57, 58, 60, 67-69

Брацлавщина, див. Брацлавське воєводство.
Брацлавське воєводство. 63, 67, 69, 72
Бреско-Куяльське воєводство. 63, 67, 69, 72
Буджак. 62

Варна, м. 62
Варта, р. 68
Варшавське воєводство. 71
Велике князівство Литовське. 9, 13, 15, 26, 29, 31, 34, 36, 39, 40, 42, 47, 49, 51-54, 56, 57, 61, 64, 66, 70, 73
Вепш, р. 60
Вербка, с. 68
Верещатинці, (Wrzeszczaczyńcy), с. 46, 63
Верхній Бар, див. Чемериський Бар.
Велюнська земля. 68
Велюнь, (Wieluń), м., центр староства. 52, 68
Відово, (Widowo), див. Дністровський лиман.
Вінниця, (Winnica), з., м. 52, 56, 67, 69
Вінницька волость, (włośc winnicka). 68, 69
Вінницька обл. 61, 66-68
Вінничина, див. вінницька волость.
Вісла, р. 68
Волинь, (Wołyń). див. Волинське воєводство.
Волинська земля, див. Волинське Воєводство.

* Скорочення: бр.-брід; з.-замок; л.-ліман; м.-місто; р.-ріка; о.-острів; п.-порт; пер.-перевіз; с.-село; m.-miasto; pr.-przeprawa; r.-przeka; w.-wieś; wsp.-wyspa; z.-zamek.

Волинське воєводство. 9, 43, 58, 72, 73
Волоські Черемиси, с. 71
Волохи, (Wołochy), див. Волощина.
Волощина. 30, 39, 50, 56, 56, 66, 72
Галицька Русь, див. Руське воєводство.
Горличина, (Gorliczyna), с. 51, 67
Джанкерман, див. Очаків.
[*Дике Поле*], ([Dzikie Pole]. 63, 69
Димідівка, див. Димідівці.
Димідівці, (Dymidowce), с. 52, 68, 69
Демкова Лука, (Demkowa Łuka), с. 51, 67
Демковичі, с. 67
Дніпро, р. 9, 10, 63, 64, 70, 71
Дніпровсько-Бузький лиман. 63, 68
Дністер, (Dniestr), р. 9, 30, 50, 62, 66, 69, 71
Дністровський лиман. 37, 55, 63, 67, 70
Добруджа. 62
Дохна, р. 67
Дунай, р. 62, 65, 66
Дунайська дельта. 62
Езі, див. Очаків.
Жабокрич, див. Лука.
Жаботин, р. 69
Жван, (Zwan), м. 50, 66
Житомирська обл. 69
Житомирське старство. 61
Західний Буг, р. 68
Збарај, м. 64
Звенигород, з. 67
Звенигородщина, (Zwinogrodczyna). 51, 63, 67
Зіньків, (Zinkow), м. 45, 63, 64
Іква, р. 61
Інгул (Inguł), р. 57, 71, 72
Інгулець, р. 64
Інфляндія. 73
Італія. 64
Кайнари, (Kajnary), бр. 54, 70, 71
Кам'янець, (Kamieniec), див. Кам'янець-Подільський.

Кам'янець-Подільський, з., м. 23, 45, 62
Канів, (Kaniów), з., м., центр староства. 55, 71
Канівські шляхи, (szlaki kaniowskie). 55
Карпати, гори. 66
Качибей, з., порт. 67
Керменчук, (Kiermencuk), бр., пер. 53, 64
Київ, (Kijów), з., м., центр воєводства. 54, 55, 69, 70
Кіївське воєводство. 67, 69-71
Кіївські шляхи, (szlaki kijowskie). 55
Кілія, м. 62
Кілійський рукав дельти р. Дунаю. 62
Князівство Литовське, (Księstwo Litewskie), див. Велике князівство Литовське.
Кожухів, с. 63
Константинополь, м., столиця Османської імперії. 12, 14, 15, 62, 65, 66, 72
Копистерин, с. 63
Корона, (Kogona), див. Польське королівство.
Костиловичі, с. 63
Краків, м. 14, 65, 67, 72
Краківське воєводство. 68
Красністав, м., центр староства. 60
Кременчуський перевіз, див. Керменчук.
Крем'янець, м. 15
Крепічи, (Krzepicy), м., центр староства. 52, 68
Крим, півострів. 71
Кримський ханат. 62
Крутньов, с. 68
Кучманський шлях, (szlak kuczmański). 47, 57, 64, 69
Кучмань, (Kuczmań), див. Кучманський шлях.
Лебедин, (Lebedyn), ліс. 54
Лебединський ліс. 69, 70
Левківці, с. 71
Литва, (Litwa). 55
Лічварт, р. 68
Лойова Гора, (Łojowa góra), м. 55, 70
Лука, с. 67

Люблін, (Lublin), м., центр Люблінського воєводства. 45
Люблінське воєводство. 60, 61
Лядава, р. 66
Львів, (Lwów), м., центр староства в Руському воєводстві. 45, 60
Львівська земля. 65, 69
Меджибіж, м. 13, 67
Межирів, (Muszorow), с. 52, 68
Мертві Води, р. 69
Миколаївська обл. 63
Микулинці, с. 68
Митківці, див. Верещатинці.
Млечка, р. 67
Мокрій Ташлик, р. 70
Молдавія. 65, 69
Молдавське князівство. 61, 62, 66, 69, 70, 72
Мурахва, р. 63
Нерубай, (Nierubaj), ліс. 53, 69
Нікопол, м. 66
Нікополь, м. 65
Норинь, р. 69
Овруч, (Owruicz), з., м., центр староства. 53, 69
Одеса, м. 67
Одеська обл. 62, 63
Олчадеа, (Olczydajów), див. Верхній і Нижній Олчадеа.
Олчадеа Верхній, м. 16, 30, 50, 66
Олчадеа Нижній, с. 66
Опатів, (Opatów), м. 45
Опатівка, р. 61
Османська імперія. 15, 62, 63, 65, 66, 71
Осим, р. 65
Очаків, (Oczakow), м. 10-14, 46, 52, 54, 58, 62, 63, 68, 71, 72
Панківці, (Pankowce), с. 51, 67
Перекопський перевізок. 64
Перемишль, (Przemysł), м. 45, 61, 67
Перемишльська земля. 61
Південний Буг, р. 33, 35, 41, 52, 53, 57, 62, 64, 67-72
Північне Причорномор'я. 8, 9, 12, 62, 63, 65
Піотрків, (Piotrków), м. 56, 71
Плоска, р. 68

Побужжя, басейн р. Південного Бугу. 62
Поділля, див. Подільське воєводство.
Подільське воєводство. 6, 9, 61-63, 65-69, 72
Польська Корона, див. Польське королівство.
Польське королівство. 10, 13, 17, 21, 22, 25-27, 44, 46-48, 64, 65, 67, 71
Польський Бар, м. 64
Правобережна Україна. 64, 68
Преворськ, м. 67
Приазов'я (північне). 62
Причорномор'я, див. Північне Причорномор'я.
Прут, (Prut), р. 50
Псьол, р. 69
Путнівль, м. 69
П'ятничани, с. 68
Рів, (Row), з., м. 45, 50, 61, 64
Рів, р. 61, 64, 68
Рівське старство, див. Барське старство.
Річ Посполита, (Rzeczpospolita), див. Польське королівство.
Російська імперія. 68
Росія, див. Російська імперія.
Румунія. 62, 66
Русь, див. Руське воєводство.
Руське воєводство. 60, 61, 66, 68
Руський Бар, м. 64
Саврань (Sawrań), р. 9, 57, 63, 70
Сенява Стара, м. 22, 45, 61
Серадзьке воєводство. 68
Серет, р. 69
Сине Поле, (Sinio Pole), див. Сенява Стара.
Синюха, р. 67, 70, 72
Синя Вода, (Sinia Woda), р. 57, 72
Сілістрия, м. 62
Сілістрийський санджак. 62, 63
Скеля, (Skieła), бр. 56, 71
Скелька, див. Скеля.
Служев, м. 71
Случ, р. 63
Смотрич, р. 62
Снівода, р. 72
Сокаль, м. 9
Сорока, з., м. 69, 70

Сороцька волость. 69
 Страва, р. 71
 Сулина, м. 62
 Східне Поділля, див Брацлавське воєводство.
 Сян, р. 61

 Ташлик, р. 70
 Телігул, (Teligol), л., р. 57, 72
 Теребовля, м. 6, 73
 Темерів, р. 63
 Тясьмин, р. 9, 64, 70

 Україна. 5, 9, 16, 63, 70
 Уша, р. 69
 Ушиця Мала, р. 63

 Хортция Мала, о. 65
 Хотин, з., м. 69
 Хмельницька обл. 61-63
 Хмільник, (Chmielnik), з., м. 52, 53, 63, 68

 Чапчаклей, (Czapczaklej), р. 52, 53, 68, 70, 72
 Чемериський Бар, м. 64, 71
 Черемиське передмістя, див. Чемериський Бар.
 Черкаси, (Cerkasy), з., м., центр староства. 54, 70
 Черкаська обл. 7
 Чернівка, р. 60
 Чехівка, р. 60
 Чечельник, р. 63
 Чичиклея, р. 68
 Чорне море. 9, 10, 12, 14, 16, 17, 62, 66, 67
 Чорний, ліс. 69
 Чорний, шлях. 64, 69, 70
 Чорнокунці, м. 69
 Чорноморське узбережжя, див. Північне Причорномор'я.

 Шаравка, м. 6, 16

 Ямпіль, м. 69, 71
 Ясси, м. 66

Adžybek, (Аджибек), zob.
 Аджибейський лиман.
 Ak Kirmān (Kerman), zob. Białogrod.

Balaklej, (Балаклей), гумовіско, з. 38, 71
 Bar, (Бар), м. 13, 22, 23, 25, 27, 30, 36, 37, 39-41
 Barska droga, (Барська дорога). 36, 39, 40
 Beribonium, zob. Berymboj.
 Berymboj, (Беримбой), г. 32, 37, 40, 67
 Białogrod, (Білгород), м. 24, 36, 40, 63
 Boh, (Бог), zob. Південний Буг.
 Brasław, (Брацлав), м., з. 33, 38, 40, 42
 Bucak, zob. Буджак.

 Cankerman, zob. Oczakow.
 Chmielnik, (Хмільник), м., з. 33, 35
 Czapczaklej, (Чапчаклей), г. 33, 35
 Czapczaklej Rudera, zob. Balaklej.
 Czerkasy, (Черкаси), м., з., центр староства. 37

 Deli Göl, zob. Teligol.
 Demkowa Łuka, (Демкова Лука), w. 31
 Dniestr, (Дністер), г. 30
 Dymidowce, (Димидовці), w. 34
 [Dzikie Pole], ([Дике Поле]). 24, 29, 31

 Gorliczyna, (Горлиціна), w. 32

 Ikwa, г. 61
 Ingul (Інгул), г. 41

 Kajnary, (Кайнари), br. 36
 Kamieniec, (Кам'янець), zob.
 Кам'янець-Подільський.
 Kaniów, (Канів), м., з., центр староства. 39
 Kiermenczuk, (Керменчук), br., pr. 34
 Kijów, (Київ), м., з., центр воєводства. 37, 39
 Kili, zob. Кілія
 Korona, (Корона), zob. Польське королівство.
 Korona Polska, zob. Польське королівство.
 Krzepicy, (Крепичі), центр староства. 33

Księstwo Litewskie, (Князівство Литовське), zob. Велике князівство Литовське.
 Kuczmań, (Кучмань), zob. Szlak Kuczmański.

 Laticzoviensis district, powiat latyczowski. 61
 Lebedyn, (Лебедин), las. 36, 70
 Lebedyn Las, zob. Lebedyn.
 Litwa, (Литва). 38
 Lublin, (Люблін), м., центр воєводства. 22
 Lwów, (Львів), м., центр староства lwowskiego. 22
 Łojowa góra, (Лойова Гора), м. 38

 Muszorow, (Межирів), w. 33

 Nestr, zob. Dniestr
 Nieprz, zob. Дніпро.
 Nierubaj, (Нерубай), las. 34, 69
 Nierubaj Las, zob. Nierubaj.

 Oczakow, (Очаків), м. 24, 35, 37, 42, 63
 Olczydajbw, (Олчедаєв), zob.
 Верхній і Нижній Олчедаєв.
 Opatów, (Опатів), м. 23
 Ovidii lacus, zob. Дністровський лиман.
 Ovidovo lacus, zob. Дністровський лиман.
 Owruč, (Овруч), м., з., центр староства. 35

 Özi, Özü, zob. Oczakow.

 Pankowce, (Панківці), w. 32
 Piotrków, (Піотрків), м. 39
 Polska, zob. Корона Polska.
 Prut, (Прут), г. 30
 Przemyśl, (Перемишль), м. 22

 Row, (Рів), м., з. 23, 30

 Zinkow, (Зіньків), м. 23
 Zwinogrodzyczna, (Звінигородщина). 31

 Żwan, (Жван), м. 30

*Серія “СТАРОЖИТНОСТІ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ”*

Випуск 2

**УКРАЇНСЬКИЙ СТЕПОВИЙ КОРДОН
В СЕРЕДИНІ XVI СТОЛІТТЯ
(СПОГАДИ БАРСЬКОГО СТАРОСТИ
БЕРНАРДА ПРЕТВИЧА)**

Комп'ютерна верстка О.І.Брильов
Технічний редактор С.В.Єгунов
Художній редактор Р.Б.Шиханов
Коректор О.А.Пасько

Здано до набору 19.06.97. Підписано до друку 15.07.97.
Формат 60x84 1/16. Папір книжно-журнальний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 4.9. Обл.-вид. арк. 5.3.
Тираж 200 прим.

Зам. № 19

Рекламна Агенція “Тандем-У”
Надруковано ПКФ “Павел” м.Запоріжжя